

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

130096

**BATI ANADOLU VE METROPOLİS HAMAM - GYMNASİUM
ÖRNEĞİNDE LATRİNALAR**

130096

Onur GÜLBAY

**T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİZASYON MERKEZİ**

Danışman
YRD. DOÇ. DR. Akın ERSOY

2003

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Batı Anadolu ve Metropolis Hamam - Gymnasium Örneğinde Latrinalar**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

13.06.2003

ONUR GÜLBAY

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 25.106/2003 tarih ve 12...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre Arkeoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Onur Gülbay' ın "Batı Anadolu ve Metropolis Hamam - Gymnasium Örneğinde Latrinalar" konulu tezi incelenmiş ve aday 05/09/2003 tarihinde, saat 16... da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 35... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı...olduğuna oy...ile karar verildi.

Prof. Dr. Alihan Ersoy
BAŞKAN

Alihan Ersoy

Doç. Dr. Sımsık Çeliker
ÜYE

Sımsık Çeliker

Doç. Dr. Cevdet Ersoy
ÜYE

Cevdet Ersoy

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

Tez Yazarının

Soyadı: GÜLBAY

Adı: Onur

Tezin Türkçe Adı: "Batı Anadolu ve Metropolis Hamam - Gymnasium Örneğinde Latrinalar"

Tezin Yabancı Dildeki Adı: "The Latrines which in models of West Anatolian and Metropolis Bath – Gymnasium complex"

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı:

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı:

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı. Akın

Soyadı ERSOY

Ünvanı:

Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Latrina
- 2- Tuvalet
- 3- Arkeoloji

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Latrine
- 2- Latrina
- 3- Toilet
- 4- Lavatory
- 5- Archaeology

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda antik mimari literatürüne uzun zaman önce giren latrina yani Roma'nın kamu tuvaletleri mimari bir tasarı ve köken olarak yaklaşık üç bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu ilk tuvaletler topluca kullanıma açık latrinalar olmayıp daha çok konutlarda ve saraylarda karşımıza çıkan özel yapılarıdır. Roma dönemiyle şehirciliğin iyice yaygınlaşması ve ev tipi tuvaletlerdeki verimsizliklerle beraber kent içindeki toplu yaşama olgusu latrinaların ihtiyacın ötesinde bir zorunluluk olarak doğmasına sebep olmuştur.

Latrinalar mimari ve su sistemlerindeki işlevsel farklılıklara paralel olarak değişik tiplerde karşımıza çıkmaktadırlar. Bütün Akdeniz dünyasında temelde 6 ayrı tipten bahsetmek mümkünken (1-Peristilli, 2- Eksedra, 3-I, 4-U, 5-L, 6-Yuvarlak) Anadolu'da yuvarlak tip hariç 5 tip görülmektedir. Batı Anadolu özelinde ise incelenen 11 örnek içerisinde 5 adet "U", 4 adet "Peristil", 1 adet, "L" ve 1 adet "T" tip bulunmaktadır.

Latrinaların temel işleyişi pis su ve temiz su kanallarının mermer yada ahşaptan olan oturma yerlerine oturan müşterilerin altından ve önünden geçme mantığına bağlı olarak çalışmasıydı. Oturma yerinin altından geçen kanal pis su kanalı atıkların temizlenmesini sağlarken oturma yerinin hemen önünden geçen temiz su kanalı ise taharet temizliğinin yapıldığı, devir daimle sürekli akan ve temizlenen kanallardı. Latrinaların bu temel ihtiyacın yanı sıra diğer önemli bir ödevi de toplum arasında sosyalizasyonun sağlanmasıydı. Genelde gymnasium, ana cadde gibi kentin can alıcı noktalarına kurulan bu mekanlar halkın kent içinde tiyatro bouleuterion, tapınak ve stoa gibi toplu olarak kullandığı en önemli yapıların başında gelmektedir. Beli dönemlerde çok az bir ücret karşılığında işletildiği bilinen bu yapılar 100 kişinin aynı anda ihtiyacını görebileceği Romanın ihtişam ve zenginliğini simgeleyen kamu yapılarıydı ve Romalı görevliler tarafından temizlenmekteydi. Bizans dönemine kadar kadınlar, erkekler ve çocukların ortak kullanımına açık olan bu yapılar Erken Bizans dönemiyle kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı hizmet eden yapılara bürünmüşler, İ.S. 6 yy ile de Batı Anadolu'da kullanımını son bulmuştur.

ABSTRACT

According to the results of excavations and researches, latrine – a term which entered the ancient architecture literature long time ago- that is, public toilets of the Rome Empire have a past of 3000 years as an architectural plan and origin. These first water closets were not publicly used, they were unually found in houses and places. In the Roman Period, rapid urbanization, inefficiency in house type water closets and collective life, latrines became an obligation rather than a simple need.

There are different types of latrines due to the functional differences in architecture and sewage water system. In the whole Mediterranean world, We can talk about basically 6 different types (1- Peristyle, 2- Eksedra, 3- I, 4- U, 5- L, 6- Round) In the Anatolia, there are 5 types, except the round one. In the Western Anatolia, specifically, among examples worked on, there are 5 “U” type, 4 “Peristyle” type, 1 “L”, and 1 “I” type.

The basic functioning of latrines was based on canals of waste and clean water that passed under or in front of the customers sat on closets made of wooden or marble. The canal of waste water was passing under the closets and it had a cleaning role; the clean water canal passing just in front of the closets was used by the customers for cleanliness. Clean water in these canals were always recycling and the canals were being cleaned systematically.

Latrines had another important mission, besides this basic need, they were providing the socialization among citizens. These buildings constructed in the icrucialt points of the city, such as gymnasiums and main streets were among the most important buildings used collectively like the theater, the bouleuterion, the stoa and the temple. We know that in some periods, people paid a little fee for latrines which can be used by 100 people in the same time. These public buildings were symbolizing the richness and grandeur of Rome and were cleaned by Roman workers.

These buildings were open to the collective use of both women, men and children until the Byzantine Period, In the Early Byzantine period, they were separated, one part for men, the other part for women, their usage ended in the 6th century A.D. in the Western Anatolia.

**TC YÜSEK ÖĞRETİM KURULU
BİLİM VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI**

ÖNSÖZ

Tuvalet kültürünün ve Latrina kavramının arkeoloji literatürüne çok erken dönemlerde girmiş olmasına karşın bu yapı tarzı kentin önde gelen yapıları olan tiyatro, stoa, tapınak, hamam gibi metrik ölçülerde daha büyük planların gölgesinde kalmış, araştırmacılar tarafından bir tez kapsamında incelenmemiştir. 1980'li yıllardan beri Avrupa'da bu konu üzerine yeni çalışmalar yapılmış bu yapı tarzının ve sisteminin açığa çıkarılması sağlanmıştır. Buna karşın Türkiye'de bu konu üzerine kapsamlı bir yayın veya araştırmadan bahsetmek güçtür.

2000 yılında yapılan Metropolis kazılarında bulunan Latrina, 2002 yılında kazısının tamamlanmasıyla beraber Hamam-Gymnasium yapı kompleksi içerisinde benimde katıldığım kazı ekibi tarafından ortaya çıkarılmıştır. 2000 yılında ana mekanın ortaya çıkarılmasına karşın kanal sistemi ancak 2002 yılında yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Metropolis Latrinası'nın keşfinden sonra bu konu üzerine yaptığım çalışmalarda mimari bir tasarı olan bu yapı tarzının yeterince incelenmediği ve elde edilen verilerin çok sınırlı olması bu ilginç konunun bir tez olabileceği düşüncesini doğurmuştur.

Konunun bir tez olabileceği konusunda beni cesaretlendiren ve çalışmada yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd.Doç.Dr Akın Ersoy'a şükranlarımı bir borç bilirim. Ayrıca kazı çalışmalarına katıldığım ve bir tez kapsamında konuyu çalışmama izin veren Metropolis Kazıları Başkanı Prof.Dr. Recep Meriç'e de şükranlarımı sunarım. Bununla beraber çalışmanın çizimlerinde yardımlarını esirgemeyen Araş.Gör Yunus Tekel'e ve her zaman beni destekleyen aileme çok teşekkür ederim.

İzmir 2003

Onur GÜLBAY

**BATI ANADOLU VE METROPOLİS HAMAM - GYMNASIUM ÖRNEĞİNDE
LATRİNALAR**

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	XVI

**BİRİNCİ BÖLÜM
TUVALET KÜLTÜRÜ TARİHİ**

1.1. ROMA ÖNCESİ TUVALET VE TUVALET TARİHİ.....	1
1.1.1. YAZILI KAYNAKLARDA TUVALET KÜLTÜRÜ.....	3
1.1.2. SERAMİK BULUNTULARINDA TUVALET KÜLTÜRÜ.....	4

**İKİNCİ BÖLÜM
ROMA TUVALET KÜLTÜRÜ VE LATRİNALAR**

2.1. KAMUSAL LATRİNALAR	6
2.1.1. ROMA KAMU LATRİNALARININ TİPOLOJİSİ.....	6
2.1.1.1. "I" OTURMA PLANLI TİP.....	7
2.1.1.2. "L" OTURMA PLANLI TİP.....	8
2.1.1.3. "U" OTURMA PLANLI TİP.....	8
2.1.1.4. "PERİSTİLLİ" TİP.....	10
2.1.1.5. "EXEDRA" VE "YUVARLAK" PLANLI TİP.....	12
2.2. ÖZEL LATRİNALAR.....	13
2.3. YAPI MALZEMESİ, İÇ MEKAN UNSURLARI VE ATIK SİSTEMİ.....	15
2.4. KULLANIM ŞEKLİ VE SOSYALİZASYON.....	17
2.5. ATIKLAR VE HALK SAĞLIĞI.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BATI ANADOLU LATRİNALARI

3.1. EPHEOS SKOLASTİKA HAMAMI LATRİNASI.....	23
3.2. EPHEOS VARIUS HAMAMAI LATRİNASI.....	25
3.3. EPHEOS VEDIUS GYMNASIUMU LATRİNASI.....	26
3.4. MAGNESİA LATRİNASI.....	28
3.5. MİLETOS LATRİNASI.....	29
3.6. SARDES GYMNASIUMU DOĞU LATRİNASI.....	30
3.7. SARDES GYMNASIUMU BATI LATRİNASI.....	31
3.8. PERGAMON ASKLEPIEİONU ERKEKLER LATRİNASI.....	32
3.9. PERGAMON ASKLEPIEİONU KADINLAR LATRİNASI.....	33
3.10. HİERAPOLİS LATRİNASI.....	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM METROPOLİS LATRİNASI

4.1. METROPOLİS KENTİ TARİHÇESİ.....	36
4.2. METROPOLİS LATRİNASI'NIN KONUMU.....	37
4.3. MİMARİ YAPILANMA.....	38
4.3.1. Temiz ve Pis Su Sistemi.	38
4.3.2. Ana Mekan.....	40
4.3.3. Ana Mekanın Su Sistemi, Oturma Yerleri, Taban Döşemi ve Duvarlar..	40
4.3.4. Karşılaştırma.....	42
4.3.5. Tarihleme.....	44

SONUÇ.....46

KAYNAKLAR..... 55

ŞEKİLLER (1-113)

TABLolar (1)

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
cm	: Santimetre
çev	: Çeviren
Dr	: Doktor
grm	: Gram
G	: Güney
gym	: Gymnasium
HM	: Hamam
İ.Ö	: İsa'dan Önce
İ.S	: İsa'dan Sonra
m	: Metre
No	: Numara
imp	: İmparatorluk
Prof	: Profesör
pt	: Pişmiş toprak
sf	: Sayfa
Şek	: Şekil
Yrd. Doç	: Yardımcı Doçent
Doç	: Doçent
yy	: Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil - 1 Euboea Dystos'ta özel bir evin içerisinde ele geçen İÖ 4. yy'a ait sabit tuvalet. **Die Griechische Klassik 283**
- Şekil - 2 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Lasana". **Die Griechische Klassik 283**
- Şekil - 3 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Lekane". **Pots and Pans Of Classical Athens, 22**
- Şekil - 4 Erkek idrar boşaltım kabı "Amis". **Pots and Pans Of Classical Athens, 22**
- Şekil - 5 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Skaphion". **Die Griechische Klassik 285**
- Şekil - 6 Evlerde kullanılan çocuk lazımlıkları ve tuvalet terbiyesi. **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, 2**
- Şekil - 7 Roma Latrinası.
- Şekil - 8 Miletos "T" Tipli Latrina.*
- Şekil - 9 Sardes "L" Tipli Kadınlar Latrinası.*
- Şekil -10 Atina Agorası Latrinası. **Die Pracht Der Latrine, 9**
- Şekil -11 Apemea Latrinası. **Die Pracht Der Latrine, 10**
- Şekil -12 Ostia Latrinası'nın mermerden yapılmış anahtar delikli oturma yerleri.*
- Şekil -13 "U" Tipli Magnesia Latrinası. **Menderes Magnesiası, 78**
- Şekil -14 Sardes Ekekler Latrinası; sağdan latrinayı dolaşmaya başlayan temiz su kanalı solda pis su kanalına boşalmakta.*
- Şekil -15 Metropolis Latrinası'na tek koldan grip ikiye ayrılan temiz su kanalları.*
- Şekil -16 Hierapolis Latrinası.*
- Şekil -17 Pergamon Erkekeler Latrinası atık su kanalı tonozu.*
- Şekil -18 Side Tiyatrosu Latrinası. **Latrines, 15**
- Şekil -19 Eksedra Tipli Madaurus Hamamı Latrinası. **Die Pracht Der Latrine, 11**
- Şekil -20 Eksedra Tipli Thubursicum Hamamı Latrinası. **Die Pracht Der Latrine, 12**
- Şekil -21 Eksedra Tipli Sabratha Latrinası. **Die Pracht Der Latrine, 14**
- Şekil -22 Ev içi tuvalet ve temizlenme aracı olarak kullanılan süngerli sopa. **The Ancient City, 149**
- Şekil -23 Mutatito Valentia Hamamı Latrinası.*
- Şekil -24 Ev içi tuvalet ve temizliği. **The Ancient City, 149**
- Şekil -25 Ostia Antik Kenti Latrinaları ve ilişkili oldukları yapılar. **Die Pracht Der Latrine, 56**
- Şekil -26 Orta Çağda atıkların pencerelerden boşaltılmasına ilişkin betimleme.*
- Şekil -27 Ostia I.vii Latrinası.*
- Şekil -28 Ostia Latrinası'nın anahtar delikli oturma yeri.*
- *İşaretleli şekiller tarafımdan temin edilmiştir.

- Şekil -29 Ephesos Skolastika Hamamı ve onun hemen solundaki Latrina.*
- Şekil -30 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası.*
- Şekil -31 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası.*
- Şekil -32 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nın Korinth düzenli mimari elemanları.*
- Şekil -33 Skolastika Hamamı Latrinası oturma yerleri.*
- Şekil -34 , 35 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda pis su kanalına ulaşan pişmiş toprak boruların geçtiği nişler.*
- Şekil -36 Skolastika Hamamı Latrinası temiz su dağıtım noktası.*
- Şekil -37 Skolastika Hamamı Latrinası ve Peristil.*
- Şekil -38 Varius Hamamı ve Latrina.*
- Şekil -39 Ephesos Varius Hamamı Latrinası.*
- Şekil -40 Varius Hamamı Latrinası.*
- Şekil -41 Varius Hamamı Latrinası su havuzu.*
- Şekil -42 İmpluvium'dan gelen suyun temiz su kanallarına dağıtılması.*
- Şekil -43 Temiz su kanallarına dağılan suyun latrinayı dolaştıktan sonra pis su kanallarına iki noktadan boşalması.*
- Şekil -44 Ephesos Vedium Gymnasiumu ve Latrina.*
- Şekil - 45 Ephesos Vedium Gymnasiumu Latrinası.*
- Şekil - 46 Ephesos Vedium Gymnasiumu Latrinası.*
- Şekil - 47 İmpluvium'dan gelen suyun temiz su kanallarına boşalması.*
- Şekil - 48 Ephesos Vedium Gymnasiumun pis su kanallarına düşmüş oturma bankı.*
- Şekil- 49 Magnesia Antik Kenti ve Latrina. **Menderes Magnesiası, 24**
- Şekil - 50 Magnesia Latrinası.*
- Şekil - 51 Magnesia Latrinası oturma bankı.*
- Şekil - 52 Magnesia Latrinası'nın restore edilmiş oturma bankları.*
- Şekil - 53 Magnesia Latrinası yeniden canlandırma denemesi. **Menderes Magnesiası,**
- 81
- Şekil -54 Magnesia Latrinası yeniden canlandırma denemesi*.
- Şekil -55 Miletos Antik Kenti ve Latrina. **Anadolu Uygarlıkları, 78**
- Şekil -56 Miletos Latrinası.*
- Şekil -57 Miletos Latrinası.*
- Şekil -58 Miletos Latrinası temiz su kanalı.*
- Şekil -59 Sardes Gymnasiumu ve Latrinalar*.
- Şekil -60 Sardes Latrinaları.*
- *İşaretleli şekiller tarafımdan temin edilmiştir.

- Şekil -61 Sardes Gymnasiumu Erkekler Latrinası.*
- Şekil -62 Sardes Gymnasiumu Kadınlar Latrinası.*
- Şekil -63 Sardes Gymnasiumu Erkekler Latrinası restore edilmiş oturma bankları.*
- Şekil- 64 Oturma bankları detay.*
- Şekil- 65 Pergamon Asklepieion ve Latrinalar. **Anadolu Uygarlıkları, 38**
- Şekil- 66 Pergamon Asklepieion Latrinaları.*
- Şekil- 67 Asklepieion Erkekler Latrinası.*
- Şekil- 68 Asklepieion Kadınlar Latrinası.*
- Şek il-69 Pergamon Asklepieion Latrinaları andezit duvar örgüsü.*
- Şekil -70 Asklepieion Erkekler Latrinası temiz su kanalları.*
- Şekil -71 Asklepieion Erkekler Latrinası impluviumu ve çatıyı taşıyan sütun başlıkları.*
- Şekil -72 Korinth düzenini andıran sütun başlıklarından ayrıntı.*
- Şekil -73 Asklepieion Erkekler Latrinası; impluviumdan taşan su temiz su kanallarının altındaki küçük açıklıklardan pis su kanalına ulaşmaktaydı.*
- Şekil- 74 Asklepieion Latrinalarının tonozlu ortak atık kanalı.*
- Şekil -75 Asklepieion Erkekler ve Kadınlar Latrinalarının pis su kanalları birleşme noktası.*
- Şekil -76 Asklepieion Kadınlar Latrinası su taşıma künkleri.*
- Şekil -77 Hierapolis Antik Kenti ve Latrina. **Anadolu Uygarlıkları, 61**
- Şekil -78 Hierapolis Latrinası.*
- Şekil- 79 Hierapolis Latrinası.*
- Şekil -80 Hierapolis Latrinası ana giriş.*
- Şekil- 81 Hierapolis Latrinası temiz su kanalları.*
- Şekil -82 Hierapolis Latrinası'nda oturma yerlerini taşıyan konsol çıkıntısı.*
- Şekil -83 Hierapolis Latrinası oturma banklarının geçme yerleri.*
- Şekil- 84 Hierapolis Latrinası kalker iç doku.*
- Şekil -85 Metropolis Hamama -Gymnasium ve Latrina.*
- Şekil -86 Metropolis Latrinası.*
- Şekil -87 Metropolis Latrinası cephe kesiti.*
- Şekil -88 Latrina ile akropol yolunun kesiştiği yer ve güneydeki dükkanlar.*
- Şekil- 89 Metropolis Latrinası ana mekan.*
- Şekil- 90 Metropolis Latrinası kanal odaları.*
- Şekil- 91 Metropolis Latrinası birinci kanal odası.*
- Şekil -92 Metropolis Latrinası ikinci kanal odası.*
- *İşaretili şekiller tarafımdan temin edilmiştir.

- Şekil -93** Metropolis Latrinası ikinci kanal odası örme temiz su kanalı.*
- Şekil -94** Metropolis Latrinası ikinci. kanal odası ana kayaya oyulmuş pis su kanalı.*
- Şekil -95** Metropolis Latrinası kanal odası kesiti.*
- Şekil -96** Latrinadan kanal odalarına giriş.*
- Şekil- 97** Temiz suyun ikinci kanal odası kapı girişinin hemen solundan latrinaya girdiği nokta.*
- Şekil -98** Metropolis Latrinası'nın Bizans Döneminde tuğla duvar ile kapatılan ikinci kanal odası girişi.*
- Şekil -99** İki kanal odası arasında bağlantıyı sağlayan künk.*
- Şekil -100** Pis su kanalına su akışını sağlayan künk.*
- Şekil -101** İkinci kanal odasında bulunan Asklepios Heykeli.*
- Şekil -102** Latrinanın ikinci kullanım temiz su kanalı fragmanı.*
- Şekil -103** Yuvarlak bir hazne yaparak ikiye ayrılan temiz su kanalları.*
- Şekil -104** Latrinanın tuğla taban döşemi.*
- Şekil -105** Latrinanın tuğla ve taş örgüyle karışık kuzey duvarı.*
- Şekil -106** Latrinada süngerli sopaların bulunduğu yada su kesilmelerine bağlı olarak yedek su haznesi amaçlı kullanıldığı düşünülen havuzcuk.*
- Şekil -107** İngiltre'den Roma suru içi Latrina ve su havuzcukları.*
- Şekil -108** Sardes Latrinası pis su destek künkü.*
- Şekil -109** HM-G- 02-75 nolu sikke, ön yüz.*
- Şekil -110** HM - G-02 -147 nolu sikke, ön-arka yüz.*
- Şekil -111** HM-G-02-151 nolu sikke, ön-arka yüz.*
- Şekil -112** HM-G-02-227 nolu sikke, ön-arka yüz.*
- Şekil -113** HM-G-02-241 nolu kandil.*

TABLO LİSTESİ

Tablo -1 Batı Anadolu Latrinaları.

*İşaretli şekiller tarafımdan temin edilmiştir.

GİRİŞ

Başlangıçtan itibaren insanın yeme-içme gereksilerine paralele olarak önemli bir diğer ihtiyaç bütün memeli varlıklarda olduğu gibi dışkıyı, doğasının bir gereği olarak rahatça giderebilmesiydi. İnsan varoluşuyla beraber bu ihtiyacı milyonlarca yıl doğada görmüş, fakat sosyal ve ahlaki değerlerle donanmış kentlilik kavramının ortaya çıkmasıyla beraber bu gereksimin bir mekan içerisinde görülmesi zorunluluk olmuştur. İhtiyacın görülmesinde temel etken hijyen gibi görülse de bu kavramın modern çağıımıza kadar pek anlaşılmadığı görülmektedir. Tuvaletlerin mekanlaşmasında kentlilik kavramının içinde bulunan görüntü ve koku kirliliği de diğer temel etkenlerdendi. Temel ihtiyacın görülmesinin bir mekanla sınırlandırılması bilinçli olmasa da sağlığın korunmasında önemli bir basamak olmuştur.

Mimari tasarı olarak Tunç Çağ'ın başında ortaya çıkan ilk tuvaletler, yüzyıllar boyu zengin evleri ile kral konutları kapsamında çok sınırlı sayıdaki örnekten ibaret iken, ancak Roma Çağ'ındaki kent yaklaşımı içinde halkın kullanımına açılması ile kamusal mekanlar haline gelmiştir. İlk örnekleri konutların ve sarayların bir parçası gibi ortaya çıkan tuvaletler, genelde banyo ve mutfakların içerisinde ayrı bir bölüm olarak yerini almıştır. En erken örneklerden en geç Roma örneklerine kadar su ve su ile bağlantılı taşıma sistemler ile açılmış derin kuyular tuvaletlerle bağlatılanmış diğer önemli unsurlardı.

Kullanılan Latrina;¹ Latince Lavatrina “yıkama” kökünden gelmektedir. Latrina sözcüğü genel tuvalet anlamına geldiği gibi kaynaklarda yıkama yeri ve hamam anlamında da kullanılmaktadır.

Modern halk tuvaletlerinden hijyenik temizlik malzemeleri dışında pek farklı sayılmayan fakat ihtiyacın toplu olarak giderilmesi açısından büyük farklılık gösteren latrinalar tuvalet kültürünün oluşmasında Roma uygarlığında devrim niteliğindedir.

---

¹ A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. revised, enlarged, and in great part rewritten by. Charlton T. Lewis, Ph.D. and. Charles Short, LL.D. Oxford. Clarendon Press. 1879.

Daha önce az sayıda örnekle Helenistik yaşamda karşımıza Yunan anakarasında çıkan latrinalar, Roma dönemiyle yaygınlık kazanıp bütün Akdeniz havzasına yayılmıştır. Tasarımı öylesine gelişmiş ve lüksleşmiştir ki, Leptis Magna örneğinde olduğu gibi aynı anda 80 kişinin tuvalet ihtiyacını gördüğü şaşalı mekanlar konumuna ulaşmıştır. Bu mekanlar ihtiyaca hizmet etmekten öteye gitmiş asıl anlamda Romanın ihtişamının ve gücünün vurgulandığı yapılar haline gelmişlerdir. Öyle ki tanımlanan toplu tuvaletlerin en yaygın olduğu İ.S. 2. yy Romanın ekonomik ve sosyal açıdan en güçlü olduğu döneme denk düşmektedir. Özellikle akarsu ve buna bağlı atık sistemlerinin kentleşme ve inşaat teknolojisi ile sağlanan bir unsur olması tuvalet tasarımının uzun süre yaygın olarak kullanılmasını engellemiş olmalıydı.

Çalışmanın amacı Metropolis Latrinası örneğinden yola çıkarak mimari tasarımı olan plan ve formların belirlenmesi, latrina işleyişinin ve tuvalet kültürünün değerlendirilmesi ve Batı Anadolu latrinalarının irdelenmesidir. Bu çalışmada kamusal tuvaletler ana konu olarak ele alınmış, Roma Dönemi özel(tekil) tuvaletlerine kısaca değinilmiştir. İlk bölümde tuvalet kültürünün ortaya çıkışı ve ilk tuvalet örnekleri ele alınarak latrinaların ortaya çıkmasını doğuran nedenlere ulaşılmaya çalışılmış. İkinci bölümde Latrinalar plan özelliklerine göre ele alınmış, üçüncü bölümde Batı Anadolu örnekleri değerlendirilerek özellikleri, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde 2000-2002 yılları arasında kazısına katıldığım Metropolis Latrinası'nın mimari yapısı ve işleyişi incelenmiş, Batı Anadolu ve diğer Roma örnekleriyle karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Bu konu üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda Latrinalarla ilgili direkt Türkçe bir yayına rastlamamış olmama karşın yabancı yayın olarak Richard Neudecker; Die Pracht Der Latrine, München, 1994 ve Christine T. Waslander; Latrines, Amsterdam, 1994 yayınları ile Alex Scobie'nin, Slums, Sanitation and Mortality in the Roman World, Klio, 1986, s. 399-433. adlı makalesi temel kaynak olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak bir yüksek lisans tezi kapsamında şimdiye kadar Türkiye'de incelenmeyen Latrina mimarisinin açıklanması, işlevsel yapısının belirlenmesi ve topolojisinin çıkartılması temel amaçtır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUVALET KÜLTÜR TARİHİ

1.1. ROMA ÖNCESİ TUVALET VE TUVALET TARİHİ

Yüzyılı aşkın bir süredir sürdürülmekte olan bilimsel nitelikli arkeolojik kazılar ve araştırmalar günümüzde kullandığımız tuvaletlerin tarihsel süreç içerisinde nasıl bir evrim geçirdiğini ve kökenlerinin nerelere dayandığı konusunda bizleri aydınlatmaktadır. Tuvaletlere, lağım verilerine ve kanallara ilk olarak Mezopotamya'da ve İndus Vadisi'nde daha sonra da Girit ve Myken uygarlıklarında rastlanmaktadır.¹ İ.Ö. 3. Bin ortalarında Fırat ve Dicle arasında hüküm süren I. Sargon sarayının altında bir tuvalet inşa ederek tuvaletin mimari bir yapı olarak ortaya çıkmasında öncü olmuştur.² Tuvaletin oturma yeri büyük bir at nalını andırır bir şekilde dışkının atıldığı bir çukurun üzerinde durmaktaydı. Bu form aynı zamanda klozet tipinin de bilinen en erken örneğiydi. Yine İ.Ö.3 Bin 'de İndus Vadisi'nde Harappanlar tarafından konutların banyolarına bitişik olarak tuğla ya da ahşap bir oturağı olan tuvaletlerin inşa edildikleri bilinmektedir.³ Bu tuvaletin oturma yerleri de ahşap veya tuğladandı. Tuvaletin atıkları kanallar aracılığıyla lağıma taşınmaktaydı, eğer konut lağım kanalından uzak ise atıklar bir çukurda toplanıp daha sonra buradan kanala aktarılıyordu.⁴ Pompeii ve Ostia'da bu tip örneklere rastlanmaktadır.

Araştırmalar sifonlu tuvaletlerin de varlığını ortaya koymuştur. Nitekim İ.Ö. 2. Binin ortalarında Girit'teki Knossos Sarayı'nda bu sistem gözlemlenmektedir.⁵ Bu örnekte çatıda biriken yağmur suları iyi düşünülmüş bir kiremit kanallı sistem sayesinde debisi azaltılarak sarayın tuvaletlerine ve banyoların akması sağlanmıştır. Ayrıca Mısır'da İ.Ö. 14. yy'da Tel-el Amarna'da yüksek rütbeli bir memurun evinin banyo duvarındaki bir dolabın içine yapılmış kireç taşıdan oturağı olan bir tuvalet tespit edilmiştir. Bu örnek de Mezopotamya'da yaygın olarak anahtar delikli tipteydi bu haliyle modern klozeti andırıyordu. Tuvaletin atıkları ise klozetin hemen altında yer alan portatif bir vazoya

¹ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara, 2001, s. 183.

² L. Julie Horan, *Tuvaletin Sosyal Tarihi*, çev; Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1997, s. 9.

³ a.g.e., s. 11-12.

⁴ Alex Scobie, *Slums, Sanitation and Mortality in the Roman World*, Klio, 1986, s. 399-433.

⁵ *Toilets Through The Ages*, C Plumbing and Mechanical, 1989

akmaktaydı.⁶ Yine Mısır'da kral Suhura'nın Abusir'deki tapınağında yapılan kazılarda duvara monte edilmiş üzeri metalle dekore edilmiş sabit olmayan bir leğen klozet bulunmuştur. Bu tuvaletin deliği bakır bir boru sayesinde atıkların dışarıya taşınmasını sağlıyordu.⁷

Kudüs'te ise Demir Çağı'nın sonlarına doğru 0.15 m genişlikte bir deliği olan taştan tuvalet keşfedilmişti.⁸ Ayrıca Anadolu'da İ.Ö. 7.yy'da Çavuştepe yerleşmesinin Urartu katmanında çağdaşı başka kültürlerde de görülmesi de çok gelişmiş modern anlamda çeşmeli sabit bir tuvaletin varlığı belirlenmiştir. Bu ilgi çekici örnekte çift kademeli yuvarlak bir tekneye sahip tuvalet aynı zamanda bir çeşme ile tamamlanmıştı.⁹ Ayrıca Yunanistan'da, Euboea'da, Dystos'taki özel bir evin içerisinde İ.Ö. 4. yy'a ait iki atık deliği olan düzensiz taş sırasıyla çevrelenmiş sabit bir tuvalet keşfedilmiştir¹⁰(Şek-1). Olynthos evlerinin banyolarında ve küvetlerine ilişkin terrakottadan yapılmış borular evin içinden atıkların caddelere atılmasını sağlamaktaydı. Sabit bir oturağa sahip bir tuvalet de "A vii 9" konutunda bulunmuştu. Borularla su konuttan duvarın içinden geçerek dışarıya caddeye atılmaktaydı. Benzer bir örnek ise Nemea'da ele geçmiştir.¹¹ Pella'da Helenistik Dönem'de caddeler sağlam kaplanmış kanallara sahipti ve bunlara bitişik evlerdeki atıklar bu kanallara boşaltılmaktaydı. Ayrıca bu gibi düzenlemeler Priene'de de görülmekteydi ve su bağlantılı borulara sahip 4 Latrina evlerde ele geçmiştir.¹² Atina'da halk tuvaletlerine ait ip uçlarının azlığına karşın İ.Ö. 2. yy sonrasına ait Agoranın güney batı köşesinde ki latrina Roma döneminde yaygınlaşan latrinalar içinde tekil örnektir.¹³ Genellikle Geç Hellenistik Delos evlerinde ise dikkate değer bir inşa yapısına sahip bağlantılı ve kapalı bir şekilde caddeler boyunca akan tuvaletlere rastlanmaktadır.¹⁴

⁶ Horan, a.g.e., s. 11-12.

⁷ a.g.e., s. 13.

⁸ a.g.e., s. 14.

⁹ Afife Erzen, İ.S. 7.- 6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, Ankara, 1978, s. 9.

¹⁰ Wolfram Hoepfner and Arno Kose, "Die Griechische Klassik" Idee Oder Wirklichkeit, Hygiene. Die erstaunliche Reinlichkeit, [z. B Berlin, Antikemuseum Inv. V.I 3198 (Kriegsverlust)], Bonn, 2002, s. 415-417.

¹¹ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

¹² A.S ve E.C, The Oxford Classical Dictionary, London, 1996, s. 1354.

¹³ Hilary J. Deighton, Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, çev: Hande Kökten Ersoy, İstanbul, 2000 s. 19.

¹⁴ A.S ve E.C, a.g.e., s. 1354.

Tüm bu arkeolojik verilere ilave olarak tuvaletlerle ilişkilendirilebilecek diğer bir bilgi de dolan kanal ve tuvaletlerin “Koprologoi” adı verilen kişilerce temizlenmesiydi.¹⁵

Tüm bu örnekler tuvalet mimarisinin küçüklüğü ve işlevi bakımından Roma Dönemi örneklerine kadar özel olma olgusundan kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Roma dönemindeki değişim ise yapının kamusal bir mekan olmasının yanın da, kapasitesinin artması ve lüks olgusunun ortaya çıkması ile belirginleşmektedir. Bu da birbirinden farklı formların doğmasına öncülük etmiştir.

Şaşırtıcı gibi görünse de tuvaletlerin teknolojik açıdan günümüzden pekte geri kalmadığı anlaşılmaktadır. Hijyen kültürüne verilen önem açısından da verimli ip uçları ele geçmiştir. İnsanlar her ne kadar Roma çağında bile temizliğin sağlık ile olan ilişkisini tam olarak kavrayamasalar da konuya bir gelenek gözüyle bakıp tutum ve alışkanlıklarını buna göre belirlemeleri sayesinde bilmeden de olsa hijyen alışkanlıklarını kazanmaya çok erken tarihlerde başladıkları görülmektedir.

1.1.1. YAZILI KAYNAKLARDA TUVALET KÜLTÜRÜ

Yukarıda bahsedilen mimari örnekler dışında yazılı kaynaklarda da tuvalet kültürü ile ilgili ilginç ip uçları ele geçmektedir. Greklerde tuvalet kültürüyle ilgili en erken verileri Hesiodos’tan öğrenmekteyiz. Ona göre tuvalet yapılırken yüzü güneşe dönmek, gece yol üstünü kullanmak doğru değildir. Çömelmeli ya da avlu duvarı kullanılmalıdır. Akarsulara işemek veya benzeri davranışlarda bulunmak kötü sayılan davranışlardı¹⁶. Tuvalet kültürü ile ilgili Herodotos’tan da bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Nitekim Herodotos Mısırlı kadınların ayakta erkeklerin ise oturarak işediği bilgisini bize ulaştırmaktadır. Yine Historia’da aynı yerde Kral Pherpon kör gözlerinin bakire bir kadının “sidiği” sayesinde iyileştiğinden de bahsetmektedir.¹⁷ Skrabe (Bok böceği)’nin Mısırlılarda uğursuzluğu uzaklaştıran ve talih getiren bir obje olduğu bilinmektedir. Böceğin doğada çok önemli bir işlevi vardı dışkı arar ve onu yuvarlayarak toprakla karıştırır

¹⁵ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

¹⁶ Hesiodos, İşler ve Günler, bölüm 730

¹⁷ Herodotos, Historia, II, 111

ve gübre olmasını sağlardı. Belki de Mısırlılar bunun farkındaydı ve böceği tapmalarının başında bu neden gelmekteydi.¹⁸ Tuvalet kültürüyle ilgili diğer önemli verilere klasik oyun yazınlarından edinmekteyiz. Örneğin Aristophanes'in "Arılar" adlı oyununda kulplu Amislerin (İşeme kaplarının) duvarlarda diğer kaplarla beraber asılı olduğundan bahsedilmektedir.¹⁹ Akşam yemeklerinde hizmetkarlardan birini çağırıp lazımlığı istemek kibar bir davranış sayılmadığından, bu ihtiyaç için odadan çıkılırdı. Fakat komik şair Eupolis, Alkibiades'in bu adeti yıktığından bahseder.²⁰ Tuvaletlerde temizlenme aracı olarak kullanılan malzeme ise süngerdi. Aristophanes'in "Arılar" adlı eserinde Dionysos'un poposunun kölesi tarafından süngerle temizlendiğinden bahsedilmektedir.²¹ Bu da günümüzde kullandığımız tuvalet kağıtları yerine birden fazla kullanıma açık süngerlerin kullanıldığını kanıttır. Özellikle Roma dönemiyle beraber umumi tuvaletlerde kullanılan süngerler yaygınlaşmış, tuvalette sudan sonra kullanılan ikinci ana temizlik aracı olmuştur.

Semavi dinler içinde de tuvalet kültürü ele alınan bir konuydu. Nitekim Eski Ahit: *"Kapınızın dışında, gideceğiniz yeri belirlenmiş bir alanınız olacak. Araç gereçlerinizle bir kürek alacaksınız dışarıda hacet giderdiğinizde, bir çukur açıp onu örteceksiniz"* buyurmaktadır.²²

1.1.2. SERAMİK BULUNTULARINDA TUVALET KÜLTÜRÜ

İ.Ö 5. yy içiyle beraber kırmızı figürlü vazolarda resmedilen sahnelerde ve Grek vazolarındaki symposion sahnelerinde evlerden vazolar aracılığıyla dışkılarının yol boyunca devam eden üstü açık kanallara atıldığı görülmektedir. Vazo resimlerinde; sabrı taşmış olan ve daha fazla dayanacak hali kalmayanlar, atılmış bir amphora gibi el altındaki ilk eşyayı kullananlar resmedilmişti.²³ Vazoların symposion ağırlıklı betimlemelerinde köleler efendileri için ellerinde

¹⁸ Horan, a.g.e., s.11-12.

¹⁹ Deighton, a.g.e., s. 19.

²⁰ Horan, a.g.e., s. 20.

²¹ a.g.e., s. 19.

²² Eski Ahit, 23: 12

²³ Deighton, a.g.e., s. 19.

“Lasana”,(Şek-2) “Lekane”(Şek-3)(büyük tuvalet için) “Amis”²⁴(Şek- 4)(küçük tuvalet için kullanılan erkeklere özgü sadece üstünde bir delik olan kulplu kap) olarak adlandırılan kapları taşıırken ya da efendileri bu kaplara ihtiyaçlarını görürken betimlenmiş örneklere rastlanmaktadır.²⁵ Yine kadınlar için geceleri ihtiyaçlarını gördükleri “Skaphion”(Şek-5) adlı içinde temizlik için bir miktar toprak barındıran kaplar kullanılmaktaydı.²⁶ Bununla beraber bebekler için pişmiş toprak lazımlık veya yüksek sandalye kullanılırdı. Bu lazımlık duvar resimlerinden bilinmesine karşın özgün bir örneği bugün Atina Müzesi’nde bulunmaktadır.²⁷ Bu oturak üst kısmı tomurcuk gibi açılan, bebeğin bacaklarının geçmesi için aralıkları bulunan uzun ayaklı, iyi orantılanmış bir de deliği olan bir çeşit lazımlıktı(Şek-6).

Tüm bu görsel bulgular ve ilk bölümde ele alınan arkeolojik buluntular Greklerde ve çevre kültüründe tuvalet için bir mekan kullanımının yaygın olmadığı, ancak tuvalet ihtiyacının taşıma kaplar ve özellikle erken çağlardan beri doğada görüldüğü anlaşılmaktadır. Gerçek anlamda ister özel ister kamusal olsun tuvalet mekanının işlevsel hale gelmesi kanalizasyon ve su taşıma sistemlerinin gelişmesine paralelidir. Yukarıda da değinildiği gibi özellikle Aristokrat kesimin tuvalet ihtiyacının giderilmesinde kendi konutlarında özel odalar yapılmasını kentli kavramının oluşmaya başladığı sosyal ve ahlaki kaygı ve değerlerin yanı sıra kentleşmenin kalabalık nüfusa imkan vermesi ve inşaat teknolojisinin gelişmesi tuvalet tasarımının yaygınlaşmasının tetiklemiş olmalıdır. Böylece şehirleşme olgusuyla beraber toplu yaşamla sıkıntılı duruma gelen pis kokular ve görüntü bu ihtiyacın belli mekanlarda gerçekleşmesine sebep olmuştur.

---

²⁴ A. Sparkes Brain and Lucy Talcott, Pots and Pans Of Classical Athens, USA, 1951

²⁵ Scobie, a.g.e., s. 399-433

²⁶ Hoepfner & Kose, a.g.e., s. 415-419. “Skaphion”

²⁷ Deighton, a.g.e., s. 19.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA TUVALET KÜLTÜRÜ VE LATRİNALAR

2.1. KAMUSAL LATRİNALAR

Yukarıda da değinildiği gibi en erken tuvaletlerden Roma çağı başlarına kadar tuvaletlerin mimarisinde ve işleyişinde kayda değer bir gelişme ve ilerlemeden söz etmek mümkün değildir. Küçük ilerlemeler dışında devrimsel ve kültürel gelişme sosyal bir yapıya bürünerek tek odalı mekanlardan kurtulup Roma latrinalarına(Şek-7) geçiş imparatorluğun zenginleşmeye başladığı Augustus dönemine rastlamaktadır. Augustus'un imparatorluk topraklarında sağladığı barış ve huzur ortamı çerçevesinde (Pax Romana) imparatorluğun yeniden yapılanması aşaması söz konusu olduğunda girilen mimari yatırımlar çerçevesinde latrinalar da yerini almıştır. Halk latrinalarının oluşmasında pek çok etken sayılmaktadır. Latrinalar Akdeniz havzasında Romanın ulaştığı her yerde (Batı Avrupa'da, İngiltere'de Fransa'da, Hollanda'da, Kuzey Afrika'da, Küçük Asya'da ve Orta Doğu'da) karşımıza çıkmaktadır¹.

Latrinalar İ.S. 1. yy'dan itibaren hızla sayıları artmış İ.S. 315 yılına gelindiğinde Roma'da 140 adet Latrina mevcudiyeti saptanmıştır.² Öyle ki sadece sayı olarak değil Apamea örneğinde olduğu gibi latrinalar İ.S. 2. yy'ın ortalarında 85 kişinin aynı anda ihtiyacını görebileceği boyutlara dahi ulaşmıştı.³ Kamu latrinaları İ.Ö. 3. yy'dan başlayarak Bizans dönemine kadar çeşitli değişikliklere uğramış İ.S. 6. yy. ile de son bulmuştur.

2.1.1 ROMA KAMU LATRİNALARININ TİPOLOJİSİ

Akdeniz havzasında Roma kültürünün ulaştığı her yerde latrinalara rastlamak mümkündür. Bu konu üzerine yazılan en kapsamlı eser olan Richard Neudecker'in Die Pracht der Latrine adlı eserinde latrinalar ilk defa 5 mimari sınıfta incelenmiştir. Bunlar 1- Düz ya da Tek sıralı tip, 2- Kare ya da dikdörtgen olan tip,

¹ Christine T. Waslander, Latrines, Amsterdam, 1994, s. 14.

² a.g.e., s. 17.

³ Richard Neudecker, Die Pracht Der Latrine, München, 1994, s. 41.

3- Peristilli tip 4- Exedra tipi ve 5- Yuvarlak tiptir.⁴ Bu tipolojik sınıflama bakımından Yuvarlak tip Anadolu'da henüz hiç rastlanılmayan bir tip olup Exedra tipi ise sadece Side'de tek bir örnek ile temsil edilmektedir. Neudecker'in yapmış olduğu bu tipolojik sınıflamanın yanında anlatım kolaylığı sağlaması bakımından mekan içinde oturma yerlerinin planı çerçevesinde tipolojik olarak latrinalar "I", "L", "U", "Peristilli", "Exedra" ve "Yuvarlak" olarak sınıflandırılmıştır.

2.1.1.1. "I" OTURMA PLANLI TİP

Tek sıra oturma yeri nedeniyle bu adı alan latrinalar sıkça rastlanılan bir tip değildir. Bu tipte tekil örnekler sadece İtalya'da, Roma'da Avrupa'nın kuzeyinde Conimbriga'da, Sumelocenna'da ve Anadolu'da da Miletos'ta (Şek-8) rastlanmaktadır.⁵ Mekanın bir kenarı boyunca yerleştirilmiş olan oturma yeri diğer latrina örneklerinin aksine müşterilerin birbirleriyle olan iletişimini en aza indirmesiyle Roma tuvalet kültüründe ikincil ve en önemli diğer bir amacı olan sosyalleşmeyi sağlayamadığı şekilde değerlendirilmelidir. Ayrıca bu tiptin teknik nedenlerden dolayı da kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tipte uzun temiz su ve pis su kanallarına basınçlı su pompalanmasına ihtiyaç duyulması ve suyun daha uzağa taşınması gereksiminden dolayı geniş temiz su kanallarına sahip olma ihtiyacı, bu tipin neden pek tercih edilmediğini açıklamaktadır.

Anadolu'da sadece Miletos'ta karşımıza çıkan bu tip latrina 24 m boyuyla temiz su sistemi ve pis su atıklarının atılması konusundaki zorluğu anlaşılır kılmaktadır. Özellikle ensel boyuttaki kısıtlamalar, şehrin planlanırken yeterli arazinin latrina için ayrılabilmesi gibi nedenler ise bu tipin ortaya çıkışının temel nedeniydi. Bu tipin İtalya'da bir örneği olan Pompei Tiyatrosu yakınlarındaki Largo Argentina alanında bulunan latrina kısa kenarında kıvrım yaparak tipin biraz dışına çıkarken suyun pompalanmasında da kolaylık sağlayarak planlamadan kaynaklanan zorlukları aşmaya çalışmıştır. Olasılıkla Largo Argentina Latrinası'nda Miletos örneğinde olduğu gibi sınırlı alanla bağlantılı olarak bu tarzda yapılmıştır.

⁴ Waslander, a.g.e., s. 155.

⁵ a.g.e., s. 155.

2.1.1.2. “L” OTURMA PLANLI TİP

Latrina tipleri içerisinde “I” tipinden sonra en nadir görülen tiptir. Bu tip Anadolu’da İ.S. 4. yy ait olan Sardes Kadınlar Latrinası’nda karşımıza çıkmaktadır (Şekil-9). Tek örnek olmasına karşın benzer örnekleri İtalya’da Timgad ve Cuicul’de görmek mümkündür. Bu nedenle “U” oturma planlı tipin bir başka varyasyonu olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Tipin yaygınlığındaki azlık özellikle yetersiz işçilik ve kalitedeki eksikliklerden dolayı tercih edilmediği düşünülmelidir. Bu örnekte latrina mekanı “L” şeklinde, iki duvarı boyunca oturma yerleri planlanmıştı ve temiz su kanalı “L” şeklinde bir düzenleme ile diğer tiplerdeki gibi planlanmıştı. Sardes Kadınlar Latrinası’nda giriş tam olarak anlaşılamasa da olasılıkla Erkekler Latrinası’ndan bağımsız olarak sağlanmaktaydı.

2.1.1.3. “U” OTURMA PLANLI TİP

Kare yada dikdörtgen planlı latrinaların üç kenarı boyunca oturma yerlerinin yerleştirildiği bu tip, Peristilli tiplerle beraber Anadolu ve Akdeniz dünyasında en çok rastlanan plan örneğidir. Bu tipin en iyi örnekleri Atina’da Roma Agorası (65 kişilik) ve Apamea (80 kişilik) Latrinalarıdır(Şek-10,11). Anadolu’daki örnekler içinde Sardes Erkekler, Magnesia, Metropolis ve Hierapolis Latrinaları bu tip içinde yer almaktadırlar. Temiz ve pis su işleyişindeki biçimsel şemadan dolayı bu plan tipinin oturma yerleri bakımından “U” tip olarak adlandırmak olasıdır.

Bu tipin en iyi örneği Ostia’da ele geçmiştir. Mermer taban döşemesi, ve anahtar deliği şeklindeki oturma yerleri ile dikkate değer kalitededir(Şek-12). Bu tipte temiz su kanallarına suyun verilmesi 3 farklı yapıda gözlenmektedir. Anadolu üzerindeki örneklerden yola çıkıldığında birinci tipte Magnesia örneğinde olduğu gibi (Şek-13) su ayrı ayrı iki uçtan latrina’ya verilmekteydi ve orta kısa kenarda belli noktalardan pis su kanalına akmaktaydı. İkinci tip olan Sardes örneğinde ise su latrina’ya tek bir koldan verilip latrina’nın üç kenarı boyunca dolaşarak kanalın bittiği köşede pis su kanalına akmaktaydı(Şek-14). Son tip olan Metropolis

örneğinde ise tek bir noktadan iki ayrı kola su verilerek latrina'nın dört kenarı boyunca dolaşması sağlanmıştır(Şek-15). Kanallardaki su bazı noktalarda pis su kanalına akıtılarak sirkülasyon tamamlanmaktaydı. Bu tipin diğer bir özelliği ise peristilli tipten farklı olarak çatısının kapalı olmasıydı. Bu tipte latrinaların çatılarının açık olmalarına ilişkin hiçbir belge veya mimari kanıtın ele geçmemesi bu yargıyı desteklemektedir. Buna karşın çatının açık olmaması sonucunda "Peristilli" tipe öykülenerek çatının ortası gökyüzüne açılmış gibi maviye, bitkisel ve hayvansal motiflere boyanarak açık çatı imajı verilmek istenmiştir.⁶ Tek sıralı tipe göre müşterilerin birbirlerini görmeleri nedeniyle sosyalleşmeye uygun oturma düzenine sahiptir. Böylece "U" tip sosyalizasyon uygunluğunda "Peristilli" tipe beraber en sevilen latrina tipi olmuştur. Peristilli tipe karşılaştırıldığında imparatorluğun daha taşra kentlerinde sıkça rastlanmasına karşın büyüklük olarak daha küçük ölçülere sahiptiler. Bunun sonucunda ensel ve boyutsal oranlardaki küçüklükler yapının ekonomik olmasının da en önemli nedeniydi. Yukarıda değinilen Sardes, Magnesia ve Metropolis latrinalarının ölçülerindeki büyük benzerlik standart bir tipten bahsetmemizi kolaylaştırmaktadır. Bu tipte ortalama boyutlar 16 m X 8 m'dir. Magnesia ve Sardes örneklerinde bahsedilen oranlar çok iyi yakalansa da Metropolis örneğinde boy diğer iki latrinayla karşılaştırıldığında daha kısa kalmaktadır.

Plan tipi olarak bu sınıflamaya girse de içerisinde taşıdığı bir çift sütun sırasıyla diğerlerinden ayrılan Hierapolis Latrinası Anadolu'daki bu tipin en büyük örneğidir(Şek-16). Ayrıca Hierapolis Latrinası iççiliğindeki nitelik ve kalite incelenen "U" tipi örnekler içinde peristilli tipin kalitesine ulaşmış tek örnek niteliğindedir. Sardes Erkekler Latrinası hariç bu tipin diğer hiçbir örneğinde orijinal oturma yerleri sağlam olarak ele geçmemiştir. Magnesia Latrinası'nda ise restore edilen oturma yerleri Latrina'dan uzakta ele geçen bir mermer oturma yerinin kopyalanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Metropolis Latrinası'nın pis su kanallarında ele geçen çok sayıdaki çivi buradaki oturma yerlerinin ahşap olabileceğini göstermektedir. Latrinalarda oturma yerlerinin anahtar delikli iki yüzleri farklılıklar gösterse de Batı Anadolu'da sadece oturma yerleri ve genişlikleri hakkında bilgi edinilebilecek tek örnek Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'

⁶ Neudecker, a.g.e., s. 50.

Anadolu'da ele geçen onbir örnekten beşinin "U" tipte olması bu tipin yaygınlığına en iyi işarettir. Ele geçen bu örnekler Hierapolis örneği dışında İ.S. 2. yy ile sıklıkla kullanılmaya başlanıp İ.S. 6. yy ile son bulmaktadır.

2.1.1.4. "PERİSTİLLİ" TİP

Roma Latrina tipleri içinde yapı malzemesi ve iç donanımı ile en lüks tuvalet tipidir. Roma tuvalet kültürü bu lüks tuvalet tipi ile hem mekansal büyüklüğe ve kaliteli işçiliğe hem de sosyalleşme ile doruğa ulaşmıştır. Bu tipin Batı Anadolu'daki en önemli dört örneğin üçü Ephesos'ta biri ise Pergamon'da ele geçmiştir. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası dikkatli bir şekilde irdelendiğinde kalite ve işleyiş kolayca anlaşılmaktadır. Tipin en önemli özelliği üstü açık bırakan çatısıydı. Bu plan kurgusu Helenistik dönemden beri bilinen Atriumlu evlerden alınmıştı. Latrina mekanı yan duvarlarından ortadaki havuzu çevreleyen sütunlara ulaşan eğimli bir çatıya sahipti ve yağmur sularının bu havuza akması sağlanmıştı. Havuzun üstündeki açıklık hem ışığın mekanı aydınlatmasını sağlıyor hem de içeride oluşan kokuların ve mikroorganizmaların açıklıktan gelen temiz hava sirkülasyonu ile temizlenmesi sağlanmış oluyordu. Oturma yerleri ise duvar boyunca sıralanmıştı.

Latrinalarda da temel sorun kötü kokunun dışarıya çıkartılması ve böylece mekanların uzun süre oturulabilecek konfora ulaşmalarının sağlanmasıydı. Peristilli tip bu sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. Batı Anadolu'da olduğu gibi Akdeniz'de en çok arzu edilen tip buydu, fakat bu tip latrinanın inşası için mali portre diğerlerine göre oldukça yüksekti. Bu nedenle eldeki örneklerin çoğunun imparatorluğun İ.S. 2. yy'daki maddi durumun en üst seviyeye çıktığı döneme rastlanması hiçte şaşırtıcı değildir. İmparatorluğun merkez kentlerinde Roma'da, Afrika'da Leptis Magna'da, ve Asia'da Ephesos'da ve Pergamon'da inşa edilmişlerdir.

Bu tip latrinada genelde su ortadaki impluvium olarak adlandırılan havuzdan sağlanmaktaydı. Ancak Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda havuz

ile latrina'nın su sistemi arasında direk bir bağlantının görünmemesi bu açıklığın bazen sadece kokunun giderilmesi amacıyla inşa edildiğini göstermektedir. Ephesos örneğindeki impluvium incelenen örneklerden farklı olarak sadece havuz niteliğindedir ve bir metrelik yüksek havuz duvarları buranın balıklarla süslü bir akvaryum gibi kullanıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Bu bir varsayım gibi gözükse de latrinalardaki lüksün bunu mümkün kılması olasıydı. Latrina'nın temiz ve pis su kanallarına verilen su direk olarak çatıdan pişmiş toprak borular aracılığıyla sağlanmaktaydı. Vadius Latrinası'nda ise havuzun üstündeki açıklık kokunun giderilmesinin yanında bu alanda biriken su latrinanın batı hattından pis su kanallarına ulaştığı gibi doğu hattından da temiz su kanallarına açılmaktaydı. Ortadaki havuzun süngerli sopaların temizlenmesinde kullanıldığı ileri sürülmektedir. Pis su atıkları ise bu tipte diğer tiplerden ayrılarak direk kanalizasyona boşalmaktaydı. Peramon Asklepeion Latrinası'nın tonozlu atık kanalı çok iyi gözlenmektedir(Şek-17).

Filozoflar ve halk için uzun süreli konuşma mekanı olarak en sık tercih edilen latrina tipi buydu. "Peristilli" tipte Kare/Dikdörtgen planlı tiplerdeki su havuzcuğu yerine impluvium'un sünger sopalarının temizlenmesinde de kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu tipte yerin mermer döşemeyle, duvarların boyalı sıvayla kaplı olması her zaman dikkat edilen bir husustu. Batı Anadolu'daki örnekler diğer tiplerde olduğu gibi bu tipte de giriş ve çıkış için çift kapının tasarlandığını göstermektedir.

İmparatorluğun mali gücünün bir yansıması olan bu latrina tipi diğer tiplere göre fazla kapasiteye sahip olan plan tipiydi. Leptis Magna örneği 85, Ephesos Skolastika 40, Vadius 50, Pergamon'da 40 kişilik kapasiteleriyle ihtişam ve şaşanın simgeleri konumundaydılar. Belki de hiçbir zaman aynı anda tam kapasite olarak çalıştıkları düşünülmesede büyük kentlerde tuvalet problemin en azından İ.S. 2. yy'da pek yaşanmadığı yargısına ulaşmak hiç de güç değildir. Diğer bütün tiplerde olduğu gibi bu tipte de yer seçimi için bir tercih söz konusuydu. Ephesos Vadius Hamamı örneğinde olduğu gibi kalabalık halk topluluğu tarafından bir hamamın bir köşesi veya Skolastika Hamamı Latrinası örneğinde olduğu gibi trafiğin yoğun olduğu caddeler üzerinde yer seçimi tercih edilmektedir.

Fakat latrinaların başta politika olmak üzere günlük hayata dair her şeyin uzun uzadıya konuşulduğu yerler olmaları ve latrina'nın da her gün yüzlerce yurttan tarafından bir uğrak yeri olması sonucunda kısır ve dar iç görünümünden kurtarmak için bu tipin -Peristilli Latrinaların- ortaya çıkış gerekçelerindedir.

İ.S 4. yy ile beraber "Peristilli" tip gittikçe revaçtan düşmüştür. Kanımca bu neden için iki sebep ileri sürülmelidir. Birincisi ekonominin gittikçe bozulması, diğeri ise tek tanrılı dinlerin Roma hayatına girmesiyle beraber kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı bölmelere sahip Kare/Dikdörtgen planlı latrinaların tercih edilmesiydi.

2.1.1.5 "EKSEDRA" VE "YUVARLAK" PLANLI TİP

Eksedra tipi "U" ve "Peristilli" tiplerle beraber "kapalı" toplumlar için ideal birer mekan planlanmasıydı. Böylece insanlar yarım daire şeklinde oturma planı açısından birbirlerini görebiliyor ve iletişim kurabiliyorlardı. Nitekim bu tipin kaynaklandığı caddeler üzerindeki eksedralar hoş sohbet noktalarıydı ve eksedra planının ortaya çıkışı erken filozofların toplanma geleneğine dayandırılmaktadır⁷. Eksedra tipi ortaya sütun yerleştirilmesi ile "Peristilli" tipin bir varyasyonu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle sütunlara özel ve değer artırıcı bir ifade yüklenmektedir. Özellikle yapının plansal formdaki estetiği dikkate değer nitelikteydi. Eksedra planının sahip olduğu yuvarlaklık su kanallarının işlemlerini mükemmel hale getirmiştir. Böylece diğer tiplere göre en iyi işleyen su sistemine sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu tipe Anadolu'da sadece Side Agorası girişinin hemen yanına denk düşen tiyatronun kuzey sahne hattı üzerinde rastlanmaktadır(Şek-18). Eksedra tipi latrina Anadolu'da pek yaygın olmasa da Akdeniz dünyasındaki en ünlüleri Madaurus Hamam Latrinası(Şek-19), Thubursicum Hamamı Latrinası(Şek-20) ve köşegenli yapısıyla Sabratha Latrinası bilinen en iyi örneklerdir(Şek-21).

Lüks anlayış göze alındığında "Peristilli" tiplerle beraber aynı sınıf içinde kabul edilmektedir. İncelenen Roma örnekleri dikkate alındığında eksedra tipinin

⁷Neudecker, a.g.e., s. 47.

genelinde önde bir su havuzcuğu niş şeklinde duvara monte olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu “U” tipi latrinalarda ortada küçük su havuzcukları olarak görülürken “Peristilli” tipte ise genelde impluvium bu işlevi görmekteydi. Diğer tiplerden farklı olarak bu su havuzcuğu bir çeşme işlevi görüp süngerli sopaların konduğu yer olarak nitelendirilmemelidir.

Yuvarlak tip Akdeniz dünyasında çok az rastlanmasına karşın eksedra tipin tam yuvarlatılmış hali olarak tanımlana bilir. Şimdiye kadar sadece Roma kentinde bir adet ele geçmiştir.⁸

2.2. ÖZEL LATRİNALAR

Roma’da Kamu latrinaları dışında rastlanan diğer tuvalet yapısı konutların mutfaklarında karşımıza çıkan mekanlardı ve bunlar genelde mutfağın bir bölümünü teşkil etmekteydi.(Şek-22) Pompeii’de yapılan kazılar sonucunda 300’e yakın ev içi tuvalet keşfedilmiştir.⁹ Bu mekanlar tuvaletten çok mutfağın atıklarının caddeye veya kuyulara atıldığı boşaltım odacıkları niteliğindedi. Çok dar bir alana sahip olan bu mekanlar bazen pencerelerle aydınlatılmaktaydı. Pencere mekanın en üst kesiminde bulunur ve böylece içerinin görünmesi engellenirdi. Yinede bu mekanlar havasız ve böceklerin istilasına uğramış yerlerdi.Tuvaletin kapısı olduğu gibi kapısız örnekler de mevcuttu. Ama en azından bunların bezden perdelerle kapatıldıkları bilinmektedir. Duvarlardaki küçük boşluklardan da anlaşıldığı kadarıyla tuvalette kandiller kullanılmaktaydı.¹⁰ Bu latrinalar genelde konutlarda tek kişilikti, fakat iş yerlerinde, büyük yapılarda iki, dört hatta 8 kişilik olabiliyorlardı. Dört kişilik oturma yerine sahip en iyi örnek Mutatito Valentia hamamında görülmektedir¹¹ (Şek-23). Yine Pompei’de şimdiye kadar bilinen en büyük özel latrina 8 kişilik olarak ele geçmiştir¹². Oturma yerleri genelde ahşaptı ve ayakların konduğu bir platformun altındaki küçük bir açıklıktan ortalama bir kova su ile temizlene bilmekteydiler. Duvarlar genelde beyaz boyalı olmasına karşın dekoratif olarak kırmızı bordürlerle süslenmişti. Bazı tuvaletlerin duvarlarında tablolar, deniz

⁸ Neudecker, a.g.e., s. 155.

⁹ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

¹⁰ Waslander,a.g.e., s. 15-17.

¹¹ a.g.e., s. 24-25.

¹² a.g.e., s. 30-39.

hayvanları, çiçek motifleri en sık rastlanan bezeme türleriydi. Ephesos'da yamaç evlerdeki tuvaletin duvarına diktatör Sulla'nın resmi betimlenmişti. Yine Ostia'da yedi filozof oturarak ihtiyaçlarını götürken tasvir edilmişlerdi. Bazen de Tales, Solon gibi ünlü filozofların isimleri de tuvaletin duvarlarına yazıldığı görülmektedir. Bu betimlemelerden de anlaşıldığı gibi amaç fiziksel dinginliğin akılsal dinginliğin temeli olduğunun vurgulanmak istenmesiydi. Ayrıca Latin metinlerinde Solon'un dışkısını çıkarmaya yardımcı olmak için karnını ovaladığından bahsedilmektedir.¹³ Diğer bir metinde ise Herculaneum'da oturan Casa della Gemma'nın evini ziyaret eden imparator Titus'un evin tuvaletinde zevkle gaz çıkardığı doktoru Apollinaris tarafından duvara kazındığından bahsedilmektedir.¹⁴

Vurgulamak gerekir ki Romalıların temizlik pratikleri neredeyse hiç hijyenik değildi. Tuvalet atıkları evlerin içlerinde bulunan kuyulara sızıp, kuyular belli aralıklarla boşaltılmasına karşın büyük hastalıklara neden olabiliyor ve kötü kokunun her yere yayılmasına sebep oluyordu. Mutfak ve Tuvaletin hemen yanında yer alan atık kuyuları çöplerin ve atıkların atılması için bir avantaj olduğu kadar yiyeceklere mikropların bulaşma riskini arttırıyordu. Tekil olan bu özel tuvaletlerin temizlenmesi önemliydi ve genel olarak taşıma suyu ile temizlik sağlanmaktaydı. Tuvaletin temizlenmesinde mutfağın atık suyu kullanılıyordu. Bu açıdan bakıldığında tuvaletin aynı zamanda mutfağın bir atık çukuru gibi işlev görmekteydi(Şek-24). Ayrıca suyun boşaltıldığı yerin hemen üzerinde yer alan platform ayakların ıslanmasını engelliyordu. Yazılı metinlerden bildiğimiz süngerler ele geçerse de Pompei'de bir tuvalette sünger kutusu bulunmuştur.¹⁵ Bu, kamu latrinaları gibi özel latrinalarda da temizliğin en önemli aracının sünger olduğunu göstermektedir.

Tuvaletler mutfağın yanı sıra bahçelerde ve apartmanların üst ve alt katlarında birbirleriyle bağlantılı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ephesos yamaç evlerde mutfağın bir parçası olarak karşımıza çıkmasına karşın Ostia ve Pompei'de üst ve alt katlarla borular aracılığıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır.

---

¹³ a.g.e., s. 15-16.

¹⁴ a.g.e., s. 16.

¹⁵ Waslander, a.g.e., s. 18-19.

2.3. YAPI MALZEMESİ, İÇ MEKAN UNSURLARI VE ATIK SİSTEMİ

Latrinaların temel yapı malzemesi taş bloklardır. Roma İmparatorluğunun sıkça kullandığı tuğla örgü pek tercih edilmemiştir. Taş bloklar genelde Roma harcıyla tutturularak duvarlar oluşturulmuştur. Çatı ise ahşap hatıl üstü kiremittir.

Latrina içerisinde ise mekanı çepe çevre dolaşan temiz su kanallarına basınçlı su pompalanmasını sağlayan borular bulunmaktaydı. Latrinalarda tuvalet kağıdı yerine süngerli sopalar kullanılmaktaydı. Bunlar oturma yerlerinin formuna da bağlı olarak anahtar delikli yapıdan geçebilecek en uygun temizleme aletleriydi. “Peristilli” bir impluviuma sahip olmayan gelişmemiş örneklerde suyun tükenme riskine bağlı olarak küçük su havuzcukları bulunmaktaydı. Anadolu’da ve Roma’daki örneklerde buna sıkça rastlanmaktadır. Oturma yerleri sağlam olarak ele geçmiş Korinth ve Ephesos örneklerinden de anlaşıldığı gibi tuvalet küçük çocukların da kullanımı için elverişliydi. Bazı örneklerde latrinaların kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı mekanlar olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Pergamon ve Sardes Latrinaları bu tipte olanlardandı. Yazıtlardan da anladığımız kadarıyla Efesos Vedius Gymnasium’u Latrinası’nın belli oturma yerleri Ephebeionlar tarafından sahiplenilmişti.¹⁶

Su kanallarıyla bağlantılı yapısı, oturaklarının biçimleri ve niteliğiyle beraber, kent içerisindeki konumuna göre plan tipleri her topografya da farklılıklar göstermiştir. Genelde ana cadde ve kamu yapılarıyla bağlantılı olan Latrinalar herkesin kullanımına açıktı. Bazıları latrina adının kökeniyle de bağlantılı olarak lavabo ve fiskiyelelere sahipti.¹⁷

Lüks Latrinalarda taban mozaikten, mozaik olmayan örneklerde ise tuğla yada mermer ile kaplıydı. Duvarlar plaster veya da fresk ile bezenmişti. Oturma yerleri ise ahşap veya mermerdendi. Oturma yerlerinin hem altında atıkların su ile taşınmasını sağlayan derin kanallar bulunmaktaydı.

¹⁶ Waslander, a.g.e., s. 15-16.

¹⁷ a.g.e., s. 18.

Ayrıca latrinalarda yapılan dışkı analizleri bu dönem halklarının beslenme pratiklerine ilişkin ilginç bilgilerin bize ulaşmasını sağlamaktadır. Atıkların çoğunlukla tahıl olduğu bununla beraber baharat, biber, zeytin, incir,üzüm ve şeftalinin en çok tüketilen meyveler olduğunu göstermiştir.¹⁸ Hayvansal gıdalar içerisinde ise balık, deniz kabukluları ve yumurta ilk sırada gelmekteydi. Bunu dışında büyük baş hayvan etinin de sıkça tüketildiği görülmüştür.

Tuvaletlerden gelen atıklar lağım çukurlarında biriktiriliyordu ve doğrudan lağım kanallarıyla bağlantılı değildi. Böylece bu durum sadece Roma tarımına hizmet etmeyip aynı zamanda her ne kadar büyük sağlık riski içerse de belirli beceriksiz bir işçi gruplarının oluşmasına neden olmuştu. Roma'da bu işi *Stercorariiler* (lağım temizleyicileri) yapmaktaydılar. Benzer bir işi Atina'da *Koprologoılar* (dışkı toplayıcıları) olarak adlandırılan ve köle olmayan müteşebbisler tarafından yapıldığı yukarıda bahsedilmişti. Sadece katı atıklar değil, sıvı atıklar da değerlendiriliyordu.¹⁹ Toplanan çişler boya çıkarıcı yani amonyak olarak kullanılmaktaydı ve bunun ticareti de ihaleyi alan girişimciler tarafından yapılmaktaydı. Çişin topraktan vazolar aracılığıyla caddelerden veya dar yollardan toplanması hiçte hijyenik değildi. Çünkü bu vazolar gözenekli ve geçirgendiler; aynı zamanda dolma ve taşma riskleri çok fazlaydı. Diğer bir toplama metodu olan sıvının kapalı mekanlarda toplanması, hem daha az halka açık hem de daha fazla hijyenikti. Örneğin Ostia'daki Mithras hamamlarında borularla toplanan idrar bodrum katına taşınarak toplanmaktaydı.²⁰

Ostia'da sadece 16 latrina belirlenmiştir. Bu Latrinaların caddelerin altından geçen kanalizasyon ile direk bağlantıya sahip olmaması Pompei ve Costa'da olduğu gibi lağım çukurlarının var olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²¹ Ostia'da saptanan özel latrinalar bazı detayları ile atık tesisatları ile ilgili bilgiler vermiştir. Bunlardan en önemlisi üst katlarda latrinaları bulunan konut ve apartmanlarda, latrina III.v.1 örneğinde olduğu gibi aşağıda yer alan mutfağın bir parçası olan tuvaletle ince uzun boru aracılığıyla bağlantılandığını göstermiş olmasıydı.²² Ancak zemin hatta ulaşan

¹⁸ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

¹⁹ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

²⁰ a.g.e., s. 399-433.

²¹ a.g.e., s. 399-433.

²² a.g.e., s. 399-433.

ve bu hattaki bir latrina'dan gelen atıkların nasıl atıldığı konusu araştırmacılar tarafından kesinlik kazandırılmış değildir. Ostia latrinaları üzerinde alışan Packer latrinaların küçük kanallar ile ana kanalizasyona bağlandığını ileri sürerken,²³ bir başka araştırmacı, Meggs ise lağım çukurlarının var olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Her iki araştırmacıyı da destekleyen belgeler mevcuttu. Nitekim Packer'in tespitlerini Ostia'nın(Şek-25) bir liman kenti olması nedeniyle lağım çukurunun aılamaması bir yandan desteklerken, diğer yandan belki de lağım çukurlarından toplanan atıklardan oluşturulmuş iki büyük atık tepesi, ki bu tepeler kentin "E" kapısının yakınındaydı, Meggs'i doğrular görünmektedir.

Latrinalardan gelen atıkların, çöplerle birlikte kanalizasyonların tıkanmasına neden olduğu görülmektedir. Nitekim Suetonius tarafından övülen yazman Crates Malleotes kanalizasyon deliklerinden, Palatine'de, birinin içine düşerek ayağını kırmıştır.²⁵ Kanalizasyon delikleri katı atıklarla tıkanıyor olsa da deliklerin yinede iyi planlanmadıklarını göstermektedir.

2.4. KULLANIM ŞEKLİ VE SOSYALİZASYON

Latrinaların yaygınlaşmasına rağmen, örneğin bu kamu hizmetlerinden mahrum kalan yurttaşlar Roma döneminde de geceleri en eski gelenek olan kaplarda ihtiyaını görme alışkanlıklarını zorunlu olarak devam ettirmişlerdir. Kaplardan, özellikle geceleri dışkaların caddelere atılması büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. Juvenal tarafından yayınlanan "nc Satyr" adlı eser'de bu soruna²⁶ "Bilinmeyen tepelerden inen gümbür gümbür fırtına" olarak ifade edilmektedir. Bu ifade 16. yy. yazarlarından John Dryden tarafından "Scatologic Rites"adlı eserinde aşağıdaki gibi kullanılacaktır.²⁷

²³ a.g.e., s. 399-433.

²⁴ a.g.e., s. 399-433.

²⁵ a.g.e., s. 399-433.

²⁶ Horan, a.g.e., s. 18-19.

²⁷ Horan, a.g.e., s. 18-19.

*Dışarıda akşam yemeğini yemek çok cesaret ister
Biran evvel evine gidip rahatlamadıkça
Adımlarınla karşılaşacak birçok felaket seni bekler
Vardır sokakta gürültülü pencereler:
İyi tanrılara yalvar ve düşün şansın ne kadar azdır
Payına düşen yalnızca oturaklardır.*

Scatologic Rites

Bu şiirsel ifadeden de anlaşıldığı gibi Roma'dan 20. asrın başına kadar caddelere dışkıların atılması büyük korku ve sorunlara yol açmıştı(Şek-26). Roma'da bir çok yurttaş isteyerek ya da istemeden kaplardan caddelere atılan dışkıların kurbanı olmuştu. "Kurban", zararının karşılanması için suçluyu mahkemeye verebilirdi, fakat her zaman suçlu belirlenemediğinden ceza olayın gerçekleştiği tüm apartmandan ortak kesiliyordu.²⁸

Misafirler ise portatif kaplara dışkılarını yaparlar ve bu da köleler aracılığıyla boşaltılırdı. Yazılı kaynaklar Roma dönemi tuvalet kültürüyle ilgili ip uçlarını günümüze taşımaktadır. Örneğin bir Romalı yurttaş olan Trimalkhio klinedeki masa arkadaşlarına sadece küçük tuvaletlerini yapmalarına izin verirken büyük tuvaletlerini yapmalarına izin vermezdi.²⁹ Trimalchio'nun ailesi kölelerden oluşmaktaydı ve onlardan bir tanesi *Lasana* veya *Matellae*'yi yani dışkı kabını taşımaktaydı. Cena Petronius'un portrelerinde açık bir şekilde görülmektedir ki Trimalkhio top oynarken oyuna hiç ara vermeden tuvaleti geldiğinde kahya tarafından getirilen gümüş bir lazımlığa ihtiyacını giderir durumda resmedilmiştir. Ayrıca tuvaletini yaptıktan sonra suyun ellerine serpiştirilmesini istemekte daha sonrada bir kölenin saçlarında parmaklarını kurulamaktaydı.³⁰

Romalıların, latrinalar ve konut içi tuvaletler yayılmadan önceki süreçte en sık kullandıkları yöntem "gastra" adı verilen ve sokaklarda belli köşelere yerleştirilen kapların kullanılmasıydı³¹. Bu kaplar "çırpıcılar" olarak nitelendirilen dönemin kuru temizleyicileri tarafından temizliğin ana maddesi olan sodyumun

²⁸ a.g.e., s. 18.

²⁹ Scobie, age, sf 399-433

³⁰ a.g.e., s. 399-433.

³¹ Horan, a.g.e., s. 16.

toplanmasında kullanılmaktaydı. Roma İmparatorluğu latrinalardan olduğu gibi bu kaplardan da vergi almaktaydı³². İmparator Vespasianus sürekli imparatorluğa gelir getirmek için her yolu denemekteydi bunlardan biri de idrar kaplarından vergi alınmasını başlatmasıydı.³³ Vespasianus'un oğlu Titus bu alınan vergiden yakınmaktaydı. Buna karşın babası ilk günün hasılatı olan parayı onun eline koyarak "*Kötümü kokuyor*" diye sorduğunda oğlundan hayır cevabını alan Vespasianus ona "*Gene de çişten geliyor*" diyecektir.

Toplumlarda hem tuvalet ihtiyacının görülmesi hem de cinselliğin yaşanması özel bir mahremiyete sahipti. Roma yazarları belirtmektedir ki tuvaletlerde kadın ve erkekler karışık 60 kişi veya daha fazla olarak aynı anda ahşap veya taştan oturaklara oturup ihtiyaçlarını birbirlerinin bütün namahrem yerlerini görerek gidermekteydiler.³⁴ Bunun sonucunda bazı latrinaların hamamlarda olduğu gibi seks yapılan yerler olarak Latrinarum antistes adını almasına sebep oldu. Pompei'de bir latrina'nın duvar resminde bu durumu destekleyen bir sevişme sahnesi resmedilmişti.³⁵ Fakat özellikle tek tanrılı dinin yaygınlaşmaya başladığı İ.S. 4. yy'la beraber latrinalarda kadınlar ve erkekler bölümü birbirinden ayrılarak bu problemin çözülmesi sağlanmış oldu. Sardes Latrinası bu tip bir latrina olarak değerlendirilmektedir.

Latrinaların her Romalı yurttaş gibi İmparatorlarında kullandığı görülmektedir. Suetonius, Lucan adlı bir şairin Neron'un latrinayı kullanırken halkın onun ihtişamından korkarak latrinayı terk ettiğini duyduğunu bize anlatmaktadır.³⁶ Toplumlarında banyoda yapılan faaliyetlerin mahremiyeti ile ilgili zıtlıklar bulunmaktadır. Günümüz kültür normları içinde tuvalet ve banyo ihtiyaçlarının yapılması konusunda gizlilik ve utanma söz konusu iken bu durum Romalılarda farklı idi. Romalılar tuvalette birbirlerinin bedenlerinden utanmaz ve sıkılmazlardı. Latrinanın kapıları caddeye açılırdı ve sürekli açıktı. Müşteri çıkarken bir diğeri içeriye girmekte, bunun sonucunda oturmuş ihtiyacını gören diğer müşterileri rahatlıkla görebilirdi. Halk tuvaletlerinin dışarıya açıklığı bakımından Forum

³² Suetonius, The Twelve Caesars, çev: Robert Graves, Penguin Classic, London, 1978

³³ Horan, a.g.e., s. 19.

³⁴ a.g.e., s. 399-433.

³⁵ Waslander, a.g.e., s. 16.

³⁶ a.g.e., s. 15.

Latrinası ve Atina'daki Roma Agorası Latrinası burada anlatılanlara uygun iken Ostia'daki I.vii Latrinası müşterilerin halkın gözünden korumasını sağlayacak bir biçimde (Şek-27,28) iki kapısından biri içeriye girişi sağlarken diğer dışa açılmaktaydı. Bununla beraber her iki kapıda döner kapı tarzındaydı.³⁷ Ayrıca her zaman müşterilerin içeriye giriş ve çıkışlarında sokaktan geçenler içeriye bakmaktaydılar.

Latrinaların önemli bir kültürel yaklaşım olduğunu Seneca'nın savaş esirlerinin bile tuvalet ihtiyaçlarını yalnız görme hakları olduğunu vurgulamasında görülmektedir.³⁸ Bu da Romalıların insani ihtiyaçların giderilmesinde ne kadar hoş görülüyor olduklarına bir kanıtı niteliğindedir.

2.5. ATIKLAR ve HALK SAĞLIĞI

Genel olarak sağlıklı bir çevrede yaşayan Romalıların alışkanlıkları çok sınırlı arkeolojik ve edebi kanıtlar aracılığıyla tartışılmaktadır. 1842 yılında Avrupa'da Edwin Chadwick' in "Sanatary Report" adlı eseri yayınlanıncaya kadar sağlığın korunması ve temizlik için Romalıların farklı davranmadığı anlaşılmaktadır. Braudel'in 17. ve 18. yy Fransa tanımlamalarında kavanozlardan atıkların pencerelerden caddelere ve sokaklara atılmasını Roma'daki uygulanan sistemden pek farklı olmadığını vurgulamaktadır.³⁹

Ostia ve Pompei'de özel konutlarda atıkların kanallar aracılığıyla kanalizasyona atıldığı kazılar yoluyla tespit edilmiştir.⁴⁰ Araştırmacılar günlük olarak kanalizasyona karışan atıkların miktarını tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Scobie, yaklaşık olarak Roma şehri insanların günde 50 gr'lık atık bıraktığı hesabından yola çıkarak erken imparatorluk döneminde Roma'da 800 ile 1 milyon arasında insanın yaşadığı düşünüldüğünde, günde yaklaşık 40 ile 50 ton arasında atığın sadece insanlardan kanalizasyona karıştığını öngörmüştür.⁴¹ Toplam atık

³⁷ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

³⁸ a.g.e., s. 399-433.

³⁹ Edwin Chadwick'in çalışmalarının özeti için bk. R.F. Pearson's Presidentail Address in: Institute of Public Health Engineers, 1961 Year Book, s. 7-18.

⁴⁰ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

⁴¹ a.g.e., s. 399-433.

miktarını gerçek anlamda tahmin etmek mümkün değildi. Bu kanalizasyon sonunda nehre akmaktaydı. Fakat nehrin taşması gibi durumlarda atıkları geri tepmekte ve evlerin içerisinde atmaktaydı. Böyle durumlar evlerin içerisine birçok zararlı haşaratın girmesine de olanak sağlamaktaydı. Atık sularının taşması sadece haşarat ve çevre kirliliği ile değil aynı zamanda temiz su kaynaklarının da kirlenmesine neden olmakta ve hastalıklar için uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Romalıların hak sağlığı açısından önemli kararlar almak durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Roma'da Esguiline mezarlık alanında hayvan leşleri, tuvalet atıkları, ve çöplerle doldurulmuş 75 adet çöp çukuru tespit edilmiş ve hastalıklara karşı Romalıları uyaran alanı sınırlayan işaretli taşlar tespit edilmiştir.⁴² Roma'da da, temiz su sağlama kaynaklarının pisletilmesi veya hayvan atıklarıyla kaplanmasının suç olduğu bilinmektedir.⁴³ Pompei'deki halkın su ihtiyacını sağlayan havuzun üzerinde bulunmuş bir yazıtta, insan atıkları tarafından suyun pisletilmesinin yasaklandığı görülmektedir. Pompei'deki bu yazıt, yöneticilerin suyu pisletenlerin suçlu durumuna düşeceği uyarısında bulunma ihtiyacını duyduklarını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴ Ancak bütün önlemlere rağmen çevre kirliliğinin önlenemediği anlaşılmaktadır. Öyle ki bir başka görevlinin sokakların insan pislikleriyle kaplanmasını Vespasianus'a şikayet edecek kadar sıkıntıdaydı. Ayrıca Roma evlerinin çok katlı insulalarından atılan atıklar bir çok kişinin yaralanmasına sebep olmaktaydı. Bu yaralanmaların yarattığı hukuksal problemlerden dolayı evlerin dışında caddelere latrinaların inşasını tetiklediği kabul edilebilir.

Romalılar insan atıklarını tarımsal amaçlarında kullanmaktaydılar.⁴⁵ Olasılıkla boşaltılmış kanalların atıkları şehrin dışındaki çiftçilere satılmaktaydı. Pompei'deki evlerin içerisinde lağım çukurları apmhora veya boşaltma kaplarıyla temizlenebilecek yeterli derinliğe sahipti. Pompei'deki bazı evlerde ise kanallar direk olarak latrinalardan bahçelere akmaktaydı, fakat evlerin bahçelerindeki böyle bir düzenleme kokuların ortaya çıkmasına sebep oluyordu.⁴⁶

---

⁴² a.g.e., s. 399-433.

⁴³ a.g.e., s. 399-433.

⁴⁴ a.g.e., s. 399-433.

⁴⁵ a.g.e., s. 399-433.

⁴⁶ a.g.e., s. 399-433.

Roma'daki insan ve hayvan atıklarının cadde ve sokaklardan kim tarafından ve nasıl temizlendiği ayrı bir konudur. Caddelerin temizliği belediye görevlilerinin *cura urbis*⁴⁷ adlı bölümlerinin sorumluluğu altındaydı. Bununla beraber Roma'da memuriyet düzeninde caddelerin temizlenmesinden sorumlu direk bir servise rastlanmamaktadır.

Özel ve Kamu tuvaletlerine rağmen Romalıların eski alışkanlıklarını sürdürdükleri de anlaşılmaktadır. Pompei'de ve başka yerde insanların caddelerde, kapı aralarında, mezarlarda, ve hatta heykellerin arkaların da bile ihtiyaçlarını gördükleri belirtilmiştir. Öyle ki kentliler geceleri *matellae* ve *lasana'* lardan dışkı ve pisliklerinin pencerelerden dışarıya atmayı uygun bir yol olarak bulmuşlardı.⁴⁸

Yine de caddenin sağında ve solunda oturan ev sahipleri kendi kapı önlerinin temizliğinden sorumluydular. Halk havuzlarından taşan sular caddelerin bazılarının pisliklerden temizlenmesini sağlasa da şehirlerde caddelerin tamamının temizlenmesinde halk havuzlarının yeterli olmadığı açıktır. Öyle ki köpekler, kuşlar ve akbaların caddelerin pisliklerinden karışmış yığınlarında oynadıkları bilinmektedir.⁴⁹ Roma evlerinin bir çoğunda köpekler bulunmaktaydı ve bu köpekler salonlardaki yemek parçalarının dışarıya taşınmasında rol oynamaktaydı. Ayrıca bu hayvanlar insan dışkılarını da tüketmekteydiler. İnsan cesetlerinin caddelere atılması Roma kanunları tarafından yasaklanmıştı.

⁴⁷ E.von Herzog; Geschichte und System der römischen Staatsverfassung I. 2, Leipzig 1884.

⁴⁸ Scobie, a.g.e., s. 399-433.

⁴⁹ a.g.e., s. 399-433.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI ANADOLU LATRİNALARI

3.1. EPHEOS SKOLASTİKA HAMAMI LATRİNASI

Skolastika Hamamı antik kentnin kuretler Caddesi üzerinde, Yamaç Sarayların hemen karşısında yer almaktadır. Latrina Hamamdan bağımsız olarak hamamı batıdan sınırlayan dar sokağın Kuretler Caddesi ile kesiştiği köşede 10.30 x 7.85 m ölçülerinde konumlandırılmıştır.¹ (Şekil-29,30,31) Böylece latrinanın köşede planlanması yapının iki cepheli olmasını ve iki caddeye açılan iki kapıya sahip olmasını beraberinde getirmiştir.

Latrina İ.S. 1. yy'ın sonuna tarihlendirilmektedir. "Peristilli" tipe giren latrinanın havuzu çevreleyen sütunlarından dokuzu ayaktaadır. (Şekil-32) Sütunların çevrelediği havuz dışında onarılanlarla beraber 25 oturma yeri sergilenmektedir. (Şekil-33) 25 oturma yerinden 7 adedi orijinal olup tümüyle mermerdendir. Oturma düzeni "U" şekline yakın bir plana sahiptir. Oturma yeri çapı 0.24 m iken onun içerisinde çok az bir eğimle 0.18 m çapında başka bir daire pis su kanalının içine doğru içbükey bir formda oyulmuştur. Hem anahtar deliği şeklindeki oturma yerlerinin iççiliğindeki bu farklılığa ilave olarak kullanılan mermerin kalitesi hem de havuzun latrinada pis ve temiz su sisteminden bağımsız olması ile latrina diğer Batı Anadolu örnekleriyle karşılaştırıldığında farklılık göstermekte ve bu haliyle lüks bir tuvalet örneği sunmaktadır. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'na ilave olarak Ephesos'un diğer latrinaları olan Vadius ve Varius Hamamları Latrinalarının oturma düzenleri "U" şeklinde oturma planı uygulanmıştır. Bu tip yapısıyla latrinanın Batı Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Pis su ve temiz su kanallarına gelen sular diğer örneklerden farklı olarak çatıdan duvarların içinden geçerek kanalların içine boşalmaktaydı. (Şekil-34,35) Latrina'nın ortası açık planlı atrium tipli çatısı havuza su sağlarken muhtemelen duvarlara doğru eğimli olması düşünülen çatı da kanalara ulaşan pis suyun künklerle ulaşmasını sağlamaktaydı. İonik tarzdaki kapıdan girdikten sonra kapının hemen solunda temiz su kanallarına çatıdan gelen suların toplandığı künk tipindeki boru

¹ Franz Miltner; XXIV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, Band XLV 1960

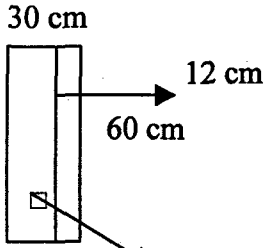

görülmektedir.(Şek-36) Ayrıca kuzey duvarı üzerinde boruların duvarın içerisinden geçerek pis su kanallarına ulaştıkları gözlenmektedir. Duvarların içerisinde bunu sağlayan 4 adet boru döşeme nişleri belirgin olarak izlenmektedir. Yine batı duvarı üzerinde çatıdan gelen suyun pis su kanallarına akmasını sağlayan başka bir niş daha gözlenmektedir.

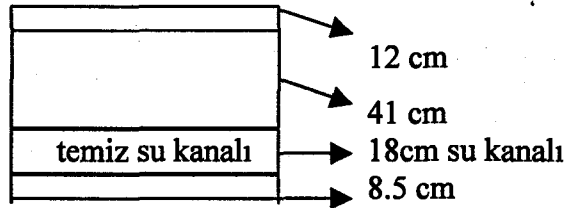
Pis su kanalı genişliği 0.55 m'dir. Pis su kanalının kapının girişindeki derinliği 2,25 m'iken kuzeyde pis su kanalının derinliği 2.85 m'ye, batı ile kuzey köşenin birleştiği yerde pis su kanalı derinliği 3.30 m'ye ulaşmaktadır. Kanalın batı ucunun sonlandığı yerde ise pis su kanalının derinliği oturma yeri düzenlenmesinden yaklaşık 3.60-3.70 m'ye ulaşmaktadır. Kanalın başı ile sonu arasındaki 1.45 m'lik eğim farkı pis su kanalının işlemesi açısından büyük kolaylık sağlamaktaydı. Özellikle pis su kanallarının eğimi arazinin eğilimiyle paralelik göstermesi arazinin eğiminden yararlanıldığını göstermektedir. Pis su kanalı olasılıkla Kuretler caddesinin altından geçen kanalizasyon sistemine batı kanalından bağlanmaktaydı.

Sütunlarla çevrili ve üstü açık olan havuz müşteriler için görsel bir şölen sunarken diğer yandan da koku giderici bir fonksiyona sahipti. Latrina'nın dış duvarının ortalama kalınlığı 0.70 m'dir. Latrina duvarı ile pis su kanalı üzerinde yer alan taşıma blokları üzerinde yer alan kenet ve dubel delikleri oturma bloklarının bu delikler aracılığıyla tutturulduğunu göstermektedir.

Taşıyıcı oturma bloğu

Temiz su kanalı mermer döşeme fragmanı

Oturakla taşıyıcı blok arasındaki bağlantının sağlandığı dubel deliği.

Taban döşemesi mermerdi. Batı Anadolu Latrinaları içerisinde bu latrinanın oturma yerleri en kaliteli beyaz mermerden olup en ince ayrıntıyla işlenmiş olan örnektir. Oturma yerlerinin ön boşluğunun uzunluğu 0.12 m, genişliği ise 0.115 m dir. Oturma yerinin hemen önünden geçen temiz su kanalı genişliği 0.18 derinliği ise 0.95 m dir. Temiz su kanallarının genişliliği ve derinliği göze alındığında Batı Anadolu latrinalarından büyük farklılıklar gözlenmemektedir. Latrinanın en dikkate değer yapısı ise “Peristilli” çatısıdır.(Şek – 37)

3. 2. EPHEOS VARIUS HAMAMI LATRİNASI

Hamamın bir parçası olan yapı, Vadius Gymnasiumu Latrina'sının küçük bir kopyası niteliğindedir. İ.Ö. 2. yy'a tarihlenen hamam “Peristilli” tip Latrina örneğidir.11 X 6 m ölçülerindeki Latrina taş duvar örgüsüyle inşa edilmiş olup küçük peritilli bir implivium'a sahiptir(Şekil-38,39). Temiz su kanallarının tamamı kaliteli mermerden yapılmış olmasına karşın impluvium'un içi ve kanal dışındaki yerlerin taş döşemesi (Şekil-40) ise kalitesiz mermerdendir. İpluviumu çevreleyen sütunların boyu 1.25 m'den den daha yüksek olmadığı belirlenmiştir. Bu tespit sütunların çatıyı taşıma düşüncesiyle bir bağlantısı olmadığı savını güçlendirmektedir. Sütunların arasındaki parapet duvarları Skolastika Hamamı Latrina'sında olduğu gibi havuzcuğun oluşmasını sağlamaktaydı(Şekil-41).² Fakat Skolastika Hamamı Latrinası'ndan farklı olarak bu latrinada Vadius Latrinası'nda olduğu gibi temiz su kaynağı küçük bir kanal aracılığıyla impluvium'dan sağlanmaktaydı. Temiz su kanalının derinliği 0. 08 m, genişliği 0.15 m'dir. Temiz su kanalı 0.47 m genişliğindeki mermer bloklar üzerine oyulmuştur. Lartrina'nın pis su kanallarına boşalan atık su hamamın doğu holü altından kanalizasyona boşalmaktaydı.³

Temiz su kanallarının olduğu bloklar üzerinde yer alan kenet delikleri oturma bloklarının nasıl yerleştirildikleri konusunda bilgi vermektedir. İmpluvium'dan gelen su mekanın batı girişinin hemen önünden küçük bir kanal aracılığıyla, temiz su kanallarına dağılmaktaydı(Şekil-42). Buradan da

² Herman Vetters, Ephesos, “Vorläufiger grabungsbericht”, 1972

³ Österreichisches Archäologisches Institut, Grabungen, 1968

şeklindeki oturma yerleri Latrina'yı dolaşarak yapının batı kapısının köşesinden pis su kanalına boşalmaktaydı. Böylece pis su kanalları hem hamamdan direk gelen hem de impluvium'dan gelen temiz su aracılığıyla güçlenip batı kapısının altından kanalizasyona bağlanmaktaydı(Şekil-43). Bu sistemin çok yakın benzerinin Vadius Latrinasın'da da kullanılması sistemin aynen kopyalandığını göstermektedir. Oturma bloklarından ise hiçbir parça ele geçmemiştir. Hamamın kazıcılar tarafından İ.S. 2. yy tarihlendirilmesi Latrina'nında bu tarihten olabileceğini göstermektedir.

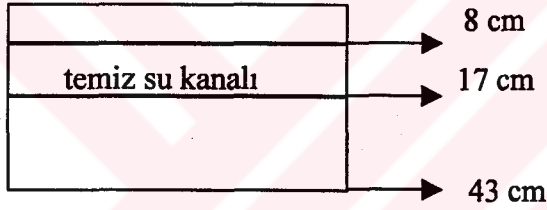
3.3. EPHEOS VEDIUS GYMNASIUMU LATRİNASI

1927 ve 1929 yıllarında kazısı yapılan Vadius Gymnasium'u Publius Vadius Antoninus ve karısı Flavia Papiana tarafından imparator Antoninus Pius'a adanarak İ.S. 2. yy ortalarında yapılmıştır(Şekil-44). 19 X 8.70 m ölçülerindeki Latrina batı girişin hemen solunda yer almaktadır⁴(Şekil-45). Mimari form olarak yapı "U" tipindedir. (Şekil-46). Impluvium'un doğu köşesindeki küçük kanal temiz su kanallarıyla birleşerek havuzcuktan suyun taşınmasını sağlamaktaydı(Şekil-47). Ayrıca impluvium'un güney batı köşesinde 10x10 cm'lik bir başka kanal da batı pis su kanalı içine suyun akmasını sağlamaktaydı. Latrinanın tabanının tamamı mermer döşeme kaplı olmasına karşın çok az alanda sağlam olarak korunmuştur. Mekana iki giriş bulunmaktadır. Biri kuzey batı diğeri ise güney doğu köşede yer almaktadır. Temiz su kanallarındaki mermerlerdeki değişiklikler bunların ikincil kullanım olabileceklerini göstermektedir. Impluviumun derinliği yaklaşık 0.15 m'dir. Impluvium'un batı ve doğu kenarlarındaki ionik kapı lentoları kısa kenarları oluşturan mimari elemanlardır. Oturma yerlerinden sağlam olarak sadece batı girişin hemen sağındaki pis su kanalı içerisine düşmüş iki oturma yeri ele geçmiştir. Fakat bunlar da mermer olmayıp yalın taş görünümündedir(Şekil-48). Oturma yerinin çapı 0.17 m'dir Oturma yeri ön kanal uzunluğu ise 0.10 m'dir. İki oturma yeri arasındaki mesafe ise 0.31 m'dir. Temiz su kanalı genişliği 0.16 m iken derinliği 0.09 m'dir. Bu ölçüler göze alındığında oturma yeri ve temiz su kanalları açısından Magnesia Latrinası'yla büyük benzerlikler taşımaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi genel özellikleriyle Ephesos'un Varius Hamamı Latrinası bu latrinanın bir kopyası niteliğindedir.

⁴Gilbert Wiplinger & Gurdun Wlach; Ephesos 100 Jahre Österreichisch Forschungen, Österreichischen Archäologischen Institut sf 46 Wien-Köln-Weimar,

Havuzu çevreleyen sütun yüksekliklerinin yaklaşık 2.50 m'den fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yükseklik çatı hakkında gerekli bilgiyi vermektedir. Yapının dış duvarları 1 m kalınlığında olup genelde sağlam ele geçmiştir. Latrinan'ın kuzeydoğu pis su kanalı içerisinde yer alan atık kanalı içerisindeki pis suyun Latrina dışına taşınmasını sağlamaktaydı. Oturma yerlerinin yüksekliği 0.42 m'dir. Ayrıca Latrina'nın dış duvarı üzerinde güney doğu köşede yaklaşık 50x50 bir kare kanal pis su kanalına bu köşeden gelen su girişini göstermektedir. Bununla beraber pisse ve temiz suyun birleştiği batı kapsının altı olasılıkla suyun ve atıkların Latrina'dan kanalizasyona boşaltıldığı yer olmalıdır. 0.50 m'lik pis su kanal genişliğine karşın derinlik her noktada standart değildir.

Temiz su kanalı mermer döşeme fragmanı

3.4 MAGNESIA LATRİNASI

Antik Magnesia kentinin Latrinası 1993-1994 yılları arasında sürdürülen kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Tuğla örgüyle oluşturulan Latrina duvarları kuzeyde ve doğuda sırtın sur duvarına yaslanmış bir biçimdedir(Şekil-49). Uzunluğu 15.85 m, genişliği ise 8.40 m olan yapı iki mekandan oluşturulmuştur(Şekil-50). Birinci yapı temiz su kanallarına suyun gelmesini sağlayan su havuzcuğunun bulunduğu doğu mekandır. Havuzcuğa su mekânın kuzey duvarını oluşturan sur duvarı içinden bir niş ile dolmaktadır. Bu mekânın ölçüleri ise 5.20 x 3.34 m boyutlarındadır. Duvar kaplamalarının yer yer korunmuş olmasına karşın tabanındaki mermer kaplamalar ele geçmemiş olmasına ve süpürgeliğin izlenmesine karşın tabandaki olası mermer kaplamalar ele geçmemiştir. Ayrıca tabanın altında tonozlu bir mekân yer almaktadır. İkinci mekân ise latrinanın oturma yerlerinin ve temiz su kanallarının olduğu ana mekândır. Oturma yerleri "U" şeklinde yerleştirilmiş olup üstü kapalı bir formdadır. Temiz su kanallının genişliği 0.18 m, derinliği 0.08 m'dir. Latrinada insitu oturma bloğu ele geçmemiştir. Ancak Stadium civarında bulunan bir örnek(Şekil-51) sayesinde oturma bloklarının kuzey duvarı hattı boyunca uzanan bölümü ve batı girişinin olduğu bölüm tamamen restore edilmiştir(Şekil-52). Oturma yerleri arasındaki uzaklık ise 0.28 m olup latrinanın oturma yerlerinin toplam sayısı 32 kişi olarak hesaplanmaktadır. Pis su kanallarının derinliği yaklaşık 2 m, genişliği 0.50 m dir. Kazıcıları tarafından Latrina'nın İ.S. 4.yy ile 6. yy'lar arasında kullanıldığı önerilmektedir.⁵

Latrina'nın Batı Anadolu'da saptanan örnekleri içerisinde en ilgi çekici özelliği Opus Sectilele duvar kaplamasıdır⁶ (Şekil-53-54). Latrina özellikle üstü açık olmayan bir tipte olduğu için duvar süslemelerinin kalitesi ve yapısı çok önemliydi. Üstü açık "Peristilli" tiplerde süsleme olgusuna bu kadar değer verilmezken bu kapalı tuvaletlerde en önemli olguydu. Magnesia Latrinası'nın duvar süslemeleri yuvarlak ve iç içe geçmiş geometrik mermer plaklardan oluşmuş insanı Latrina'da otururken düşünsel bir hareketliliğe yöneltmek isteyen bir havayı yansıtmaktadır.

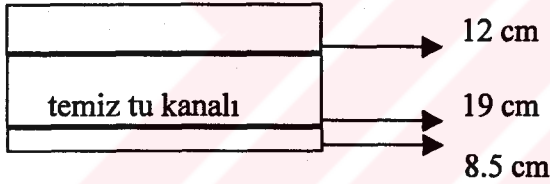
⁵ a.g.e., s. 62.

⁶ Musa Kadioğlu, Menderes Magnesiası Latrina Opus Sectileleri, 1997, Ankara; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

3.5 MİLETOS LATRİNASI

Miletos Latrinası, Milet Antik kentinin güneyinde Granarium ya da Depo Yapısı olarak adlandırılan binanın hemen doğu duvarına bitişik olarak "I" şeklinde oturma planlı olarak inşa edilmiştir(Şekil-55). Latrina formu itibariyle batı Anadolu'da şimdiye kadar ele geçmiş "I" formundaki tek tipi oluşturmaktadır (Şekil-56). Latrina'nın bu tipte olması özellikle arazideki alan darlığının değerlendirilmesiyle bağlantılı olmalıdır. Yapının bulunduğu alan bugün tam olarak anlaşılabilir de taban döşemesi ve oturaklara ilişkin hiçbir kanıt arazi üzerinde gözlenmemektedir. Yapının temiz su kanallarına güney hattından pişmiş toprak borularla su taşınmakta ve temiz su kanallarına boşalması sağlanmaktaydı. Latrina'nın ölçüleri 24.43 m X 3.65 m'dir (Şekil-57). Bütün temiz su kanalları fragmanları boyları toplandığında 14.77 m uzunluğa ulaşmaktadır. Temiz su kanal derinliği 0.10 m eni, 0.19 m(Şekil-58) olup Asklepieon örneğinden sonra eni incelenen örnekler içinde ikinci en büyük genişliğe sahip temiz su kanalıdır.

Temiz su kanalı mermer döşeme fragmanı

Latrinanın pis su kanalının genişliği 0.40 m olup bu oranı ortalama tüm Latrinalar'da küçük farklılıklar gösterse de yaklaşık olarak aynıdır. Pis su kanallarının derinliği kanalların toprak dolması nedeniyle anlaşılabilir değildir. Aynı zamanda hiçbir oturma bloğunun da ele geçmemesi oturma yerlerini olasılıkla diğer örneklerde olduğu gibi taştan olabileceği savını kuvvetlendirmektedir. Latrina etrafında temizleme dışında tam anlamıyla bir kazıdan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle şu an giriş ve çıkışların nasıl olduğu, pis su kanallarının yapısı ve temel duvar örgüleri dışında yapının duvarlarının ve iç dekorasyonunun nasıl olabileceği tam olarak anlaşılabilir değildir.

Latrina konumu açısından irdelendiğinde batı duvarının Granarium'a bitişik olması Miletosluların geçirdikleri bir çok salgın hastalığın temelinde bu yanlış mimari konumlandırılmadan meydana geldiği düşünülebilir. Yukarıda tuvalet

kültürü bölümünde de değinildiği gibi hijyen kavramının İ.S. 19. yy'a kadar anlaşılammış olması bu yapıların inşasında sadece kent trafiğinin ve su kaynaklarının göz önünde bulundurulduğu savını desteklemektedir.

3.6. SARDES GYMNASIUMU DOĞU LATRİNASI

Sardes hamamı kompleksinin güney batı köşesine İ.Ö. 4. yy sonlarında bir erken Bizans eklentisi olarak inşa edilmiş iki geç latrina bulunmaktadır. Her iki Latrina olasılıkla kadınlar ve erkekler için iki ayrı bölüm olarak düşünülmüş ve inşa edilmişti (Şekil-59,60,61,62).

Erkekler Latrinası olarak adlandırılan bu latrina hamam kompleksinin batı duvarına karşı olarak 3.20x7.30 m boyutlarında konumlandırılmıştır. Yapının kısa kuzey kenarından 1.05 m genişliğinde bir giriş kapısı bulunmaktadır. Odanın tabanı kalın dilimli mermer bloklarla döşelidir. Üç duvarı boyunca ilerleyen su kanalları latrinayı "U" tipine sokmaktadır. Derin su kanalları ve oturma yerleri ile sınırlandırılmış olan latrina mekanına temiz su, kuzey batı köşede mermer temiz su kanalının başlangıç noktasından mermerin oyulup yerin altından geçen pişmiş toprak su borusunun yerleştirilmesiyle su kanalına ulaştırılmaktadır. Böylece temiz su kanal içerisinde kuzey batı köşeden kuzey doğu köşeye doğru akarken, buradan da doğu pis su kanalına boşalmaktaydı. Temiz su kanalının genişliği 0.13 m derinliği 0.055 m'dir. Pis su kanalı doğu uçta, taban seviyesinde, büyük bir pişmiş toprak boru ile desteklenmektedir. Batı kanalı bugün toprakla kaplı olsa da buradan da gelen pis su desteği sayesinde pis su kanalları latrina'nın güney kısa hattından kadınlar tuvaletinden gelen Pis su kanalının da eklenmesiyle dışarı atılmaktaydı. Kanalın batı ucunun genişliği 0.48 m gözlenen derinliği 0.70 m doğu tarafının genişliği ise 0.60 m, gözlenen derinliği 1.70 m'dir.⁷ Bu ölçüler göze alındığında özellikle pis su akışının debisinin artırılması için iki nokta arasındaki eğim farkından yararlanılmak istenmekteydi ki, bunun bir benzerini Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda görmekteyiz. Duvardan çıkan iki adet taşıma konsolu hala doğu duvarı üzerinde korunan oturma yerlerini in situ olarak taşımaktadır(Şekil-63). Latrina oturma yeri planyapısı içinde bulunan bir oturma yerinin parçaları sayesinde

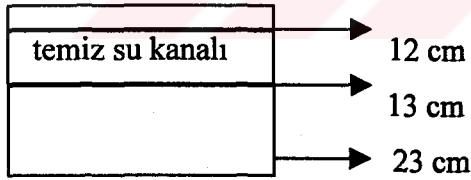
⁷ Yegül, a.g.e., s. 21-22.

oturma yerleri pis su kanalı üzerinde restore edilmiştir(Şekil-64). Latrina plan yapısı açısından “U” tip içine girmektedir. Ele geçen oturma basamakların oranlaması sayesinde 35 kişilik bir kapasitesinin olduğu anlaşılmaktadır.

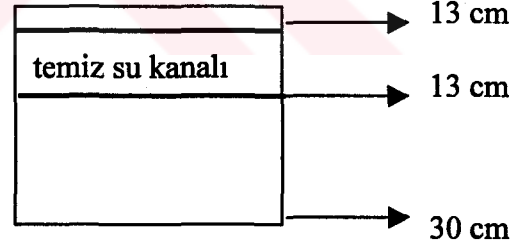
3.7. SARDES GYMNASIUMU BATI LATRİNASI

Daha küçük olan 2.20 m eninde 5 m genişliğindeki Latrina batıda bulunan daha büyük olana bitişik konumdadır(Şekil-62). Fakat arada iki latrinayı birbirinden ayıran 0.50 m’lik bir duvar bulunmaktadır. İki Latrina için de güney duvarı ortak duvar olarak kullanılmıştır. Bu duvar dükkanların tuğla duvarlarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Ayrıca kazılar sırasında latrina’nın kuzey kısmının inşa edilmediği ortaya çıkmaktadır ve latrina bu yapıyla “L” oturma tiplidir. Ayrıca bu alan içerisinde oturma yerlerinden hiç bir parça ele geçmemesine karşın taban mermer döşemesi yapının kuzey kısmında az da olsa ele geçmiştir. Temiz su kanallarından ise sadece bir fragman sağlam olarak ele geçmiştir. Bu parçanın da ölçüleri göze alındığında temiz su kanalının genişliği 0.13 m iken derinliği 0.55 m’dir.

Erkekler Latrinası Temiz Su Kanalı

Kadınlar Latrinası Temiz Su Kanalı

Batı latrina pis su kanalı odanın doğusuna ve batısına doğru uzanmaktaydı. Pis su kanalı güney doğu köşede doğudaki latrina pis su kanalıyla bağlantılanarak güney duvarı altından dışarı ulaşmaktaydı. Oturma bloklarından hiçbir parça ele geçmemişse de doğudaki latrinanın orjinal oturma banklarının oranları burada uyarlandığında latrina’nın 15 kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Sardes Gymnasium’unda karşımıza çıkan bu iki geç Latrina olasılıkla Pergamon Asklepionu’nda da olduğu gibi hem kadınlar hem de erkekler için ayrı ayrı birer mekan olarak birbirlerine bitişik bir şekilde inşa edilmişlerdi.

Latrinaların hamam kompleksinden daha geç olarak yapıldıkları anlaşılmaktadır. Kazılarda ele geçen sikkeler sayesinde İ.Ö. 4. yy.'ın sonu ile İ.S. 6. yy.'ın başlarına tarihlendirilmektedir.⁸ Bu zaman dilimi yaklaşık 200 yıl boyunca latrinaların kullanıldığı göstermektedir.

3.8. PERGAMON ASKLEPIEION ERKEKLER LATRİNASI

Pergamon Asklepieion'unda bulunan latrinalar yapıları ve büyüklükleri itibariyle dikkat çekicidir(Şekil-65,66). İ.S. 2.yy.'a tarihlenen kompleks içerisinde yer alan tuvaletleri, Radt tarafından tapınağın tuvaletleri olarak nitelendirilmektedir.⁹ Erkekler ve kadınlar olmak üzere iki ayrı bölümden oluşan latrinalar(Şekil-67,68) kutsal alanın palastrasının güney köşesinde yer almaktadırlar. Latrinaların genel kompozisyonu iki latrina da Sardes latrinalarıyla çok yakın benzerlikler göstermektedir. Özellikle pis su kanallarının kurgusu bu benzerliğin en dikkat çekici detaylarıdır.

“Peristilli” tarzda inşa edilen Latrina 8.42x7.77 m boyutlarıyla Ephesos Vedium Gymnasium ve Skolastika Hamamı Latrinalarından sonra kapladığı alan göze alındığında en büyük üçüncü olanıdır. Peristilli tip içine giren latrina'nın duvarları bütünüyle andezitten oluşan kübik taş bloklardan inşa edilmiştir(Şekil-69). Temiz su kanalı 0.27 m genişliğinde 0.11 m derinliğinde olup ait oldukları bloklar yaklaşık 0.52 m eniyle incelenen örnekler içerisinde en büyük temiz su kanalına sahip olanıdır. Latrina'nın batı hattı boyunca temiz su kanallarının büyük bir bölümü sağlam olarak ele geçmiştir(Şekil-70). Peristil tarzındaki latrinaların ortasında yağmur sularının toplanmasının sağlayan havuzun kalıntıları da hala gözlenmektedir(Şekil-71). Ortadaki peristilin 4 sütun başlığı sağlam olarak latrinaların ortasında yer almaktadır(Şekil-72). Latrinaların tabanı mermer döşeme kaplı olmasına karşın bugün sadece horasan taban gözlenmektedir¹⁰. Latrinalarda toplam 4 adet oturma konsol yeri desteği sağlam ele geçmesine karşın oturma yerlerinden hiç bir parça ele geçmemiştir.

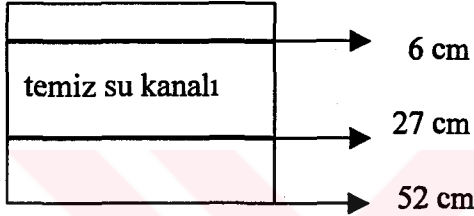
⁸ Yegül, a.g.e., s. 23.

⁹ Wolfgang Radt, Pergamon, Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları, çev: Suzan Tammer, İstanbul, 2001, s. 234.

¹⁰ Radt, a.g.e., s. 234.

Havuzdan taşan su temiz su kanallarının altında geçerek pis su kanallarına akmaktaydı(Şekil-73). Bu küçük kanallardan 6 adedi temiz su kanallarının üzerine oturduğu taban döşemesi üzerinde gözlenmektedir. Latrinanın pis su kanalları kadınlar tuvaletinden gelen pis su kanalıyla da birleşerek batıdan başlayıp doğu hattındaki kanal içinden latrina'nın girişine doğru yer alan tonozlu bir kanal ile latrinanın dışına atılmaktaydı(Şekil-74). Latrinaya gelen su olasılıkla tiyatronun önünden başlayıp Palaestranın batı hattı boyunca uzanan kanaldan taşınmaktaydı. Fakat temiz su kanallarına suyun nereden dağılmaya başladığı anlaşılamamaktadır.

Erkekler ve Kadınlar Latrinası Temiz Su Kanalı Fragmanı

3.9 PERGAMON ASKLEPIEİON KADINLAR LATRİNASI

Büyük olan erkekler latrinasının kuzey batı köşesinde bulunan ve kadınlar Latrinası olarakta bilinene latrina "U" formundaki yapısıyla Batı Anadolu'da kullanılan en sık tiptir (Şekil -68).¹¹ 7.59 X 4.43 m ölçülerindeki latrina Erkekler Latrinası'nın hemen hemen yarısı kadardır. Erkekler Latrinası'nın batı pis su kanalı ile Kadınlar Latrinası'nın güney pis su kanalı birbirleriyle birleşmektedir (Şekil-75). İki latrinaya da doğudan gelen yoldan girilmekte ve bu yol girişte güneye dönerek Erkekler Latrinası'na ulaşırken, 2.50 m. doğuya doğru ilerlendiğinde Kadınlar Latrinası'na açılmaktadır. Erkekler Latrinası'nda olduğu gibi burada da oturma banklarından hiç bir parça ele geçmese de oturma banklarını taşıyan 5 adet konsol çıkıntısı sağlam olarak ele geçmiştir. Latrinanın batı köşesinde bulunan iki adet pişmiş toprak su borusu duvarların içinden geçerek suyun latrinaya ulaşmasını sağlamaktadır(Şekil-76). Latrinanın taban döşemesi Erkekler

¹¹ Latrinalar üzerine yapılan araştırma kapsamında Batı Anadoludaki 11 örnekten 5'inin "U" tipinde olması bu tipin yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Latrinası'nda da olduğu gibi olasılıkla mermerdendi. Bugün ise taban döşemesine ait hiçbir parça gözlemlenmemektedir. Kadınlar Latrinası da duvar mimarisi olarak erkekler Latrinası'yla beraber andezit bloklardan inşa edilmiştir. Özellikle her iki latrinaya gelen su ilk aşamada Kadınlar Latrinası'nın pis su kanallarına, buradan da Erkekler Latrinası'na ulaşmaktaydı. Kadınlar Latrinası'nda peristille rastlanmaması çatının tamamen kapalı olduğunu göstermektedir.

3.10. HİERAPOLİS LATRİNASI

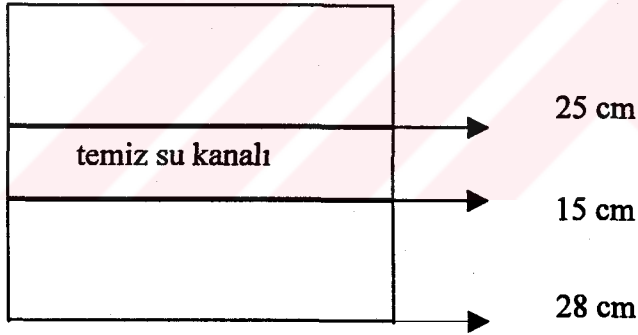
26 X 6 m.'lik ölçüleriyle Batı Anadolu'da ele geçen latrinalar içerisinde en büyük olanıdır. Olasılıkla 100 kişilik kapasiteye sahip olan ve Dorik cephe düzenlemesine sahip latrinanın 11 adet sütunu ve duvarları İtalyan kazı ekibi tarafından tekrar ayağa kaldırılmıştır(Şekil-77-78)¹². Plan yapısı göze alındığında bilinen tipler içerisinde "U" tipine giren latrina büyüklük bakımından Batı Anadolu'daki örnekler içinde en büyük yapıdır(Şekil-79). Genelde çok sayıda kişiye hizmet eden latrinalar, incelenen örnekler göze alındığında "Peristill" planlı olmasına karşın bu latrina'nın "U" şeklindeki oturma düzeni dikkat çekicidir. Latrina mimari anlamda dorik düzende olup bu yapısıyla Anadolu'daki tek latrina örneğidir. Dorik cephe kente girişi sağlayan ana caddeye bakmaktadır.Latrinaya girişi sağlayan ana iki kapı ise güneyde bulunmaktaydı (Şekil-80).

Latrinanın pis su kanalları diğer tüm örnekler göze alındığında 0.13 m ortalama derinliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası örneğinde pis su kanalının derinliği 3.30 m kadar ulaştığı göze alındığında bu Latrinada pis su sisteminin diğer latrinalara göre daha güçlü çalıştığı düşünülmelidir. Çünkü pis su kanallarının derin olmaması atıkların kısa zamanda kanaldan taşınmasını zorunlu kılmaklaydı ve yüzeye bu kadar yakın durumda olan atıkların çekilmez kokusu latrina'da uzun süreli oturmayı engellemekteydi. Latrinanın temiz su kanalları 0.15 m genişliğinde ve 0.10 m derinliğindedir(Şekil-81). Bu değerler ortalama olmasına karşın mesafenin uzunluğu göze alındığında karşılaştırılabilecek tek örnek Miletos Latrinası'dır. Yaklaşık 25 metrelik mesafe göze alındığında 0.19 m'lik genişliğiyle kanal yapısı benzerdir. Oturma yerlerinden

hiç bir parçanın ele geçmemiş olması bu konu üzerine bir fikir yürütmeyi engellemektedir. Latrinanın kuzey doğu köşesinde oturma yerlerini taşıyan konsol desteklerinden bir tanesi sağlam olarak gözlenmektedir(Şekil-82). Ayrıca oturma yerlerinin temiz su kanalı üzerine yerleştirildiklerini gösteren delikler olasılıkla oturma bloklarının yerleştirildiği yerlerdi(Şekil-83). Latrina'nın tamamı yörenin kendine has taş yapısı olan kalkerden inşa edilmiştir(Şekil-84).

Latrina'nın doğu bölümü geç dönemde büyük bir oranda değişikliğe uğratarak orijinal kanal yapısı bozulmuş ve değiştirilmiştir. Latrina kentin ana caddesinin hemen doğusuna inşa edilerek trafiğin en yoğun nokta itina ile seçilmiştir. Latrinanın kuzey girişinde ikisi geç dönemde kapatılmış olan toplam üç kapı bulunurken güney bölümde ise yan yana iki kapı restorasyondan dolayı sağlam olarak gözlenmektedir. Bu kapılar mekana caddeden gelenlerin rahatça ulaşabileceği konumdaydılar.

Temiz su kanalı kalker döşemesi fragmanı

IV. BÖLÜM

METROPOLİS LATRİNASI

4.1. METROPOLİS KENTİ TARİHÇESİ

17. yy'dan önce bilinmeyen kent Avrupalı gezginler tarafından keşfedilmişti. 1989 yılından beri yürütülen çalışmalar sonucunda Metropolis'te enerken yerleşmenin Erken Tunç Çağı'na kadar uzandığı anlaşılmaktadır.¹ 14 yıldır yapılan kazılar sonucunda özellikle Akropol bölgesinde o döneme ait seramik parçaları, taş balta erken tarihe ışık tutan en önemli buluntulardır. Seramik ve mimari buluntular kentin Arkaik Dönem yerleşiminin tepenin üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Akropolde yapılan kazılar sonucunda Klasik Dönem yerleşimini ortaya koyacak buluntulara henüz rastlanmamıştır.² Metropolis'te en hızlı gelişme İ.Ö. 2.yy'da Helenistik dönemde yaşanmış ve bu dönemde kentte yoğun bir şehirleşme gözlenmiştir. Yazıtlardan bilinen Ares Tapınağı'nın yanı sıra Stoa, Tiyatro ve Bouleuterion gibi anıtsal kamu yapıları bu dönemde inşa edilmiştir.

Yüzey araştırmaları kentin Roma Dönemi'nde yamaçtan aşağıya ovaya doğru yayıldığını göstermektedir.³ Bu dönemde latrinayıda içinde barındıran kentin diğer önemli bir yapısı olan Hamam-Gymnasium kompleksi en geniş alana sahip mekandı. Kompleks mimari tarzı ve buluntuları sayesinde İ.S. 2. yy'a tarihlendirilmektedir. Roma döneminde kent Strabon'dan da edindiğimiz bilgiler ışığında şarapçılığıyla ünlüydü. Bu da kentin diğer yakın kentlerle olan ticari ilişkilerine ışık tutmaktadır. Roma döneminde kentin refahını gösteren diğer bir yapıda tiyatroydu. Yapılan çalışmalar tiyatronun bu dönem içinde onarım gördüğünü, sahne binasının plan ve mimari yapısını değiştirilerek iki katlı bir sahne binasının oluşturulduğu, orkestranın mermer ile kaplandığı, soylu koltuklarının yeniden düzenlendiği, sahne binasının dik orta aksı üzerinde ilk oturma basamağına dayanan üç adet sunak konduğunu göstermiştir.⁴ Ayrıca Tiyatronun hemen yanında yer alan ve Dionysos ve Ariadne'ye adanmış olan mozaik tabanlı salon ile bu alan içindeki Roma dönemi konutları dikkate değer villa tipi yapılarıdır.

¹ Recep Meriç, Metropolis, İstanbul, 1996

² Akın Ersoy, Batı Anadolu Hellenistik Dönem Stoaları Işığında Metropolis Stoası, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1998, s., 102

³ a.g.e, s., 103

⁴ Meriç, a.g.e., s., 11,13-28, 33,34

Bizans döneminde kent önemini yitirmeden sürdürmekteydi. Akropol ve hamam civarında ele geçen Bizans yapıları ve çok sayıdaki pithos kalıntıları içinde ele geçen zeytin ve şarap artıkları bu dönemde yaşamın Akropol ile Hamam civarında yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca bir piskoposluk merkezi olan kentin bu döneme tarihlenen en önemli yapısı Araplıtepe’de bulunana kilsedir. Orta Bizans Dönemine ait veriler yeterli olmasa da Geç Bizans Döneminde Akropoldeki Helenistik surları da kullanarak kenti içine alan İ.S. 12-13. yy’a tarihlenen surlar inşa edilmiştir. İ.S. 14. yy’da Aydınogulları Beyliği’nin egemenliğine giren kent, Osmanlı döneminde “Kızılhisar” adıyla kaza durumuna gelmiş, İ.S. 19. yy’da İzmir-Aydın demir yolunun inşasıyla Torbalı adıyla bugünkü yerine taşınmıştır.

4.2. METROPOLİS LATRİNASI’NIN KONUMU

1996 yılından beri kazılan Metropolis Hamam-Gymnasium kompleksinin güney hattın Akropol yoluyla sonlandığı güney doğu köşesi(Şekil-85) 2000-2001 yıllarında, 2002 yılında ise latrina’nın kanal sisteminin’de kazılmasıyla latrina tamamen ortaya çıkarılmış ve böylece Hamam-Gymnasium kompleksinin kazısı doğal sınırları içerisinde 11.50 X 5.75 m’lik latrinanın keşfiyle son bulmuştur (Şekil-86-87-88).

Latrina, konumu itibariyle kente trafiğin en yoğun olduğu noktada yer almaktadır. (Şekil-88) Tiyatroya giden ana cadde ve bu yolu dikine kesen Akropol yolunun kesiştiği nokta latrina’nın hem Hamam-Gymnasium kompleksi içinde yer almasını hem de şehir halkı tarafından ulaşılabilir en kolay nokta da olmasını sağlamıştır. (Şekil-89) Ayrıca yukarıda Roma latrinaları’ndan bahsederken konumları açısından su yollarına ve atık sistemlerine en yakın noktada olmalarının önemini belirtmişti⁵. Metropolis Latrinası’da hem hamam yapısından ve sarnıçtan sağlanan temiz su açısından hem de pis su atıklarının Akropol yolunun altından geçen ve latrina’ya bitişik olan şehrin ana kanalizasyon sistemine yakınlığı açısından çok önemli bir kavşak noktasında konumlandırılmıştır. Ayrıca arazinin eğimli olması hamamdan ve sarnıçtan latrina’ya gelen suyun akış hızının

⁵ Scobie, a.g.e., s., 399-433

artırılmasında büyük rol oynamaktadır. Latrina su kanallarının da ayrı ayrı iki oda da konumlandırılması sonucunda toplamda 3 mekan olarak hamamın güney doğu köşesini kaplayan yapı bir kompleks niteliğindedir.

Latrina yer bakımından irdelendiğinde hamamın güney doğu köşesinde kalmaktadır. Güney kapısının açıldığı ve altından kentin ana kanalizasyonunun geçtiği basamaklı akropol yolu geçmektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalar bu kanalın şimdiye kadar kent içerisinde bulunmuş en büyük kanal olduğunu göstermektedir.

4.3. MİMARİ YAPILANMA

4.3.1. Temiz ve Pis Su Sistemi

Latrinanın temiz ve pis su kanalları şimdiye kadar incelenen Batı Anadolu örnekleri içinde en gelişmiş ve şaşırtıcı yapılanmaya sahip olanıdır(Şekil- 90). Bir birleri arasında yaklaşık 2 metrelik kod farkına sahip iki odacıktan oluşan kanal odaları kentin eğimli yapısına uydurularak inşa edilmiştir. İlk oda, kanal sisteminin başlangıç noktasıdır(Şekil-91). Bu alan içerisinde ikisi pis su biri de temiz su olmak üzere ana kayaya oyulmuş toplam 3 kanal görülmektedir. Kanallardan kuzeyde kalanı temiz su sağlama kanalı olup hamamdan gelmektedir. Güneyde kalan iki pis su kanalı da kod olarak daha yüksekte olan(ortalama +84.00) birinci odanın hemen doğusunda bulunan sarnıçtan (Gym-C olarak adlandırılan yapıdan) suyu sağlamaktaydı. Ortalama +81.50 seviyesindeki ikinci kanal(Şekil-92) odası kendi içerisinde barındırdığı kanalların güneyde olanı birinci oda da olduğu gibi ana kayaya oyulmuş(Şekil-93) biçimde iken kuzeyde olanı taştan örülmüş olup derinliği de güneyde olana göre 0.70 m daha azdır. Özellikle kanalların yapılış tarzlarına bakıldığında pis su için inşa edilen kanal ana kayaya oyulmuş bir biçimde belli noktalarda toprakla teması engellenmemişken, temiz su kanalı daha ilk odadan özenli yapılmaya başlanmış ve ikinci odada taştan örülme kanal içine alınarak suyun temiz kalmasına dikkat edilmiştir(Şekil -94-95-96).

Temiz su ve pis su kanalları arasındaki eğim farkı yapılanmanın temelinde pis su kanalına verilen suyun güçlendirilmesi düşünülürken temiz su kanalının derinliği düşük tutularak suyun kanallara sınırlı debide verilmesi istenmiştir. Böylece ana mekan içerisindeki pis su kanallarının ihtiyacı olan basınçlı su sağlanırken taşıma kapasitesi çok daha az olan temiz su kanallarının da az miktarda su taşıması amaçlanmıştır. Latrinenin temiz su ve pis su kanalları ikinci kanal odasının güney doğu köşesinde alttan pis su üstten ise temiz su kanalının aynı paralel hat üzerinde birbirleriyle karışmadan latrinenin güney batı köşesinden girişi sağlanmaktadır (Şekil-97). Bu hat üzerinde latrinenin en erken evresinde ikinci kanal odasına girişi sağlayan kapı Bizans döneminde tuğla ile kapatılmıştır(Şekil-98).

Özellikle atık pis su kanalları güneyden ana kanalizasyon sistemiyle bağlantı kurmaktaydı, ana bağlantı noktalarında ise genelde pişmiş toprak künkler kullanılmıştır(Şekil-99). Latrina'nın tuğla döşeminin hemen altı ana kayadan oluşmaktadır ve pis su kanalları ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Özellikle Latrina'nın güney duvarına bitişik olarak geçen ana cadde olan akropol yolu ve altından geçen şehrin ana kanalizasyon sistemi teknik bir problemin çözülmesinin yanı sıra halkın latrinaya çok rahat ulaşma düşüncesinin bir ürünü olarak topografyadaki yerini almıştır.

Temiz ve pis su kanallarının eğimle bağlantılı sirkülasyonu gözlemlendiğinde batıdan gelen iki su kanalı latrinenin içine girdiğinde debisi gelişe göre daha fazla olan atık taşıyıcı pis su kanalı güney giriş kapısının hemen altından künk aracılığıyla kanala boşalıp(Şekil-100) latrinenin doğu ve güney atık kanallarının bir bölümünün temizlenmesi sağlanırken yukarıda da bahsedildiği gibi kuzey atık kanalı ise temiz su kanallarından sağlanan su aracılığıyla temizlenmekteydi. Dört taraftan latrina'yı çevreleyen atık kanalları doğu kanalının üzerinde yer alan bir delikten dışarıya atılarak güneyden geçen kanal üzerindeki caddeye akıtılıyordu. Böylece caddenin üzerinden sızan su ve atıkların kanala ulaştığı düşünülmektedir. Ana kanalizasyon sistemine bu kadar yakın olmasına

karşın direk bir bağlantıdan söz etmek güçtür. Pompeii ve Ostia'daki örneklerde kanallara bağlı olmayan bu tip latrina rastlanmaktadır.⁶

İkinci kanal odasının kazı sırasında bulunan Asklepios(Şekil-101) heykeli özellikle buluntu konumu itibariyle insitu olmayıp daha üst koddan hamamın palestrası'ndan kanalın içine düşmüş olmalıydı. Ayrıca Asklepios heykelinin Helenistik döneme tarihlendirilmesi heykelin Roma dönemi hamamına daha sonradan getirildiğini kanıtlamaktadır.⁷ Bu açıdan bakıldığında hijyen ve sağlık kavramının Asklepios'la olan birlikteliği ve hamamların hijyene kültürüne olan hizmetleri ve Latrina'nın hamam kompleksi ile olan bağlantısı daha iyi anlaşılmaktadır.

4.3.2 Ana Mekan

Hamam-Gymnasium kompleksinin akropol yoluyla kesiştiği güney doğu köşesine 11.50 X 5.75 m. ölçülerindeki latrina inşa edilmiştir. Latrinaya hem güneydeki akropol yolu üzerinden hem de doğudaki caddeden girilmekteydi. Latrinanın duvarları taş bloklarla inşa edilmiş olup düzenli bir yapılanma göstermemektedir. Bununla beraber Latrinanın güney duvarı 0.80 m. doğu duvarı 0.70 m. kuzey duvarı ise 0.60 m. dir.

Latrina'nın temiz taharet kanallarının ait su oluklarının büyük bir bölümü ikincil yani devşirme malzemedir. Özellikle doğu girişinin hemen önünden geçen temiz su kanalı parçalarının devşirme bir kapı eşiği olduğu anlaşılmaktadır(Şekil-102). Latrina'nın güney batı köşesinden tek bir kolda giriş yapan temiz su kanalı yuvarlak bir hazne yaparak iki kola ayrılmıştır(Şekil-103). Bir kol doğuya ilerlerken diğer kol kuzeye dönerek kanalların latrina'nın tamamını dolaşması sağlanmıştır.

⁶ Scobie, a.g.e., s., 399-433

⁷ Serdar Aybek, "Metropolis Heykeltıraşlık Eserleri", yayınlanmamış doktora tezi

4.3.3 Ana Mekanın Su Sistemi, Oturma Yerleri, Taban Döşemi ve Duvarlar

Ayrıca bazı noktalarda küçük oyuklar yardımıyla temiz su kanalları pis su kanallarına boşalmaktaydı. Temiz su kanallarının genişlikleri irdelendiğinde doğu ve güney hattı boyunca uzanan kanal 0.08 m batı hattı boyunca uzanan kanal 0.14 m iken kuzey hattı 0.10 m'dir. Batı hattına uzanan kanalın bu kadar büyük olmasının en önemli nedeni güneyden pis su kanalına su pompalanırken kuzey doğu ve kuzey pis su kanallarına temiz su kanalıyla su üstten taşınmaktaydı böylece temiz su hem temizlik için kullanıldığı gibi bir bölümünün de pis su kanalı içine akıtılması sağlanarak pis su kanalının kuzey ve kuzey doğu hatlarının da işlemesi sağlanmıştı .

Latrina'nın oturma yerlerinden hiçbir parçanın ele geçmemesi ve ayrıca pis su kanalları içerisinde bol miktarda metal çiviye rastlanması büyük bir olasılıkla oturma yerlerinin duvara monte ve sürekli yenilenebilen nitelikte ahşaptan yapıldıklarını göstermektedir. Batı Anadolu'da ele geçen bir çok örnekte oturma yerlerine rastlanmaması kolay kırılabilen ve taşınabilen mermer oturma yerlerinin özellikle geç dönemlerde yerlerinden sökülerek başka amaçlarla kullanılmış olduklarını kanıtlamaktadır. Metropolis Latrinası'nda hiçbir mermer oturma yerinin ele geçmemesi ve pis su kanallarında bulunan çivi adetindeki fazlalık oturma yerlerinin ahşap olma düşüncesini desteklemektedir. Latrina'nın tabanı 0.30 X 0.30 m'lik tuğla döşeme ile kaplıdır ve tuğla taban büyük oranda sağlam olarak ele geçmiştir(Şekil-104). Bunu yanı sıra latrina'ya girişi sağlayan 3 temel kapı olmasına karşın iki kapı giriş ve çıkış ile ilgili trafiği sağlarken Bizans döneminde kapatılmış olan doğu kapısı hamamdan temiz ve pis su oluklarının çalışmasını sağlayan kanallara açılmaktadır.

Mekanın taş ve tuğla örgüsü tipik Roma duvar örgüsünü tekrarlamaktadır. Buna karşın örgü tekniğindeki kalite yüksek değildir. Bazı noktalarda, özellikle kuzey duvarında, tuğla örgünün sıkça kullanılmış olduğu görülmektedir(Şekil-105). Latrinanın kazısı sırasında ele geçen bir çok boyalı sıva kalıntısı duvarların fresklerle kaplı olduğunu göstermektedir.

Çatı ise olasılıkla ahşaptı ve belki de kokunun dışarıya çıkabilmesi için orta bölümü açık olarak inşa edilmişti. Fakat bu görüş varsayım olup destekleyici bir kanıt ele geçmemiştir. “U” planlı tipe genelde çatının kapalı olduğu düşünülmelidir. Çünkü “Peristilli” ve “ Eksedra” tip dışında diğer tiplerde çatının açık olabileceğine dair bir kanıt ele geçmemiştir.

Latrina'nın tam ortasında ise olasılıkla süngerli sopaların içerisine konduğu 0.60 m çapında ve 0.41 m derinlikte mermer havuzcuk bulunmaktaydı. Bir çok latrinada karşımıza çıkan bu yapılanmanın süngerli sopalar için bir kova niteliğinde olduğu gibi kanallardan gelen suyun kesilmesine paralel olarak da yedek bir su haznesi amaçlı kullanılmış olması muhtemeldir(Şekil-106) Latrinanın ortasında yer alan küçük su havuzcuğu Batı Anadolu'da incelenen örnekler göze alındığında “U” tarz içinde sadece Metropolis Latrinası'nda karşımıza çıkmaktadır. İtalya'da ve İngiltere'de (Şekil-107) benzer örneklere rastlanmasına karşın Batı Anadolu'daki diğer latrinalarda gözlenmemektedir.

4.3.4 Karşılaştırma

“U” planlı oturma tarzındaki latrinalar sınıfından olduğu değerlendirilen Metropolis Latrinası ana mekanı bakımından incelen örnekler içinde temiz su ve inşaat tekniği göze alındığında kaliteli teknik işçilikten bahsetmek mümkün değildir. Buna karşın su taşıma sistemi ile gelişkin bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Bu farklılık arazinin eğimli yapısı su taşıma sistemlerinin dikkatli yapılmasını gerektirmesi ile ilişkilendirilebilir. Pis su kanallarının latrinanın tamamını dolaşmaması sonucunda tam bir “U” formundan da söz etmek zordur. Genel tasarım bu tarzı anımsatsa da kendine has su taşıma sistemlerindeki nitelikler ve ana mekanın yapısı nedeniyle taşra tipini yansıtmaktadır. Ayrıca temiz ve pis su kanallarının farklı yönlerde farklı genişliklere sahip olması incelenen örneklerin hiç biriyle bağdaşmamaktadır. Bu da latrinada yapı ve yapı malzemesine paralel olarak metrik kaygıların da pek göze alınmadığını göstermektedir. İncelenen bütün örneklerde iki kişinin yaklaşık oturma mesafeleri ortalama 0.30 m'dir. Buna bağlı olarak Latrina'nın ölçüleri (11.50 X 5.75 m) göze alındığında 20-25 kişilik bir kapasiteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kapasite ve “U” form olarak en büyük

benzerliği gösteren Magnesia (30 kişi) ve Sardes Erkekler (35 kişi) Latrinalarıdır. Batı Anadolu'da incelenen latrinaların temiz su kanalı genişliklerinin aritmetik ortalamaları 17.8 cm iken Metropolis 14 cm'lik en geniş noktasiyla bu ortalamanın altında kalmaktadır. Kanal sistemindeki özen ve akılcı yapılanma dikkate alındığında Batı Anadolu'da bir başka benzerinden söz etmek çok güçtür. Su kanallarına ve latrina'nın içerisindeki atık kanallarına künkler aracılığıyla su verilmektedir. Bu anlamda benzerini Sardes Latrinası'nın kuzey doğu pis su girişinde görmek mümkündür (Şekil 108). Araştırılan örnekler göstermektedir ki latrinaların %90 kent merkezlerinde ya da hamamın bir parçası olarak yapılmaktaydılar. Metropolis Latrinası'nda bu genellenin içinde yer almıştır. Plan bazında örnekler göze alındığında Sardes ve Vedius hamamlarında da olduğu gibi Metropolis Latrinası'nda kokunun rahatsız edici etkisinden dolayı planlanırken kompleksin en köşe noktası seçilmiş olmalıdır. Temiz su kanallarının devşirme malzemeden yapılması diğer örneklerde pek rastlanan bir özellik olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Özellikle Geç Roma ve Bizans döneminde kanallar ile Latrina arasındaki girişi sağlayan batı kapısı tuğla ile kapatılmıştır. Bu da latrina'daki geç dönem değişikliklerini göstermektedir. Temiz su kanallarının işleyişi göze alındığında doğudan latrina'ya giren temiz su 0.77 m boyunca batıya doğru ilerledikten sonra ikiye ayrılmakta bir kol batıya doğru devam ederken diğer kolda kuzeye dönmektedir sistem diğer örneklerle karşılaştırıldığında hiçbir örnekle benzememektedir. Magnesia örneğinde temiz su kanallara ayrı ayrı girişlerden verilirken, Sardes Erkekler Latrina'sı örneğinde de tek bir noktadan verilerek latrina'nın tamamını dolaşması sağlanmaktaydı. Latrina'nın pis su kanalları çeşitli noktalarda farklı genişliklere sahip olsa da ortalama 0.50 m'lik genişlik Magnesia örneğiyle çok yakın paralellik göstermektedir. Tüm latrinalar da ise ortalama genişlik 0.55-0.40 m arasında değişmektedir. Metropolis Latrina'sıyla hem ölçüleri hem de tip açısından incelenen örnekler içinde en çok benzeyen Magnesia Latrinası'dır. Bu benzerliklere karşın özellikle temiz su kanallarının işleyişindeki sistem farklılığı ve mermer su kanallarındaki işçilik kalitesi bu latrina'nın farkını vurgulamaktadır. Bu tiplerde büyük benzerlik taşıyan Metropolis ve Sardes⁸

⁸ Fikret Yegül, The Bath-Gymnasium Complex at Sardis, Cambridge, 1986 Harvard University Press

örneklerinde süsleme öğelerine ilişkin yeterli veriye rastlanmamış olasılıkla alçı ile kaplı olan duvarların boyalı freskolarla süslü olduğu düşünülmektedir.

4.3.5 Tarihleme

Latrina'nın ana mekanında yapılan kazılar sırasında ele geçen beş adet sikke korozyona uğradıkları için tarihlendirmede yararlı olmamaktadır bununla beraber ele geçen seramik buluntuları konteks malzeme içermeyip karışık bir yapılanma göstermektedir. Buna karşın akropol yolu ile latrinanın kesiştiği noktada bulunan HM-G-02-75 nolu sikke, latrina'nın 1 m güneyinde latrina ile aynı kodda bulunan M-1 2002 yapısı içinden gelen HM-G-02-147, HM-G-00-151 ve HM-G-02-227 nolu sikkeler, ile latrinanın kanalları içinde bulunan HM-G-02-241 nolu bütün kandil tarihlendirmeyi sağlayan en önemli buluntular olarak değerlendirilmiştir.

Sikkeler:

1-HM-G-02-75: İS 3 .yy ilk yarısı (Şekil- 109)

Ön: Defne çelengi taşıyan yıldız haleli sağa dönük İmp Büstü

Arka: Yıldırım demeti tutan uzanmış Zeus

2-HM-G-02-147: İS 3 .yy ilk yarısı (Şekil-110)

Ön: İmp Büstü

Arka: Ayakta duran figür

3-HM-G-02-151: İS 212-217 (Şekil- 111)

M. AURELIUS ANTONINUS (CARACALLA) .

Ön: İmp Caracalla Büstü

Arka: Okunmuyor

4-HM-G-02-227: İS 337-360 (Şekil- 112)

F. JULIUS CONSTANTIUS II .

Ön: Sağa dönük inci diademli Constantinus büstü DNCONS [TAN] TIVS PF
AVG.

Arka: Sağda mızraklı ve kalkanlı imp, sağ elindeki mızrağı yere düşmüş askere saplamak üzere betimlenmiştir. [FEL TE] MP REPATIO

Kandil:

1-HM-G-241: İS 2. yy sonu 3. yy başı⁹ (Şekil- 113)

Redon-white tekniğinde kandil. İki sıra halinde kabarık noktalarla süslü ve çerçeveli, üzerinde kısa yarım daire biçiminde hortum ucu bulunmakta.

Latrina'nın kanalları içerisinde ve aynı koddaki güney mekanın içerisinde ele geçen sikkelerle beraber latrina'nın pis su taşıma kanalları içerisinde ele geçen tam kandil latrina'nın büyük bir olasılıkla İ.S. 3. yy başı olan Caracalla döneminde inşa görüp 4. yy içerisinde de kullanıldığını göstermektedir. Buna karşın mimari form olan "U" yapısı incelen tüm örneklerde İ.S. 2. yy başı ile yaygın olarak karşımıza çıkıp 6. yy arasında Batı Anadolu'da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu nedenle Metropolis Latrinası'nda 3. ve 6. yy arasında yoğun bir şekilde kullanılmış olması kanımca muhtemel görünmektedir.

---

⁹ L.H. Sackett, Knossos from Greek City to Roman colony excavations at the unexplored mansion II, Text, Plates, Oxford 1992 , Plate 21no 613-637. Globule Lamps.

No.613 M.S. 2. yy – erken 3. yy

No.615 M.S. 2. yy – erken 3. yy

No.616 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

No.619 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

No.620 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

No.629 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

No.635 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

No.637 M.S. geç 2. yy – erken 3. yy

SONUÇ

Günümüzdeki hijyen kavramının oluşması insanlığın uzun süreli geçirdiği evrimin bir sonucu olarak tam anlamıyla 19. yy başlarında anlaşılmış hijyenle bağlantılı yapı komplekslerinin önemi bu dönemle doruğa ulaşmıştır. Hijyen kültürünün en önemli yapısı olan tuvaletler antik dünyada banyolarla beraber inşa edilerek tuvalet ihtiyacının belli bir mekanda giderilmesi düşüncesi, ilk kez İ.Ö 3. binin başlarında mimari bir yapı olarak arkeolojik kazılarda ele geçmiştir. Bu ilk tuvaletler yoğunluk olarak doğu uygarlığında Asya ve Mezopotamya'da karşımıza çıkmışlar daha sonra da Anadolu ve Akdeniz dünyasına yayılmıştır. Tuvalet mimarisi Roma dönemiyle kamuya açık mekanlar olarak Latrinalar adıyla ortaya çıkmıştır. Bir kamu binası olan bu yapılar Roma dönemiyle fiziksel ihtiyacın görüldüğü mekanlar da oldukları kadar aynı zamanda sosyalleşmenin doğal mekanları oldular. Fakat bu yapı tarzı Roma döneminde ekonomik zenginlikle de bağlantılı olarak normal kapasitelerinin üzerinde ihtişama ve büyüklüğe ulaşarak kentlerin prestij yapıları haline geldiler.

Latrinalar ve öncesinde ortaya çıkan tuvalet mekanları insanlık tarihinin hijyene verdiği önemin ilk basamaklarıydı. Antik çağın kendine has temizlik kültürünün toplu olarak yaşandığı bu yapılar kalitenin, arazinin, şehrin ve ekonomik durumun etkileri sonucunda tipolojik farklılıklar göstermekteydiler.

Batı Anadolu'da bulunan ve incelenen 11 Latrina ile beraber Akdeniz havzasında yapılan araştırmalar 145¹⁰ adet latrinanın keşfedilmesini sağlamış buna karşın ilerleyen kazı çalışmaları bu sayıya hızla yenilerini eklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında antik çağın diğer kamu binaları olan tiyatro, bouleuterion ve stoalar göze alındığında Latrinaların da azımsanmayacak sayıda yaygın oldukları anlaşılmaktadır.

Tuvalet ihtiyacının bir mekanda gerçekleştirilmesi ve bunun ile bağlantılı sistemlerin oluşturulması uygarlık tarihiyle beraber başlamış olup bir yapı aşamasına dönüşmesi su taşıma sistemlerindeki ilerlemeyle de paraleldi. Bu nedenle

---

¹⁰ Neudecker, age sf 157-167

kamu latrinalarının Roma döneminde ortaya çıkmaları sadece sosyal bir ilerleme değil ayrıca teknik bir gelişimin de sonucuydu. Su latrinalarda havadan daha önemliydi. Üstü açık olmayan tiplerde kokunun ve atıkların taşınması sadece bu yolla gerçekleştirildiğinden su ile taşımayla bağlantılı atık sistemlerinin çok iyi planlanması gerekmektedir. İncelenen örnekler göstermektedir ki basıncın ve debinin yüksekliği latrinalardaki sistemin işleminde en önemli noktaların başında gelmekteydi. Bir taşra latrinası olmasına karşın Metropolis Latrinası bu sistemin Anadolu'daki en iyi planlanmış ve karmaşık işleyen örneklerindendi. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda çatı suyunu duvarların arasından geçirerek akıllıca planlanmış ender bir tekniği bizlere göstermektedir. Ayrıca Akdeniz dünyasında karşımıza çıkan tüm latrinalar İ.S. 2. yy ile 6. yy arasında yaygın olarak görülmektedir.

Planlama ve İlişkili Yapılar:

Bu yapı tipinin oluşmasındaki diğer önemli bir faktör ise şehir olgusu ve planlamacılıktı. Genel olarak her zaman kentin hareketli can alıcı kamu yapıları; hamamların, gymnasiumların veya sokakların bir köşesi latrinalar için ayrılmıştı. Ephesos Skolasika Hamamı Latrinası, Ephesos Varius Hamamı Latrinası, Ephesos Vedius Gymnasium'u Latrinası, Metropolis Latrinası, Sardes Hamamı Latrinaları hamam ya da gymnasium kompleksi içerisinde yer almaktadır. İncelenen örneklerin tümü baz alındığında yarıdan fazlasının hamam yada gymnasium içerisinde ve bu yapıların cadde veya sokakla kesiştiği noktalarının kullanım açısından hamam müşterilerine hizmetin sunulduğu gibi hamamı kullanmayan kent halkı tarafından da kolayca ulaşılması temel amaçtır. Metropolis Latrinası'nda Hamam-Gymnasium yapısının Akropol yoluyla kesiştiği nokta seçilerek yukarıda belirtilen planlamacılık mantığına aynen uyuşmuştur. Büyüklüklerinin ve tipolojilerinin farklı olmalarındaki en önemli etken ekonomik kaygılar ve şehrin planlamasıyla ilgili ayrıntılardır. Plansal ve ekonomik kaygılar yapının Ephesos Skolastika ve Vedius Gymnasiumu'nda olduğu gibi sosyal içerikli canlı bir latrina olabileceği gibi Miletos örneğinde olduğu gibi asosyal sadece fiziksel ihtiyacın görüldüğü tarzda yapılmalarını da etkilemekteydi.

Filozofların, kent yöneticilerinin ve üst sınıfının stoalarla beraber sıkça kent içinde toplu olarak kullandıkları ve hararetili tartışmaların yanı sıra uzlaşmaların yapıldığı bu yapılar temelde dört duvarlı kapalı mekanlardı.

Yapı Malzemesi ve Dekorasyon:

Duvar örgüleri incelenen tüm örneklerde bir Roma tarzı olarak taş bloklarının harçla tutturulmuş klasik örnekleriydi. Fakat incelenen örneklerin tümünde Roma'nın sıkça kullandığı tuğla örgü duvar sisteminden Metropolis örneği dışında bahsetmek mümkün değildir. Anadolu'daki örneklerin tümünün fresk veya bordür tarzında toprak boya ile bezenmiş olmaları Metropolis Latrinası'nda ele geçen bordürlü fresk parçaları tarafından desteklemektedir. Ayrıca Avrupa'daki örneklerde sıkça karşımıza çıkan mozaik taban incelenen örneklerin hiç birinde gözlenmemektedir. Buna karşın Magnesia Latrinası'nın duvarlarını süsleyen opus sectileler¹¹ dikkat çekicidir. Batı Anadolu'da araştırılan diğer örneklerde bu tarz kaliteye sahip duvar süslemelerine başka bir latrina'da şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Latrinaların tümünde mimari bir tarzdan bahsetmek güç olmasına karşın Roma uygarlığının ulaştığı her kentte olduğu gibi Anadolu'da da en lüks tipi oluşturan üç adet "peristilli" tip ele geçmiştir. Ephesos Skolastika Hamamı, Vadius Gynasium'u ve Pergamon Asklepeion Latrinaları Korinth sitilindeyken "U" planlı en büyük tip olan Hierapolis Latrinası'da Dor tarzındadır. Peristilli tipte havuz sütunlarını birbirine bağlayan arşitrav ve diğer mimari unsurlarda tamamlanmıştır. Peristilli mekanın tüm zenginliğine karşın dış cephelerinde aynı ihtişamı görmek mümkün değildi. Bu anlamda Hierapolis Latrinası dış cephesinin Dorik yapı tarzı ile tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Metropolis Latrinası ile yukarıda bahsedilmeyen diğer latrinalarda mimari bir stilden bahsetmek eldeki buluntular ışığında mümkün görünmemektedir.

---

¹¹ Kadioğlu, age, sf, 15-21

Tipoloji:

Mimari plansal farklılıklar, ekonomik koşullar, temiz su gereksimi ve pis su atımı latrinaların belli sınıflara ayrılmasına neden olmaktadır. Latrinalar ilk kez Richard Neudecker tarafından düz sıralı, kare yada dikdörtgen tasarılı, Exedra ve yuvarlak tip olarak sınıflandırılmıştır. Fakat hem latrinaların anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak hem de sınıflamayı daha basite indirgemek için latrinaların plan yapısıyla şekilsel benzerlik gösteren harfler kullanılmıştır. Batı Anadolu'da saptanan "P", (Miletos) "U", (Metropolis, Magnesia, Sardes Erkekler, Pergamon Kadınlar ve Hierapolis) "L" (Sardes Kadınlar) "Peristilli" (Ephesos Skolastika, Vedius Gymnasium, Pergamon Asklepieon ve Varius Hamamı) tiplerle beraber Side de karşımıza çıkan "Exedra" tipi bu sınıflamanın genel karakteri niteliğinde Anadolu'da incelenen 11 adet tipin plansal yapıdaki sınıflandırmasıdır. Mimari yapıdaki değişmelerin diğer etkenlerin yanında tarihsel süreçle direkt bağlantılı olduğunu söylemek güçtür. İ.S. 2. yy ile beraber sıklıkla karşımıza çıkmaya başlayan Latrinalar günümüze kadar yapılan çalışmalar sonucunda Anadolu'da İ.S. 6.yy ile beraber son bulduğu görünmektedir. Bu mimari planlamadaki farklılıklar özellikle Geç Roma Erken Bizans dönemiyle de daha belirginleşmiştir. Bu dönemle beraber Sardes Latrinası'nda da olduğu gibi tek tanrılı inancın hayata girmesiyle beraber Latrinalarda kadınlar ve erkekler için ayrılmış bölümler karşımıza çıkmaya başlamıştır. Pergamon Asklepieon Latrinaları hariç İ.S 2. ve 4. yy'a kadar tekil mekanlı olarak karşımıza çıkan Latrinaların kadınlar ve erkekler tarafından ortak kullanıldığı düşünülmelidir. Latrinaların biçimsel farklılıklarının en önemli nedeni toplu işleyen sosyal bir mekan olmalarının düşünsel boyutta dönemin mimar ve tasarımcıları tarafından keşfedilmiş olmasıdır. Yukarıda bahsedilen tarihsel sınırlama içerisinde Metropolis Latrinası buluntularının gösterdiği tarih olarak İ.S 2. yy sonu 3. yy başına tarihlendirilmelidir.

Çatı:

Latrinaların çatıları ahşaptı ve kiremit örtüyle kaplıydı. Buna karşın üstü açık "peristilli" tipte çatı fazla bir yer kaplamazken diğer bütün tiplerde elde edilen mimari veriler çatıların kapalı olduğunu göstermektedir. Bunun sakıncalı olması peristilli tip dışındaki tiplerde de çatıların fazla korunaklı olmayıp en azından

yağmurdan korunmayı sağlarken kokuların dışarıya çıkmasına izin verecek nitelikte olmalıdır. Çatıdan gelen suyun latrinalarda kullanılması en önemli noktaydı. Fakat peristilli tip dışında diğer tiplerde çatıdan gelen suyun latrina içerisinde kullanılmasına ait bir kanıt şimdiye kadar ele geçen örneklerde gözlenmemektedir. “U” tipli Metropolis Latrinası tipiyle de bağlantılı olarak ahşap bir çatı örgüsüne sahip olmalıdır. Çünkü bu tip içerisinde yer alan bütün örneklerde ele geçen veriler çatının kapalı olmasına işaretir.

Temiz su kanalları:

Temiz su kanallarının latrina içerisinde temizliğin sağlanması için her zaman mermer olmasına dikkat edilmesi amaçlanmaktadır. Batı Anadolu’daki incelenen tüm örneklerde derinlik ve genişlik göze alındığında en az genişliğe ve derinliğe sahip olan, bütün kanal boyunca standart bir yapıda olmasa da Metropolis Latrinası 8 cm’lik genişlik ve 5.4 cm derinlikle en küçük olanıdır. Bu karşın 27 cm genişlik ve 11 cm derinlikle Pergamon Erkekler Latrinası incelenen örnekler içerisinde en büyüğüdür. Bu ölçüler göze alındığında Latrina’nın büyüklüğü ve kişi sayısındaki fazlalıkla bağlantılı olarak kanal yapısında değişimler olmaktadır. Bu nedenle Batı Anadolu’daki Latrinalar göze alındığında standart bir genişlik ve derinlikten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Temiz su kanallarının işleyişine gelince kullanıcının yaklaşık 50 cm yüksekliğindeki oturduğu banketin önündeki kanaldan geçen temiz su kullanıcılar tarafından avuçla alınması mantığına göre yapılmış olmalarıydı. “U” ve “L” tipte suyun kanal içerisindeki hareketi “Exedra”, “I”, “Yuvarlak” tipe göre daha zordu. Çünkü suyun köşe geçişlerinde 90 derecelik açı yapması debisinin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle “Exedra”, “I” ve “Yuvarlak” tip temiz su sisteminin en iyi işlediği tipler olarak gösterilmelidir. Temelde su kanallarının yapısı Latrinalara ad olan tipolojinin de ana kaynağı niteliğindedir. Batı Anadolu’daki latrinalarda ele geçen bütün temiz su kanalları birden fazla noktadan pis su kanalına boşalmaktaydı. Böylece pis su kanalı desteklediği gibi devir daimde gerçekleşmiş oluyordu. Metropolis Latrinası’nda da özellikle kuzey temiz su kanalı üzerindeki temiz suyun pis su kanalıyla birleştiğini gösteren küçük kanal oyuğu yukarıdaki genellemeye kanıt niteliğindedir.

Anadolu'daki latrinalarda ele geçen temiz su kanalarında her zaman kaliteye dikkat edilmiş Hierapolis örneği dışında mermer doku hiç bir zaman yerini daha kalitesiz bir yapıya bırakmamıştır. Hierapolis örneğinde ise yerel kireç taşı yapının tamamında hakimdir. Bununla beraber Metropolis Latrinası'nda olduğu gibi taşra kentlerinde kalite düşerek ikincil kalitede devşirme malzemenin kullanılması da söz konusu görülmektedir. Mermer dokunun kanallarda neden hiç vazgeçilmeden kullanıldığı konusu olasılıkla diğer taş cinslerine göre geçirgenliği en az olan mermerin kaygan yüzey yapısıyla da suyun akışkanlığını sağlayabilecek en doğal malzeme olmalıdır. Ayrıca Anadolu'daki ele geçen Metropolis örneği dışındaki latrinaların hepsinde temiz su kanalları derinlik ve genişlik açısından bir standart gösterirken Metropolis Latrinası'nda böyle bir standarttan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Latrinaların kaliteleri farklı noktalarda değişse de su kanallarının genel dokusu bu sistemin işlemesi için en dikkat edilen noktası konumundaydı. Bu nedenle niteliğinin belli bir standartı koruması gerekmektedir.

Pis su kanaları:

Latrinaların atık sisteminin ana bölümünü oluşturan pis su kanaları dışının Latrina'da toplandığı ve bir açıklık aracılığıyla bir kanala ya da yapı dışına atıldığı kanallar bütünüdür. Ele geçen Latrinaların Pis su kanallarının hepsinde genel bir standarttan bahsetmek mümkün değildir. Pis su kanallarının genişliği 55 cm ile 40 cm arasında değişmektedir. Derinlikleri göze alındığında ise Hierapolis Latrinası 13 cm derinlikle diğer tiplerin hepsinde farklıdır. Buna karşın derinlikler latrinalarda atıkların atılması için her noktada standart bir uzunluk göstermez. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda olduğu gibi 2.25 m ile başlayan atık kanalının derinliği Kuretler caddesi altındaki kanalizasyonla birleştiği noktada 3.30 m ulaşmaktadır. Bu yapıların benzerlerini Ephesos Vadius Gymnasiumu Latrinası ve Sardes Erkekler Latrinası'nda da görmek mümkündür. Metropolis örneğinde karmaşık temiz ve pis su taşıma sistemlerinin kullanılmış olduğu görünmesine karşın Sardes örneğinde olduğu gibi daha basit su taşıma sistemleri de görülmekteydi. Ayrıca diğer Batı Anadolu Latrinalarında su sisteminin işleyişi ve mimari tarzın Ephesos Varius ve Vadius Gymnasium'da olduğu gibi birbirine bu kadar benzeyen başka iki örnek yoktur.

Latrinaların temiz su kanallarında olduğu gibi pis su kanalları da basınçlı su aracılığıyla temizlenmekteydi. Bu sistemle ilgili Latrinalarda farklı yapılanmalar kullanılmıştır. Peristilli tip olan Skolastika Latrinası'nda çatıdan gelen su belli noktalarda duvarların içinden geçen pişmiş toprak borular aracılığıyla pis su kanallarına ulaşırken Metropolis ve Sardes Latrinalarında olduğu gibi pis su kanalının başlangıç noktası dışkılardan atık yönüne göre kanallar aracılığıyla gelen basınçlı su ile temizlenmekteydi. Vadius Latrinası'nda ise impluvium'da biriktirilen su belli noktalardan pis su kanallarına akıtılmaktaydı. Ayrıca Metropolis Latrinası'nda şehrin atık kanalına dolaylı yolla ulaşan atıklar Pergamon Latrinası'nda diğer bütün latrinaların atık sistemlerinden farklı olarak tonozlu bir kanal aracılığıyla latrina dışına taşınmaktaydı.

Latrinaların temiz su ve pis su kanallarının ustaca planlanmış bu yapısı sisteminin en can alıcı olmazsa olmazı olarak görünmekteydi. Bir Latrina'nın çalışması bu akılcı su sistemin çok iyi işlemesine bağlıydı. Latrina'nın ömrünü tamamlaması ancak bu yapının işlevselliğini yitirmesiyle bağlantılıdır. Bu açıdan sistemin belli aralarla kontrolü ve su akışının sabit tutulup tıkanıklıkların önlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu işlerden sorumlu Stercorariilerin varlığından ikinci bölümde bahsetmiştik.

Latrinaların su sistemli işleyişi genel olarak Hamam ve Gymnasium yapılarının ayrı bir bölümünde inşa edilmelerini sağlamıştır. Böylece bu yapıların su sistemlerinden yararlanmak hem ekonomik hem de çok daha kolaydı. İncelenen 11 örnekten 6'sının (Ephesosta-3 adet, Sardes-2 adet ve Metropolis-1 adet) Hamam - Gymnasium kompleksi içerisinde yapılması bunu açıkça göstermektedir. Örnekler içerisinde Metropolis Latrinası'nın ve Ephesos Varius Hamamı Latrinası'nın hamamdan gelen su ile işledikleri çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Hamamların kamu yapıları olarak sayıca çok fazla kişiye hizmet etmeleri latrinaların su ile beraber neden daha çok bu yapı kompleksi içerisinde yer aldıklarını da açıklamaktadır. Bununla beraber suyun kısıtlı olduğu kurak zamanlarda Latrina'da su tutmak için veya süngerli sopaların bulunduğu düşünülen küçük havuzcuklara Anadolu'da incelenen örnekler içerisinde sadece "U" tipli Metropolis Latrinası'nda

rastlanması ilginçtir. Fakat İngiltere ve İtalya'da ele geçen başka örnekler bu tip için bir genellenmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Latrinaların pis su kanalları genelde taş örme yapıda olduğu gibi Metropolis Latrinası'nda özellikle kuzey kısmının ana kayaya oyularak yapılmış olduğu gözlenmektedir. Fakat latrinalarda sıklıkla rastlanan taş örme pis su kanalları bir genellemeyi mümkün kılmaktadır. Pis su kanallarının derinlikleri ve eğimle bağlantılı çalışma sistemleri standart bir yapı göstermese de Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası, Pergamon Asklepeion ve Sardes Erkekeler Latrinaları derinlik ve eğim kriterleri göze alındığında sistemin en iyi işlediği örneklerin başında gelmektedir. Hierapolis örneğinde ise bu derinliğin oturma yerinden yaklaşık 0.60m m'lik bir mesafeye sahip olması incelenen örnekler içerisinde en az derinliğe sahip olan Latrina olduğunu göstermektedir. Bu da atıkların atılması konusunda Latrina'da bazı problemlerin oluşmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Belki de atıklar su ile değil temizleyiciler tarafında toplanarak Latrina'dan uzaklaştırılmaktaydı.

Çalışmanın amacı girişte de belirtildiği gibi bu yapı tarzının mimari yapısının, işleyişinin Metropolis örneği temele alınarak açıklanması ve kendi sınıfsal yapısı içerisinde farklarının vurgulanması olmuştur. Bu nedenle sıklıkla yapının mimarisi, elemanları ve işleyişi üzerinde daha fazla durularak Kamu latrinalarının anlaşılmasını sağlamak temel amaç olmuştur. Bu çalışmanın konu üzerine bir ilk olması ileriki yıllarda araştırılacak su ile çalışan Latrina, Hamam gibi yapıların anlaşılmasına ve açıklanmasına ışık tutacağı umudundayım.

Metropolis Latrinası tuğla zemin döşemi, devşirme malzeme kullanımı, temiz su kanallarında derinlik ve genişlik standartlarının olmaması, düşük kalitedeki duvar örgüsü ve tuğla taban döşemiyle bir taşra latrinası olarak nitelendirilmelidir. Mimari form açısından "U" tipine giren bu latrina Batı Anadolu'da ele geçen latrinalar içerisinde karmaşık ve gelişmiş bir kanal yapısına sahip olmasına karşın metropol kentler olan Ephesos ve Pergamon'daki örnekler göze alındığında niteliksiz ana mekanıyla da dikkat çekicidir.

Bugünkü tuvalet anlayışı antik çağın basit bir tarz olarak ortaya koyduğu ev tuvaletlerine geri dönüş niteliğindeki günümüz kamu tuvaletleri de Roma Latrinalarının sosyal işlevini yüklenmeyip daha çok fiziksel ihtiyacın görüldüğü yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik çağ insanı ile günümüz insanı arasındaki kültürel uçurumlar modern yaşamda doğal ihtiyaçların giderilmesinde hem zamanın ekonomik kullanılması hem de bu yapıların sosyalizasyon için etiksel nedenlerden dolayı tercih edilmemesinin bir sonucu olarak günümüz şeklini almıştır.

KAYNAKLAR

- 1- **A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary** revised, enlarged, and in great part rewritten by. Charlton T. Lewis, Ph.D. and. Charles Short, LL.D. Oxford. Clarendon Press. 1879.
- 2- Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Ankara, 2001
- 3- L. Julie Horan, **Tuvaletin Sosyal Tarihi**, çev;Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1997
- 4- Alex Scobie, **Slums, Sanitation and Mortality in the Roman World**, **Klio**, 1986, s. 399-433.
- 5- **Toilets Through The Ages,C Plumbing and Mechanical**, 1989
- 6- Afife Erzen, İ.S. 7.- 6. **Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü**, Ankara, 1978
- 7- Wolfram Hoepfner and Arno Kose, **Die Griechische Klassik Idee Oder Wirklichkeint, Hygiene. Die erstaunliche Reinlichkeit**, [z. B Berlin, Antikenmuseum Inv. V.I 3198 (Kriegsverlust)], Bonn, 2002, s. 415-417.
- 8- A.S ve E.C,**The Oxford Classical Dictionary**, London, 1996
- 9- Hilary J. Deighton; **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün**, çev: Hande Kökten Ersoy, İstanbul, 2000
- 10- Hesiodos, **İşler ve Günler**, bölüm 730
- 11- A. Sparkes Brain and Lucy Talcott, **Pots and Pans Of Classical Athens**, USA, 1951
- 12-**Eski Ahit**, 23: 12
- 13- Richard Neudecker, **Die Pracht Der Latrine**, München, 1994
- 14- Christine T. Waslander, **Latrines**, Amsterdam, 1994
- 15- Suetonius, **The Twelve Caesars**, çev: Robert Graves, Penguin Classic, London, 1978

- 16- Edwin Chadwick'ın çalışmalarının özeti için bk. R.F. Pearson's Presidential Address in: **Institute of Public Health Engineers, 1961 Year Book**
- 17- **The insulae of Imperial Ostia, Rome 1971**
- 18- E.von Herzog, **Geschichte und System der römischen Staatsverfassung I. 2,** Leipzig 1884.
- 19- Franz Miltner, **XXIV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, Band XLV 1960**
- 20- Peter Connolly & Hazel Dodge, **The Ancient City, London, 1998**
- 21- Franz Miltner, **XXIV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, Band XLV 1960**
- 22- Peter Scherrer, **Efes Rehberi, İstanbul, 2000**
- 23- Herman Vetters; Ephesos, **Vorläufiger grabungsbericht,1972**
- 24- **Österreichisches Archaologisches Institut; Grabungen,1968**
- 25- Gilbert Wiplinger & Gurdun Wlach, **Ephesos 100 Jarhe Österreichisch Forschungen, Österreichischen Archaologischen Institut, Wien-Köln-Weimar**
- 26- Orhan Bingöl, **Menderes Magnesiası, Ankara, 1998**
- 27- Musa Kadioğlu, **Menderes Magnesiası Latrina Opus Sectileleri, 1997,** Ankara; yayınlanmamış yüksek lisans tezi
- 28- Fikret Yegül, **The Bath-Gymnasium Complex at Sardis, Cambridge, 1986** Harvard University Press
- 29- Wolfgang Radt, Pergamon, **Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları, çev: Suzan Tammer, İstanbul, 2001**
- 30- Recep Meriç, **Metropolis, İstanbul, 1996**
- 31-Akın Ersoy, **Batı Anadolu Hellenistik Dönem Stoaları Işığında Metropolis Stoası, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1998**

32- Serdar Aybek, **Metropolis Heykeltıraşlık Eserleri**, yayınlanmamış doktora tezi

33- L.H. Sackett, **Knossos from Greek City to Roman colony excavations at the unexplored mansion II, Text, Plates**, Oxford 1992 , Plate 21no 613-637. Globule Lamps.

34- Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1995**

TABLÖLAR

BATI ANADOLU LATRINALARI

LATRINA	TIP	DÜZEN	DÖNEM	KAPASİTE	ÖLÇÜLER
Efesos Skolastika Hamamı Latrinası	“Peristilli”	Korinth	İ.S. 2. yy	40	10.30 X 7.85m
Efesos Varius Hamamı Latrinası	“Peristilli”	?	İ.S. 2. yy	25-30	11 X 6 m
Efesos Vedium Gymnasiumu Latrinası	“Peristilli”	Korinth	İ.S. 2. yy	50	19 X 8.70 m
Pergamon Asklepios Latrinası -1	“Peristilli”	Korinth	İ.S. 2. yy	40	8.42 X 7.77 m
Pergamon Asklepios Latrinası -2	“U”	?	İ.S. 2. yy	17	6.35 X 4.43 m
Magnesia Latrinası	“U”	?	İ.S. 4-6. yy	30	15.85 X 8.40 m
Sardes Latrinası-1	“U”	?	İ.S. 4-6. yy	30	16 X 6.70 m
Sardes Latrinası-2	“L”	?	İ.S. 4-6. yy	15	10 X 5.6 m
Metropolis Latrinası	“U”	?	İ.S. 3-6. yy	20-25	11.50 X 5.75 m
Miletos Latrinası	“I”	?	İ.S. 4.yy	50	24.43 X 3.65 m
Hierapolis Latrinası	“U”	Dor	İ.S.1. yy	100	26 X 6 m

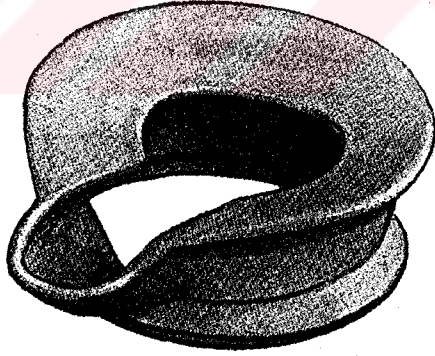
Tablo- 1: Batı Anadolu Latrinaları genel veriler.

ŞEKİLLER

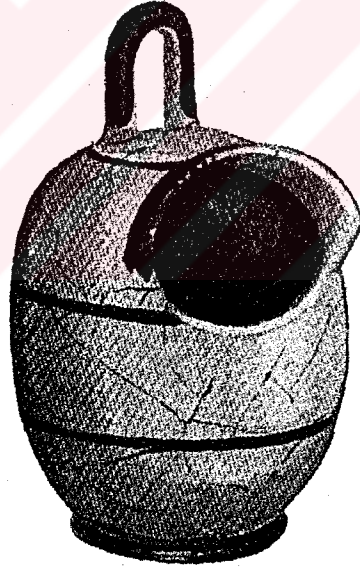
Şekil -1 Euboea Dystos'ta özel bir evin içerisinde ele geçen İÖ 4. yy'a ait sabit tuvalet.

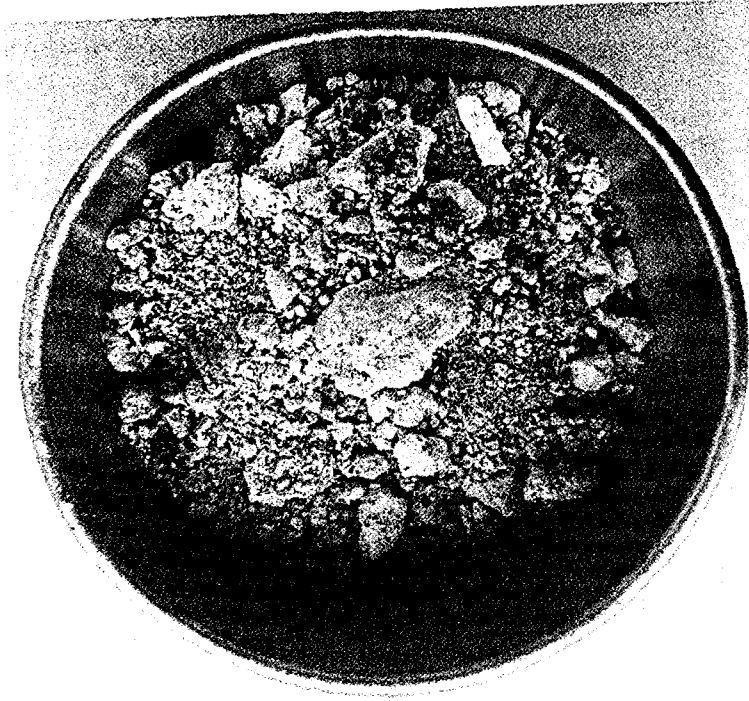
Şekil - 2 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Lasana".

Şekil - 3 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Lekane".

Şekil - 4 Erkek idrar boşaltım kabı "Amis".

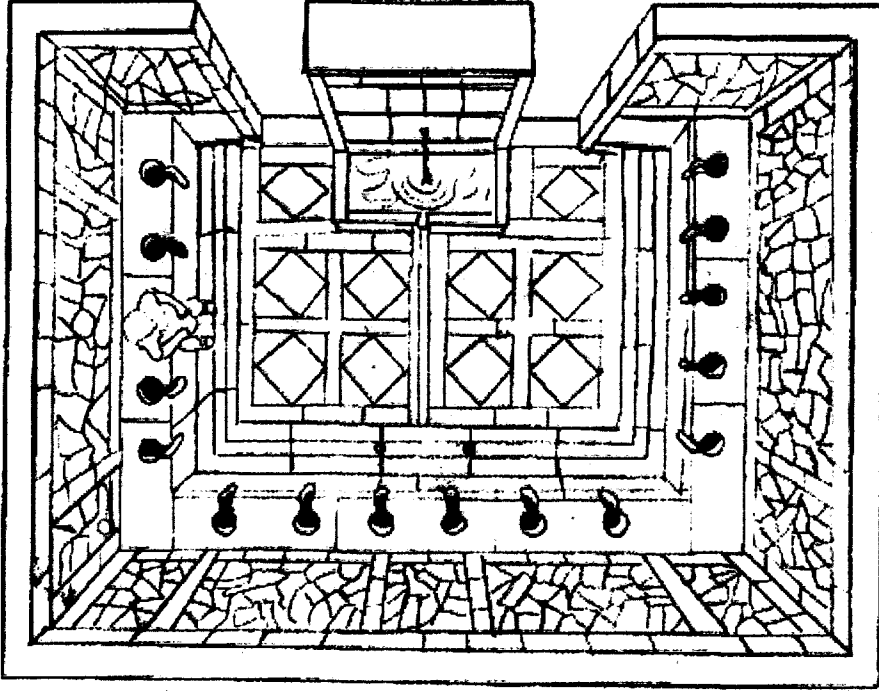

Şekil - 5 Ev içi dışkı atıkları için kullanılan "Skaphion".

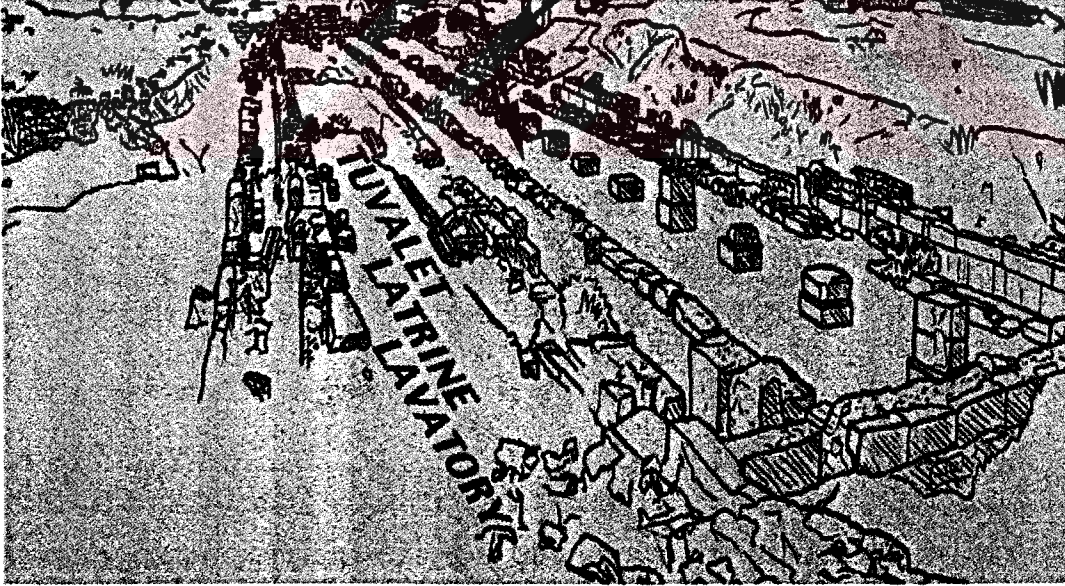

Şekil - 6 Evlerde kullanılan çocuk lazımlıkları ve tuvalet terbiyesi.

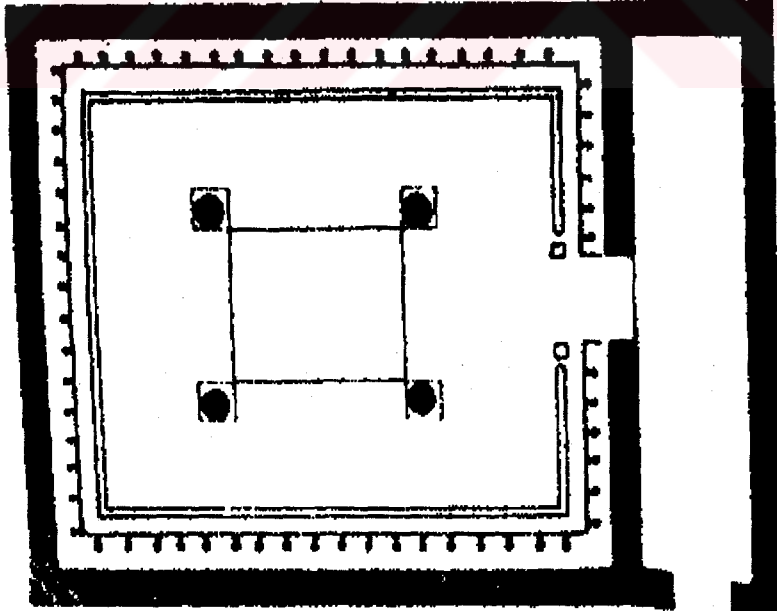
Şekil - 7 Roma Latrinası.

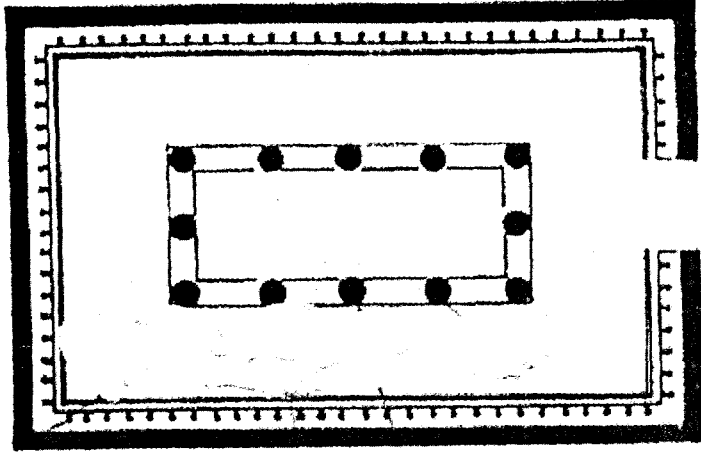
Şekil - 8 Miletos "I" Tipli Latrina.

Şekil - 9 Sardes "L" Tipli Kadınlar Latrinası .

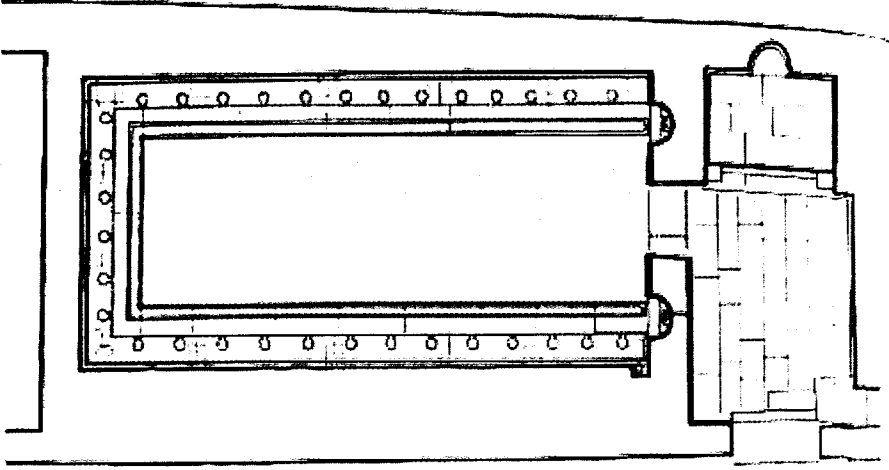
Şekil -10 Atina Agorası Latrinası.

Şekil -11 Apamea Latrinası.

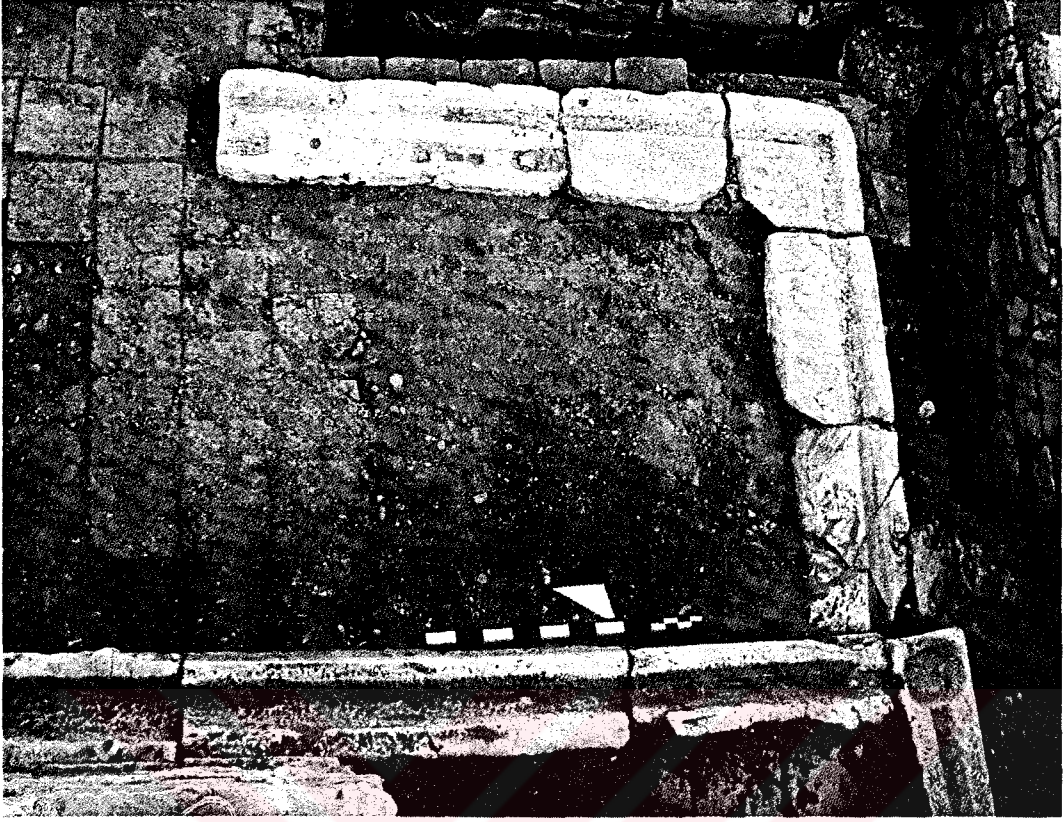
Şekil - 12 Ostia Latrinası'nın mermerden yapılmış anahtar delikli oturma yerleri.

Şekil –13 “U” Tipli Magnesia Latrinası.

Şekil – 14 Sardes Erkekler Latrinası; sağdan latrinayı dolaşmaya başlayan temiz su kanalı solda pis su kanalına boşalmakta.

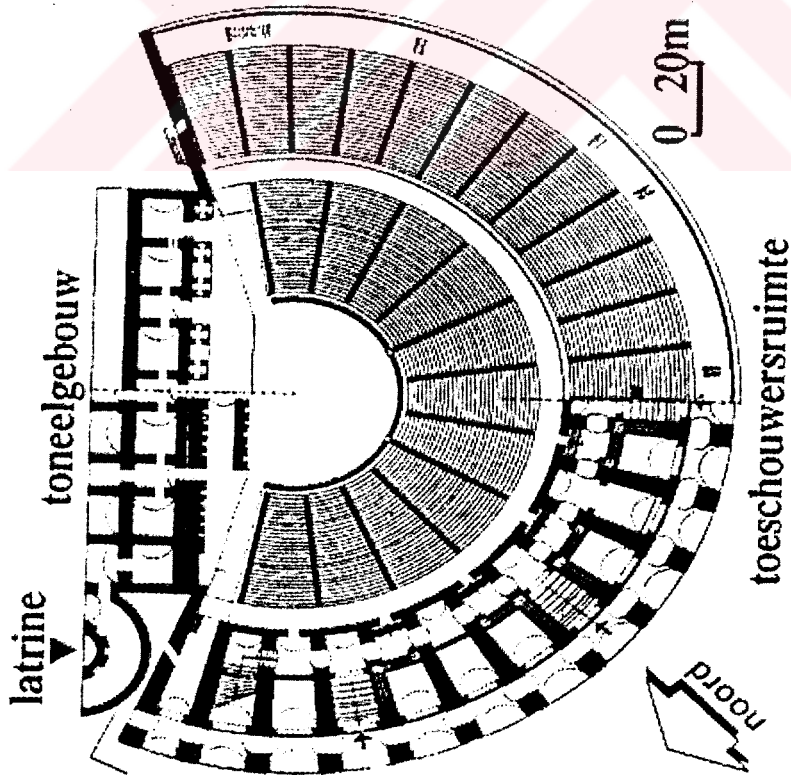
Şekil – 15 Metropolis Latrinası'na tek koldan grip ikiye ayrılan temiz su kanalları.

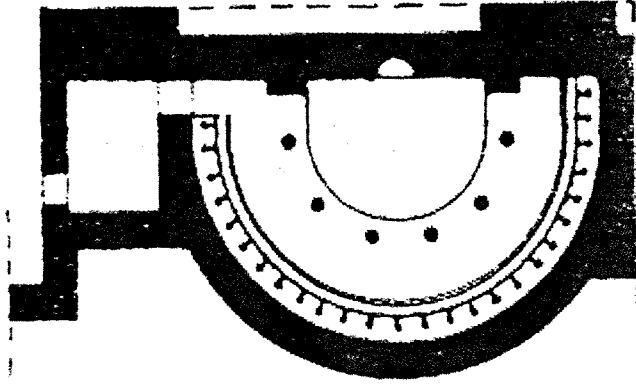
Şekil – 16 Hierapolis Latrinası.

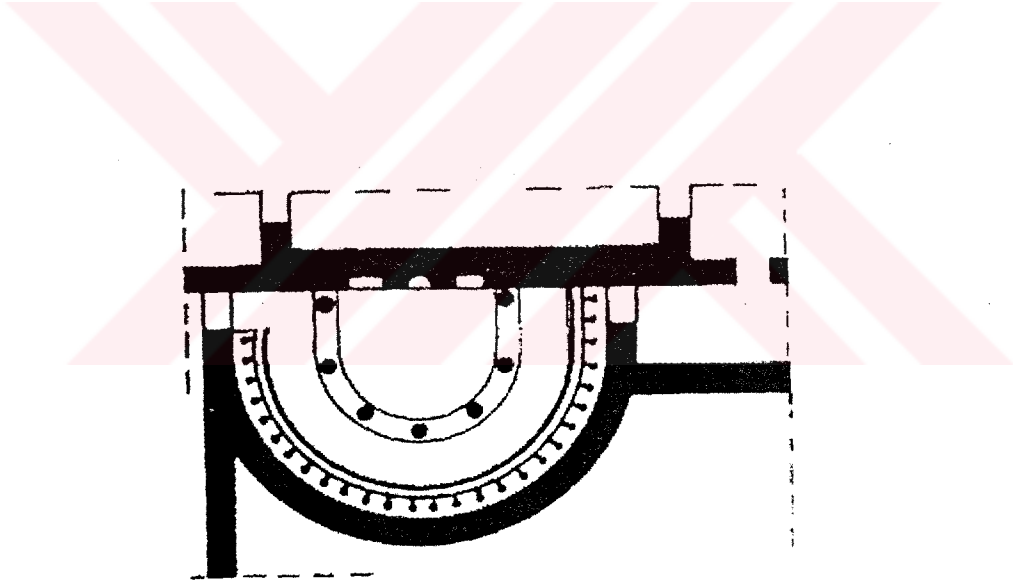
Şekil - 17 Pergamon Erkekler Latrinası atık su kanalı tonozu.

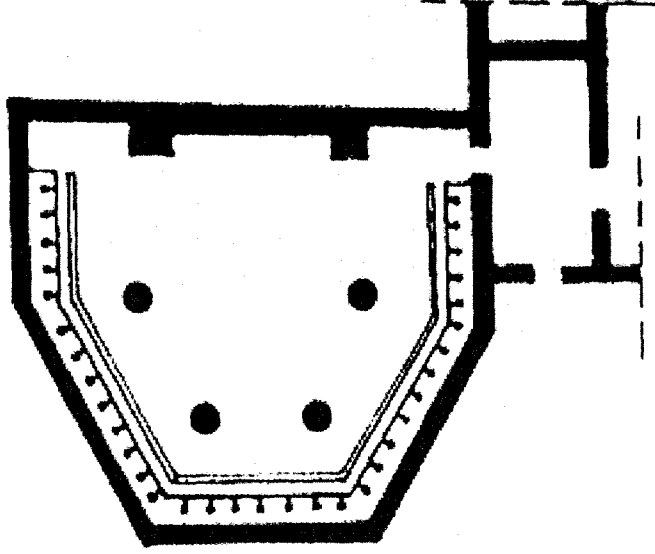
Şekil - 18 Side Tiyatrosu Latrinası.

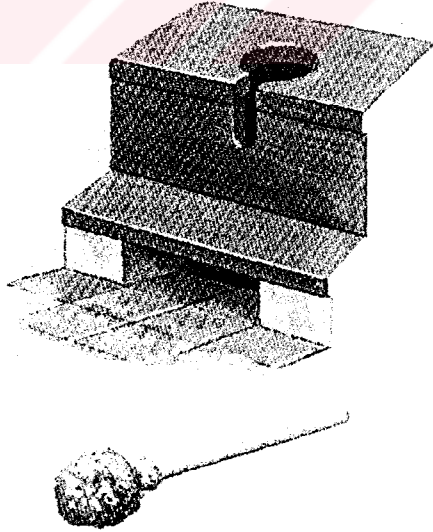
Şekil – 19 Eksedra Tipli Madaurus Hamamı Latrinası.

Şekil – 20 Eksedra Tipli Thubursicum Hamamı Latrinası.

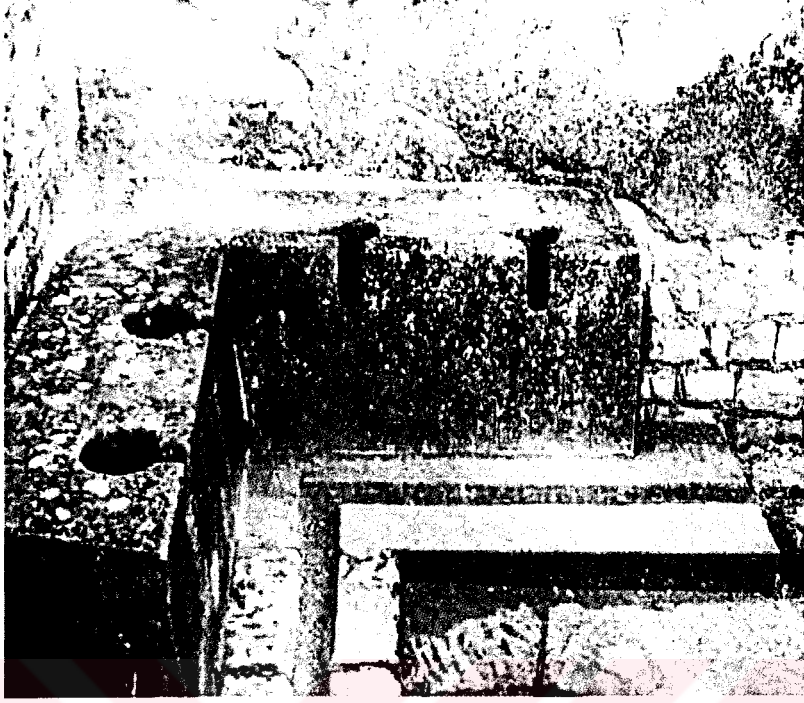

Şekil - 21 Eksedra Tipli Sabratha Latrinası.

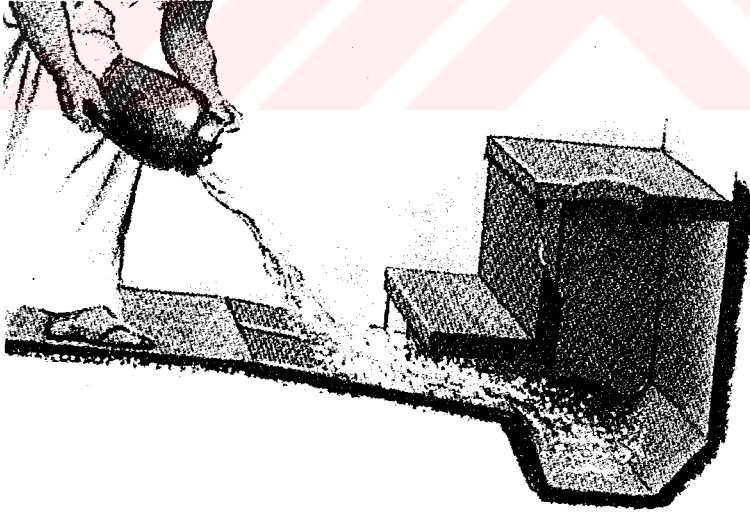

Şekil - 22 Ev içi tuvalet ve temizlenme aracı olarak kullanılan süngerli sopa.

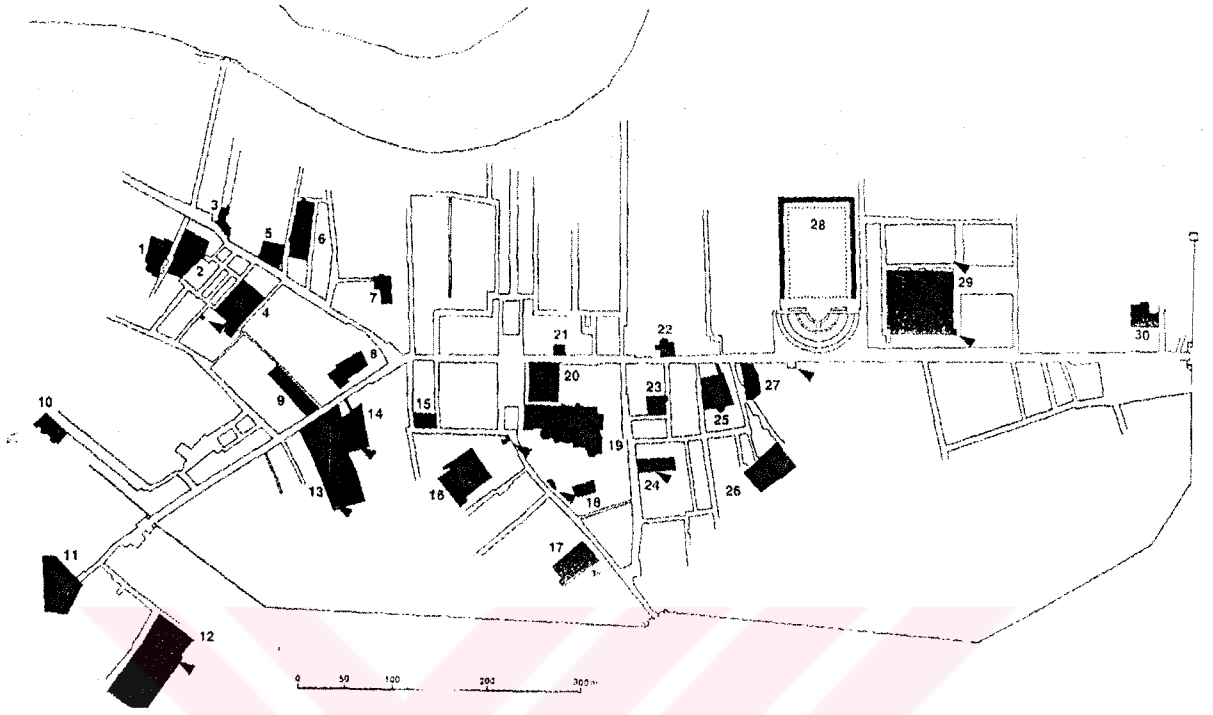

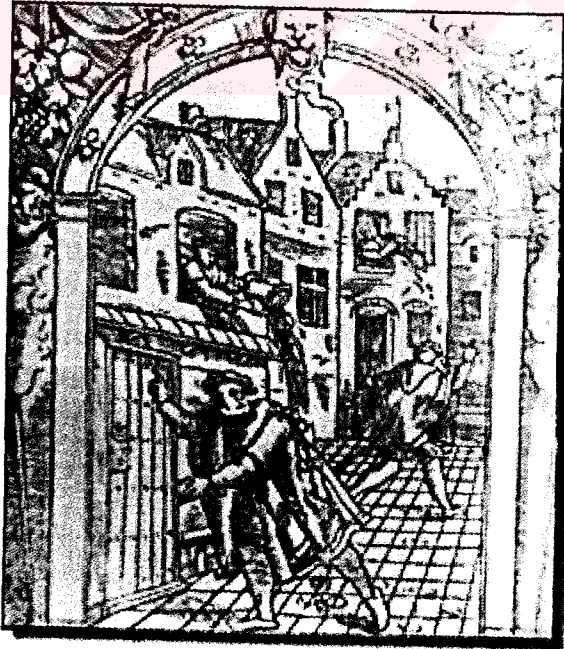
Şekil – 23 Mutatito Valentia Hamamı Latrinası.

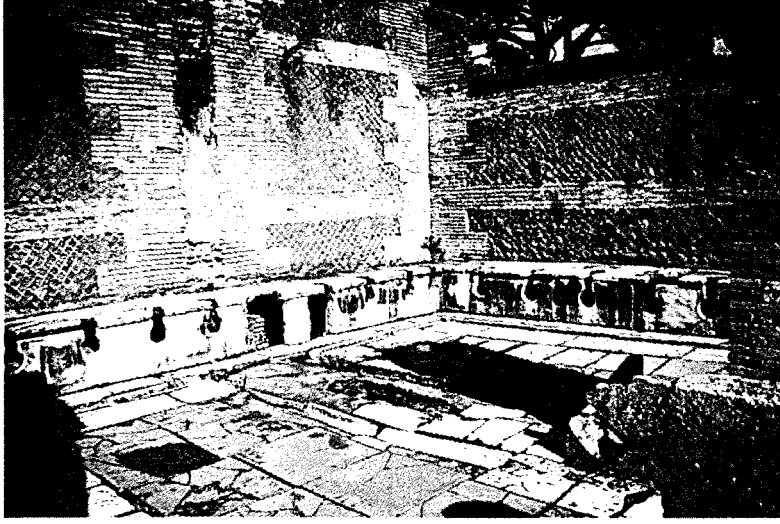
Şekil – 24 Ev içi tuvalet ve temizliği.

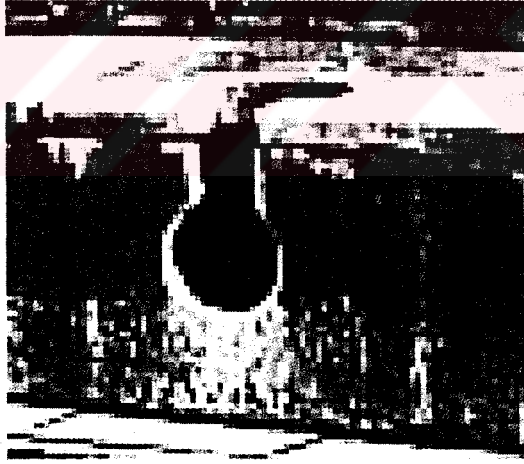
Şekil – 25 Ostia Antik Kenti Latrinaları ve ilişkili oldukları yapılar.

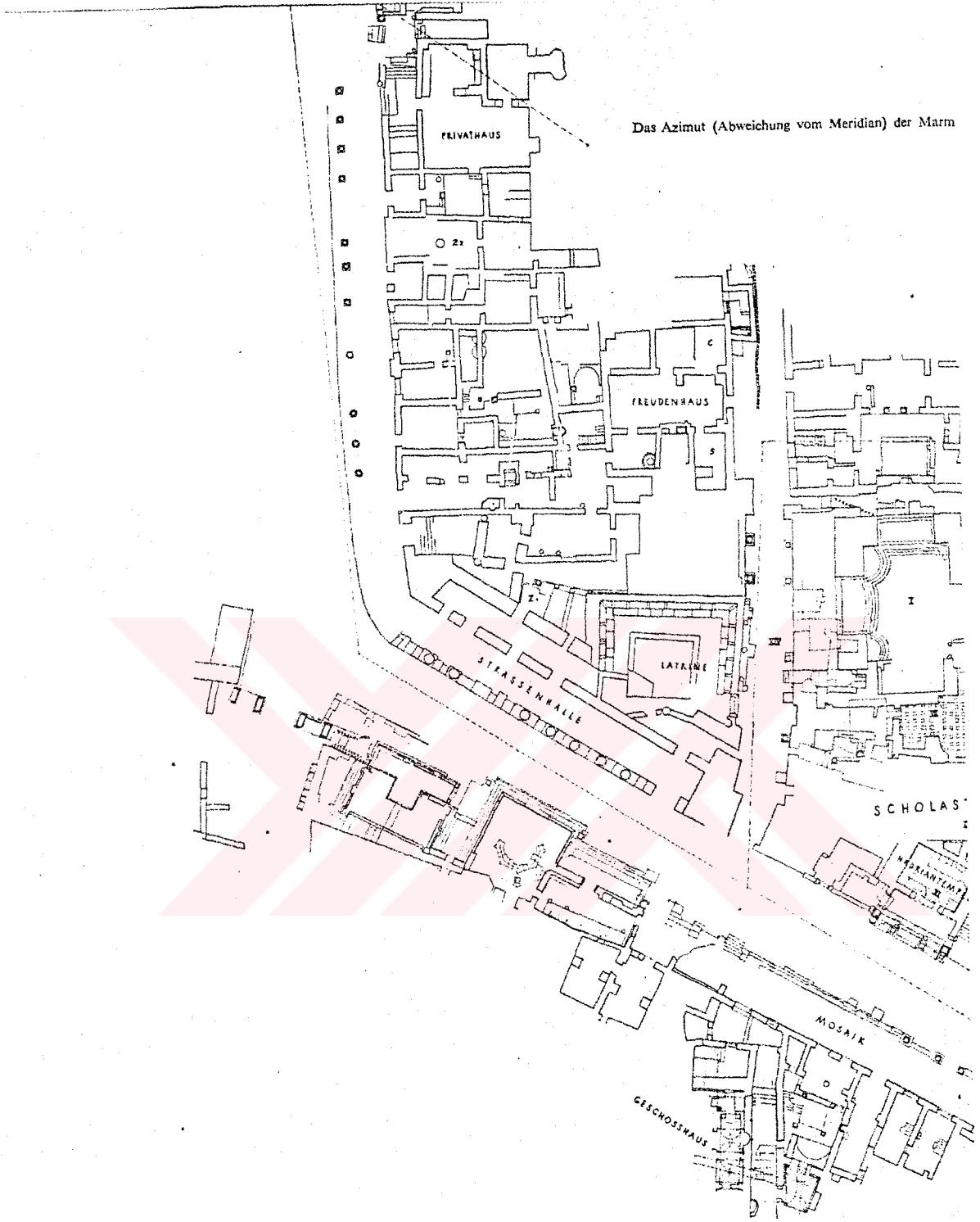
Şekil – 26 Orta Çağda atıkların pencerelerden boşaltılmasına ilişkin betimleme.

Şekil – 27 Ostia I.vii Latrinası.

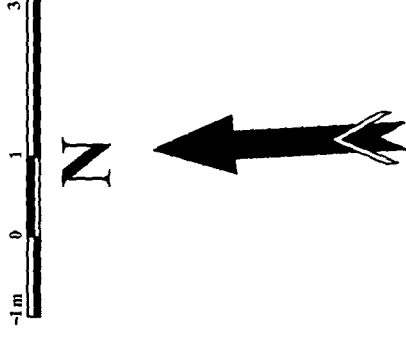
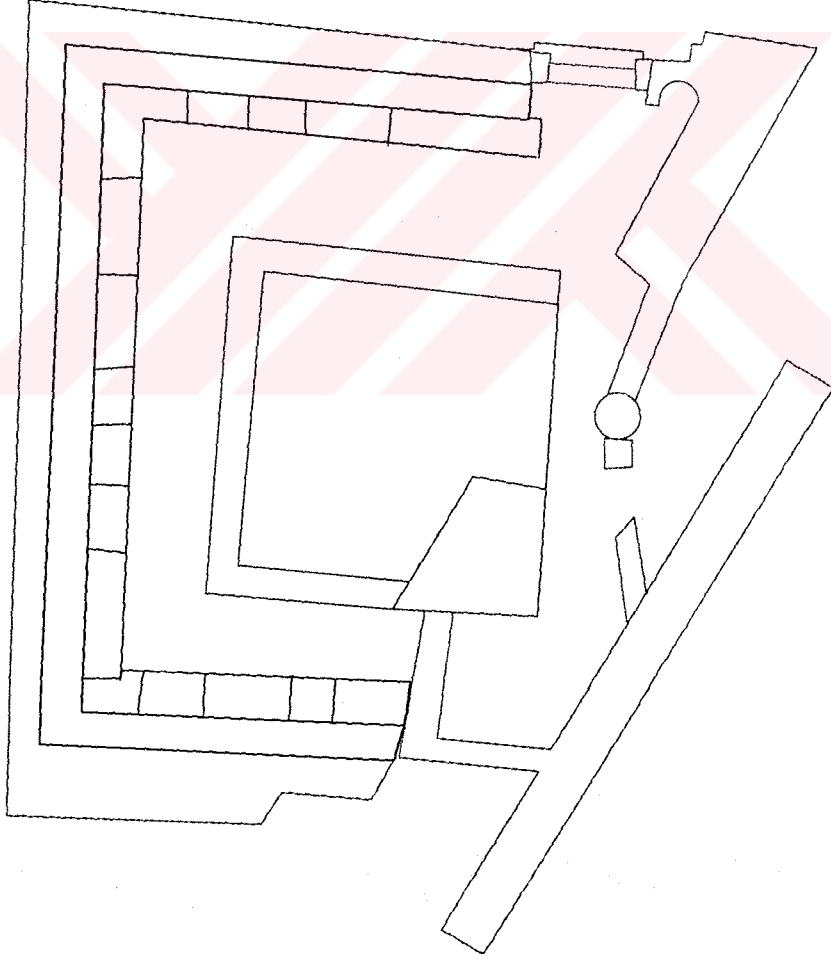
Şekil – 28 Ostia Latrinası'nın anahtar delikli oturma yeri.

2: Vorläufiger Grundriß der Scholastikaitherme. Maßstab 1:500

Şekil - 29 Ephesos Skolastika Hamamı ve onun hemen solundaki Latrina.

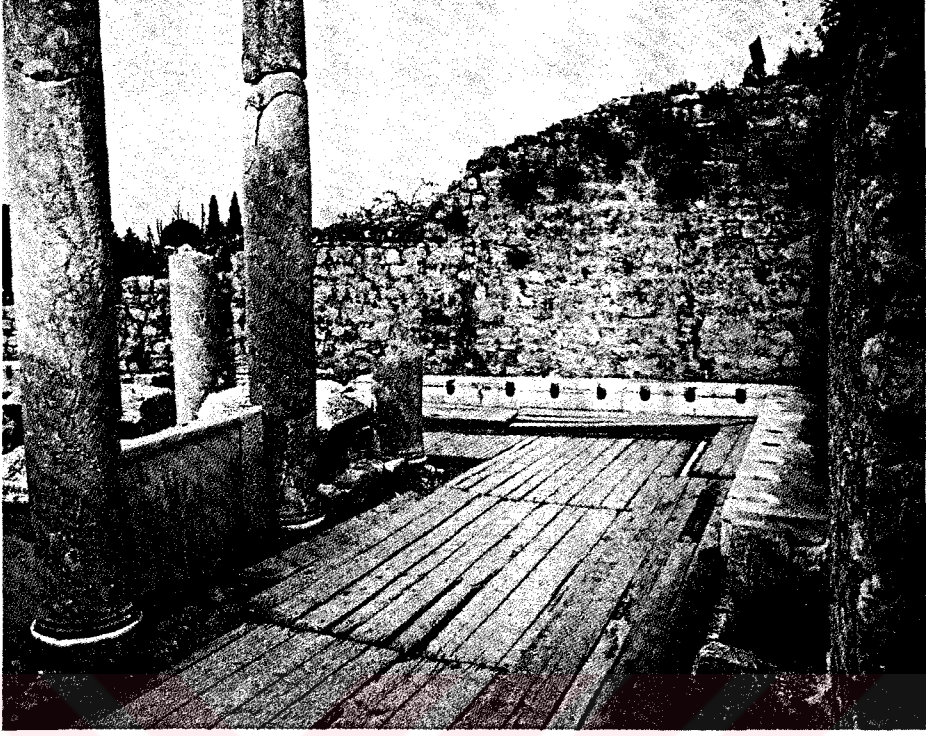
EPHESOS SKOLASTIKA HAMAMII LATRINASI

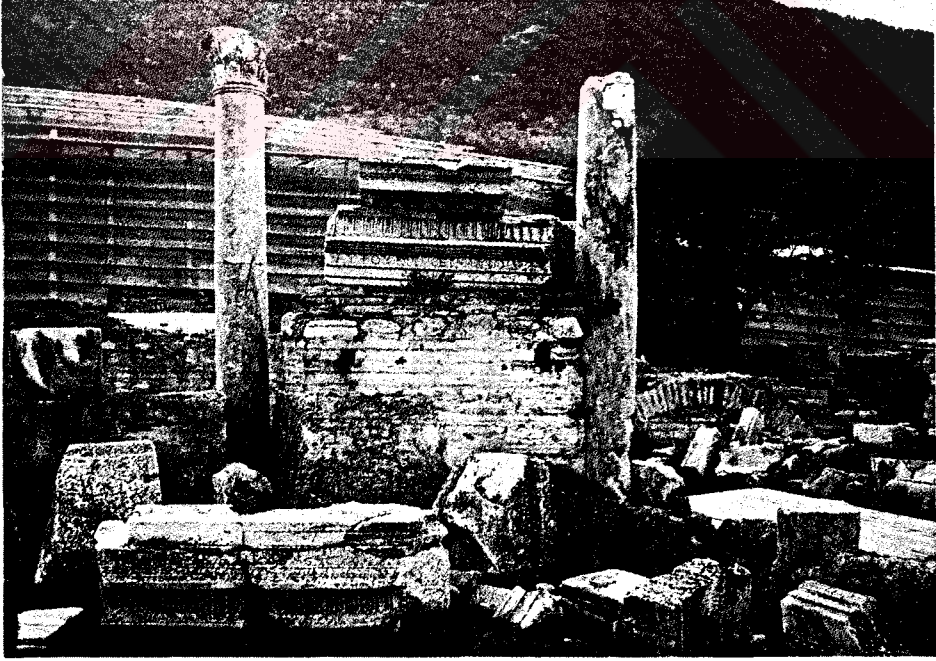
Çizen:
M. Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil - 30 Ephesos Skolastika Hamamii Latrinası

TC YÜKSEKÖĞRETİM BAKANLIĞI
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
T.C. İZMİR EKİLEKÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Şekil - 31 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası.

Şekil - 32 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nın Korinth düzenli mimari elemanları.

Şekil - 33 Skolastika Hamamı Latrinası oturma yerleri.

Şekil – 34 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda pis su kanalına ulaşan pişmiş toprak boruların geçtiği nişler.

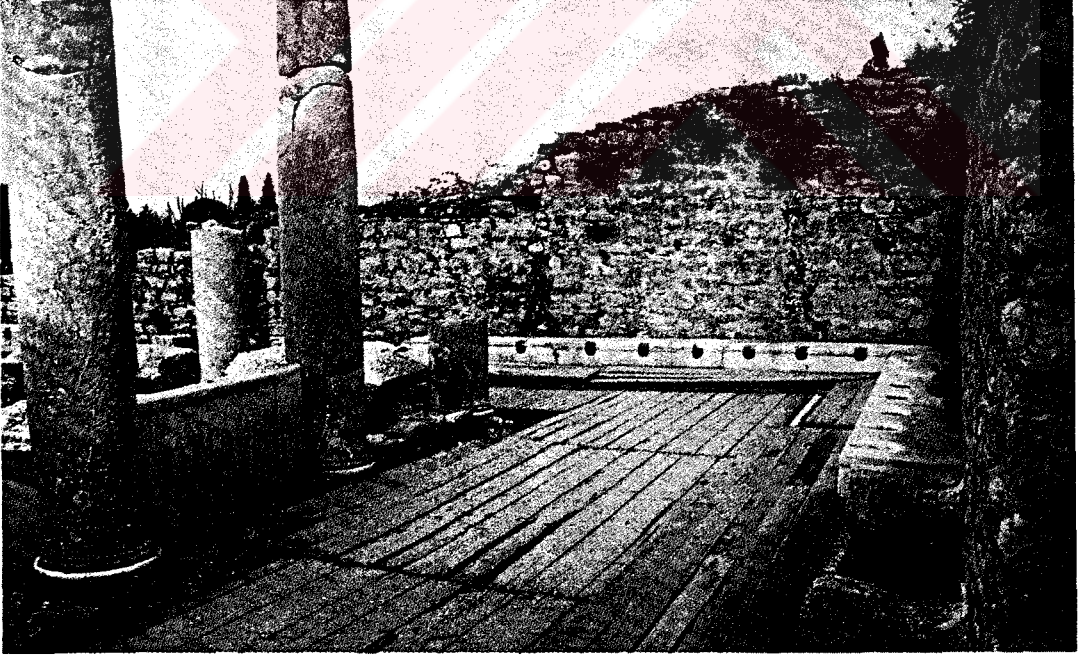

Şekil – 35 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası'nda pis su kanalına ulaşan pişmiş toprak boruların geçtiği nişler.

Şekil – 36 Skolastika Hamamı Latrinası temiz su dağıtım noktası.

Şekil – 37 Skolastika Hamamı Latrinası ve Peristil.

..Handerg. St.K/OH
ufg u.gez. St.Karwiess
1968 ff.

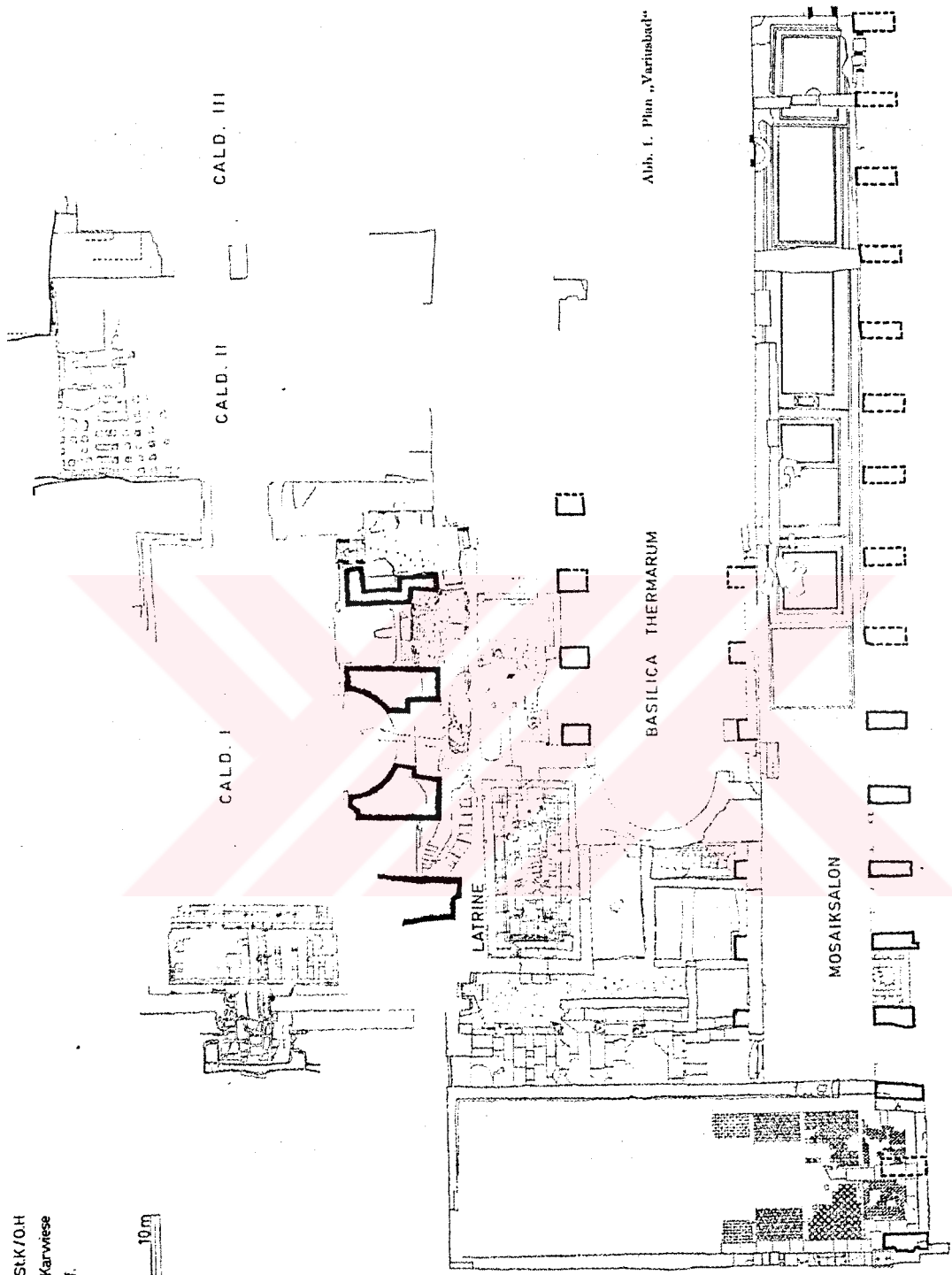
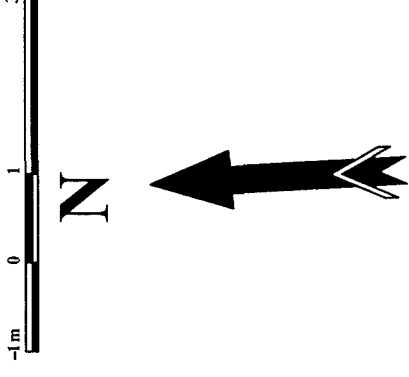
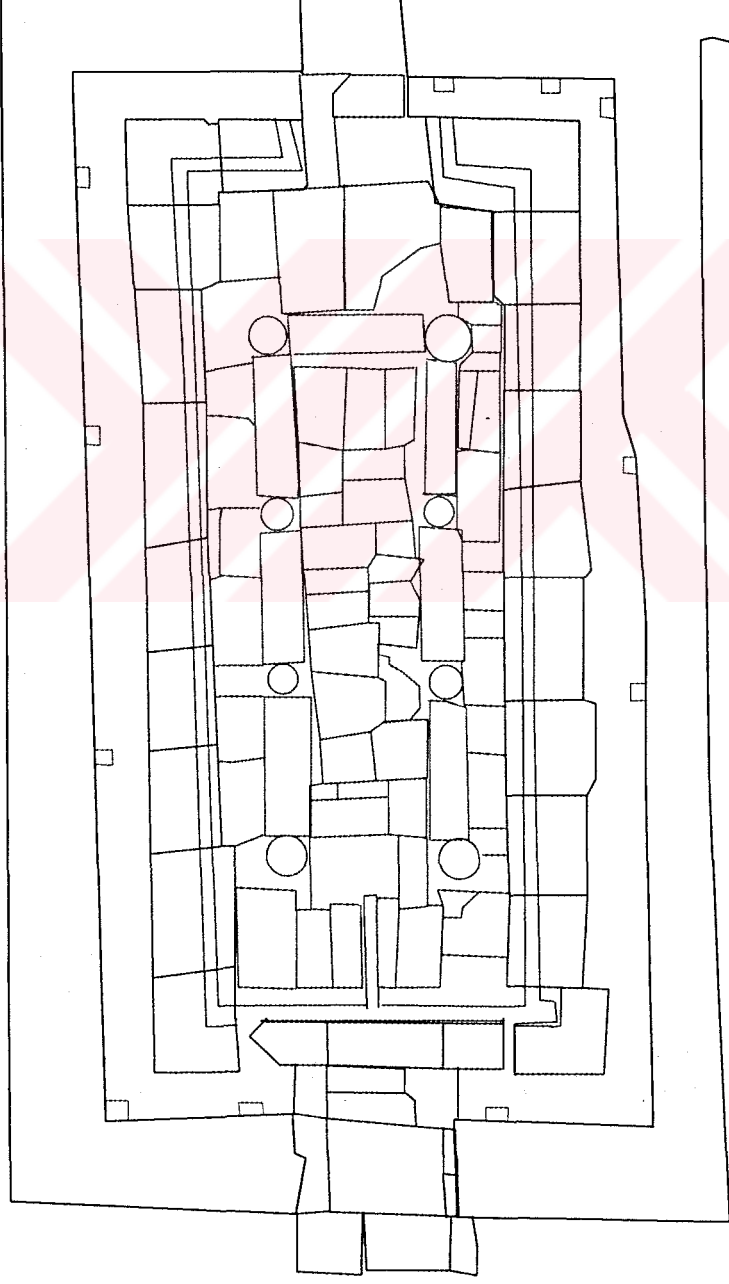

Abb. 1. Plan „Variusbad“

Şekil – 38 Varius Hamamı ve Latrina.

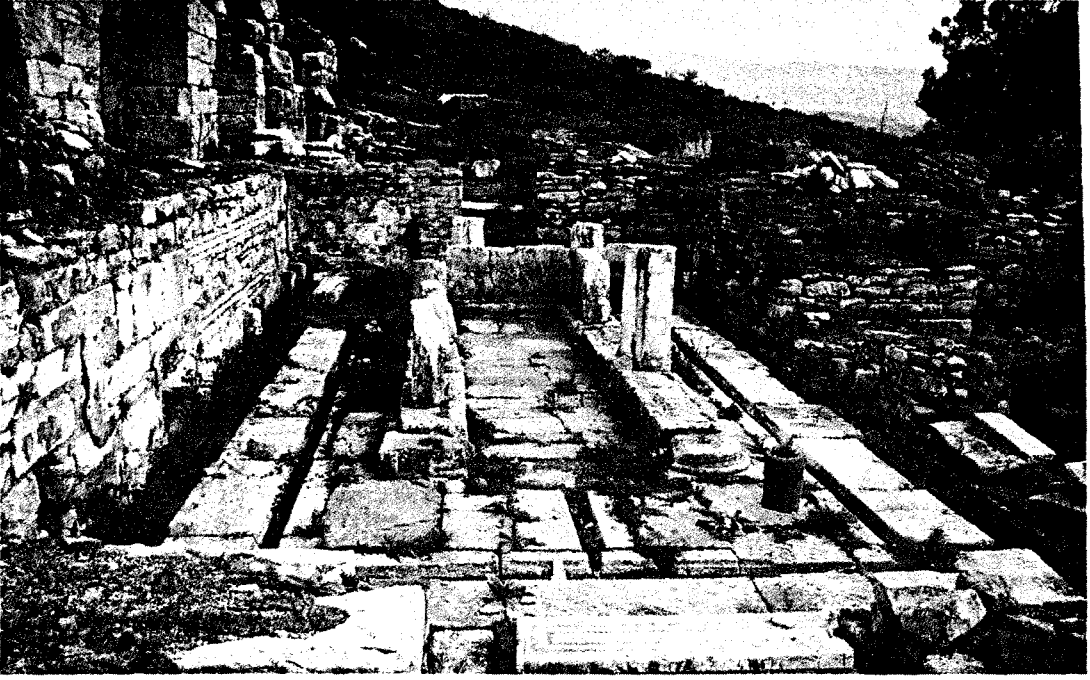
EPHESOS VARIUS HAMAMI LATRINASI

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil - 39 Ephesos Varius Hamamı Latrinası

Şekil - 39 Ephesos Varius Hamamı Latrinası

Şekil – 40 Varius Hamamı Latrinası.

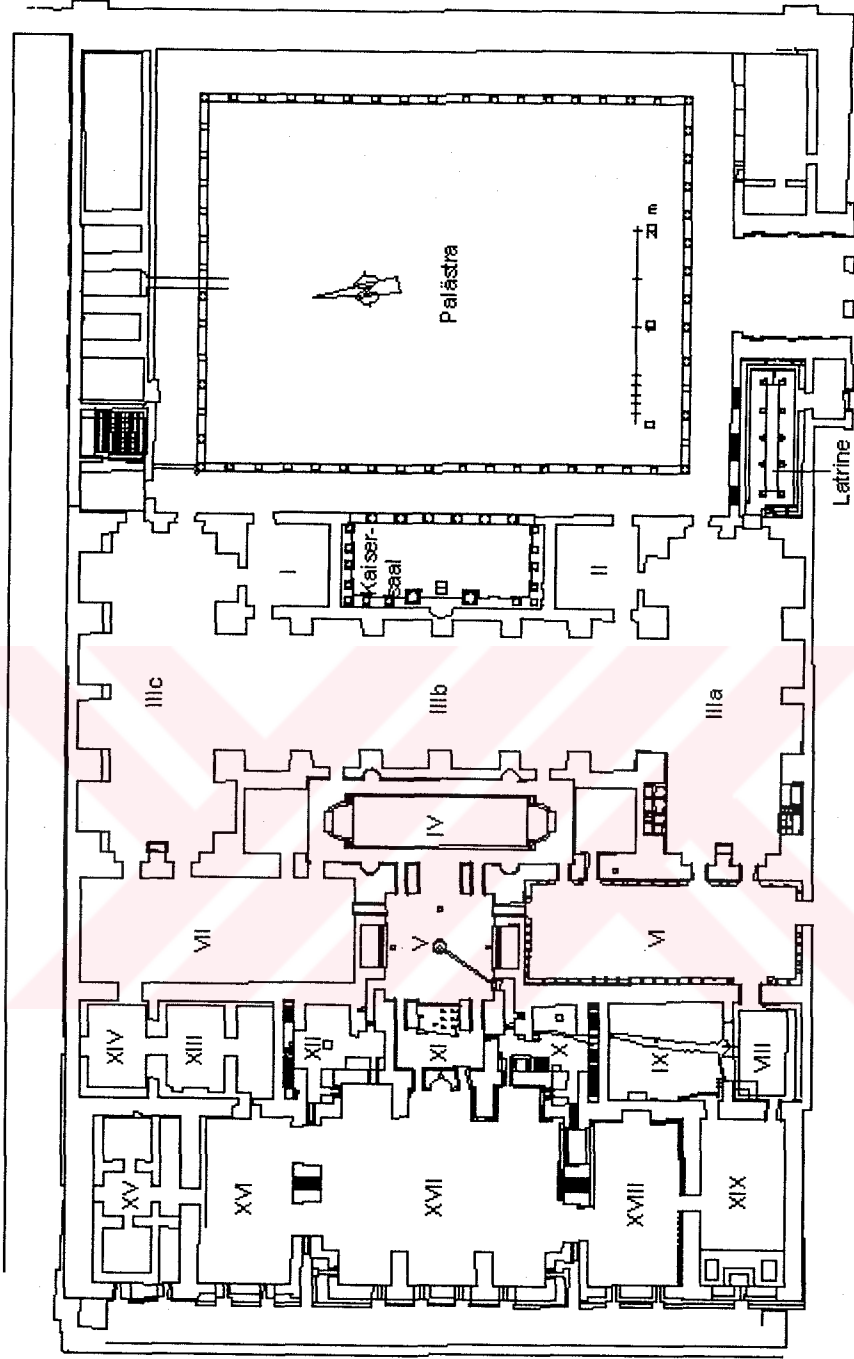
Şekil – 41 Varius Hamamı Latrinası su havuzu.

Şekil- 42 İmpluvium'dan gelen suyun temiz su kanallarına dağıtılması.

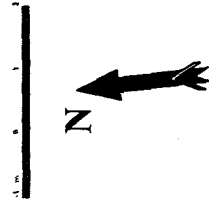
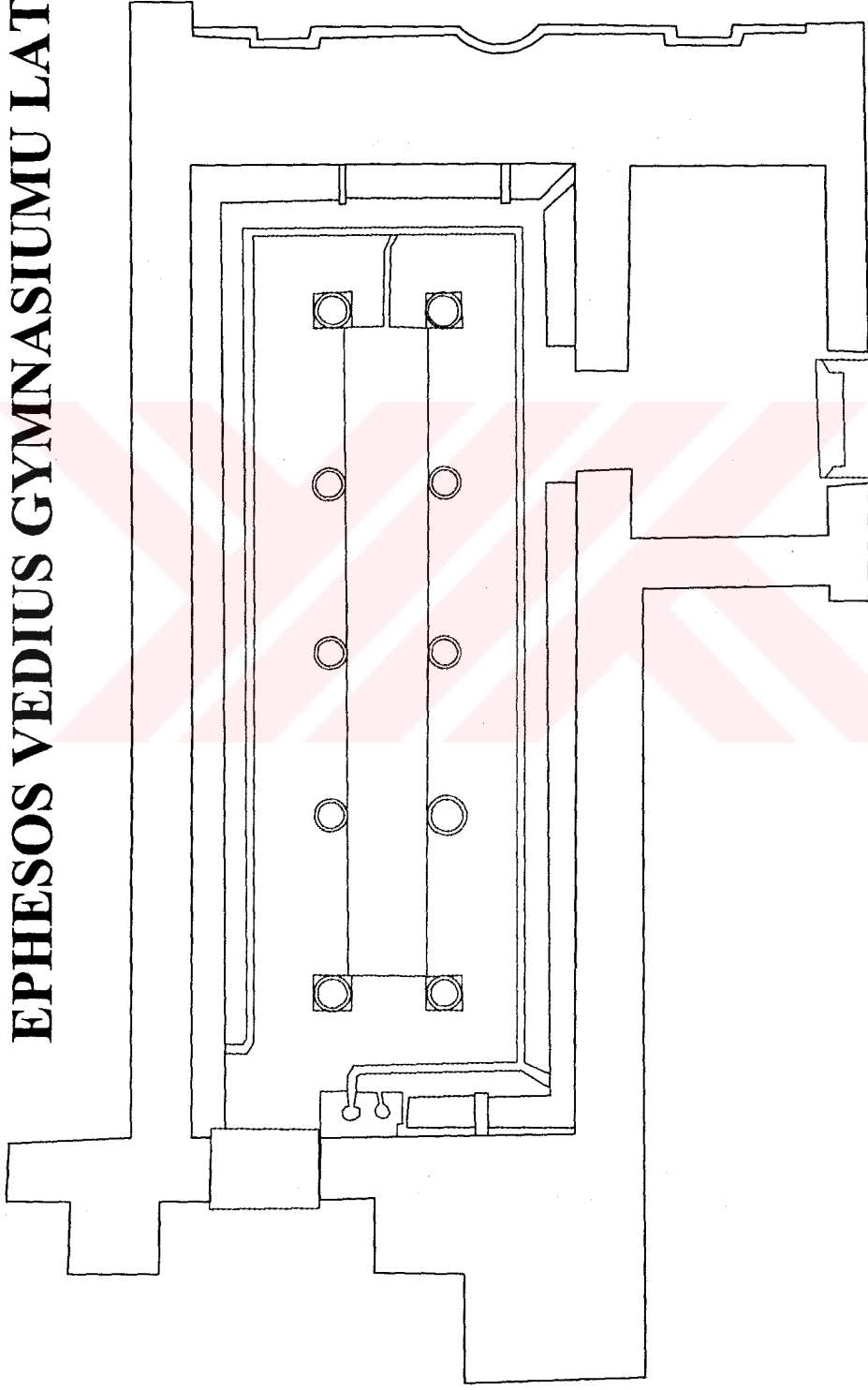
Şekil- 43 Temiz su kanallarına dağılan suyun latrinayı dolaştıktan sonra pis su kanallarına iki noktadan boşalması.

Şekil – 44 Ephesos Vedius Gymnasiumu ve Latrine.

EPHESOS VEDIUS GYMNASIUMU LATRINASI

Şekli - 45 Ephesos Vadius Gynasiumu Latrinaları

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

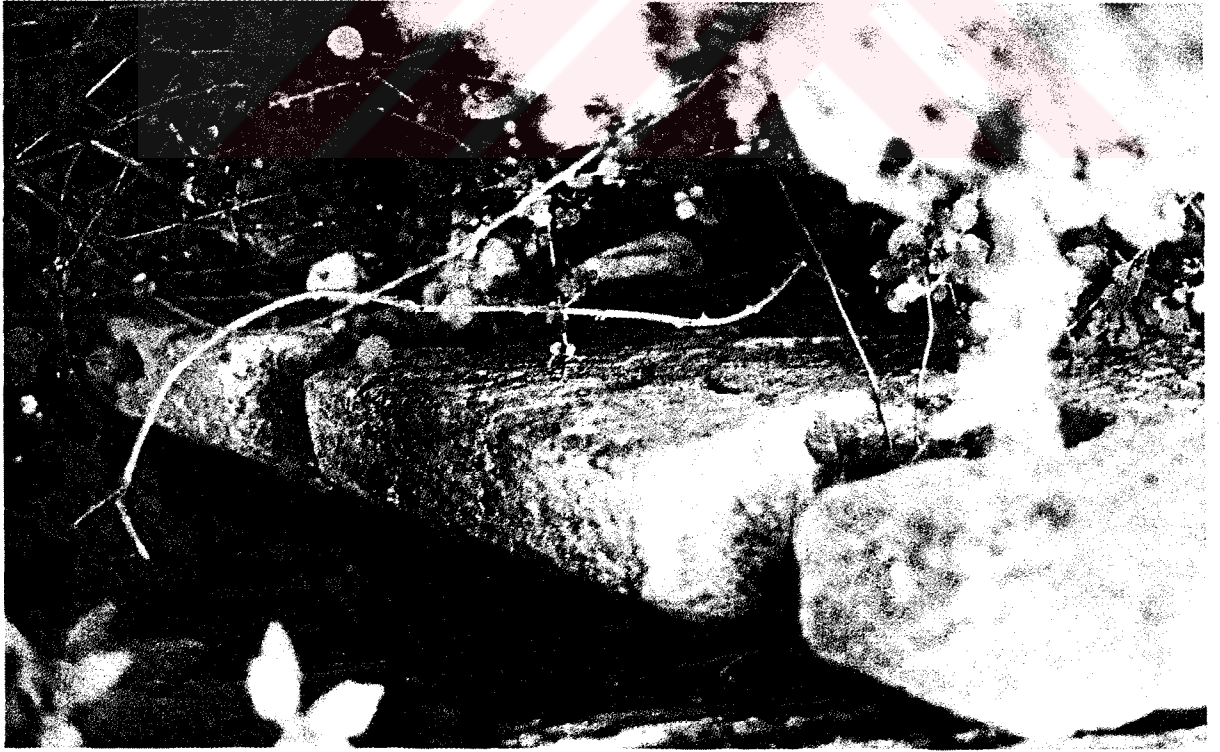

Şekil – 46 Ephesos Vedius Gymnasiumu Latrinası.

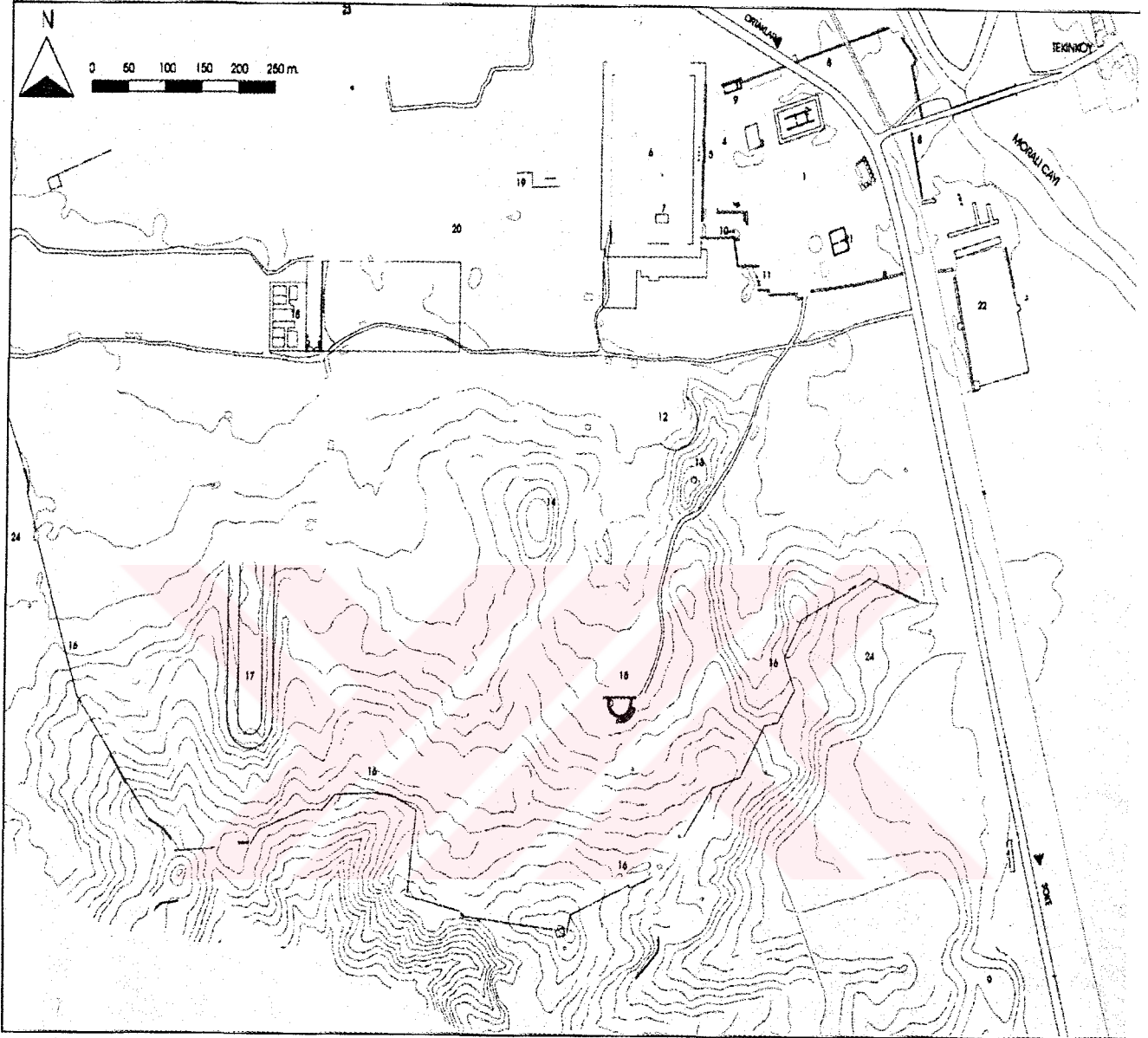

Şekil – 47 İmpluvium'dan gelen suyun temiz su kanallarına boşalması.

Şekil – 48 Ephesos Vadius Gymnasiumun pis su kanallarına düşmüş oturma bankı .

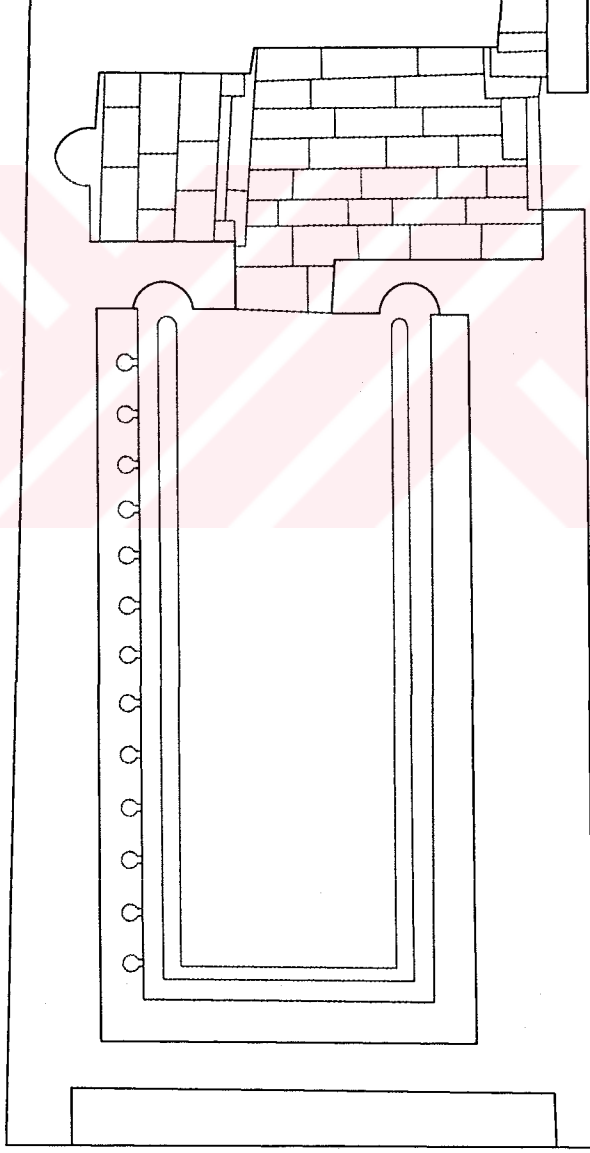
24. Magnesia Kent Planı:

(G. BİLGİN)

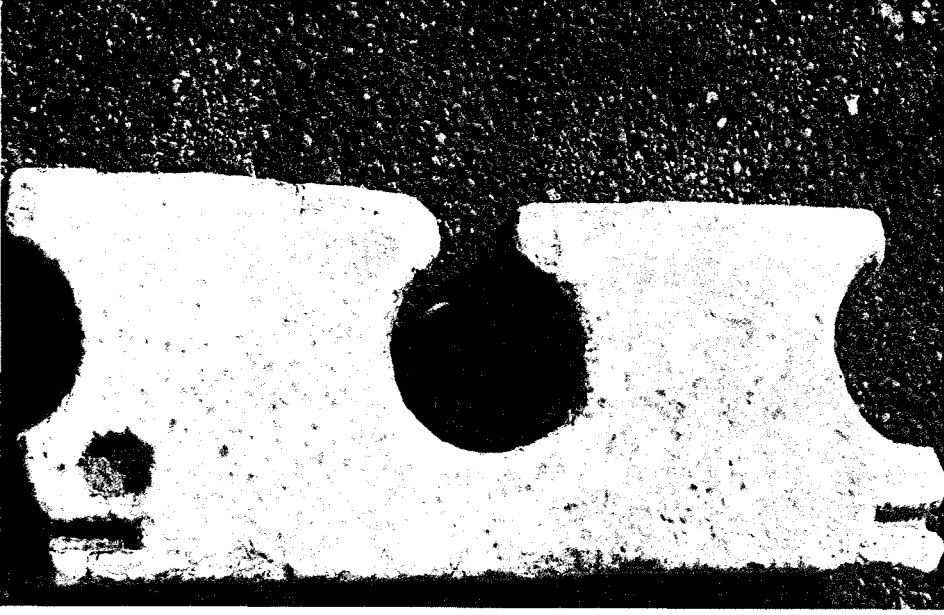
1. Artemis kutsal alanı	9. Latrina	17. Stadion
2. Artemis tapınağı	10. Çarşı bazilikası	18. Gymnasion
3. Artemis sunağı	11. Odeon	19. Rom - Bizans yapıları
4. Tören yolu	12. Tiyatro	20. Sokak ve caddeler
5. Propylon	13. Athena tapınağı	21. Çerkez Musa camii
6. Agora	14. Tümülüsler	22. Hamam
7. Zeus tapınağı	15. Theatron	23. Roma tapınağı
8. Bizans suru	16. Kent suru	24. Nekropoller

Şekil – 49 Magnesia Antik Kenti ve Latrina.

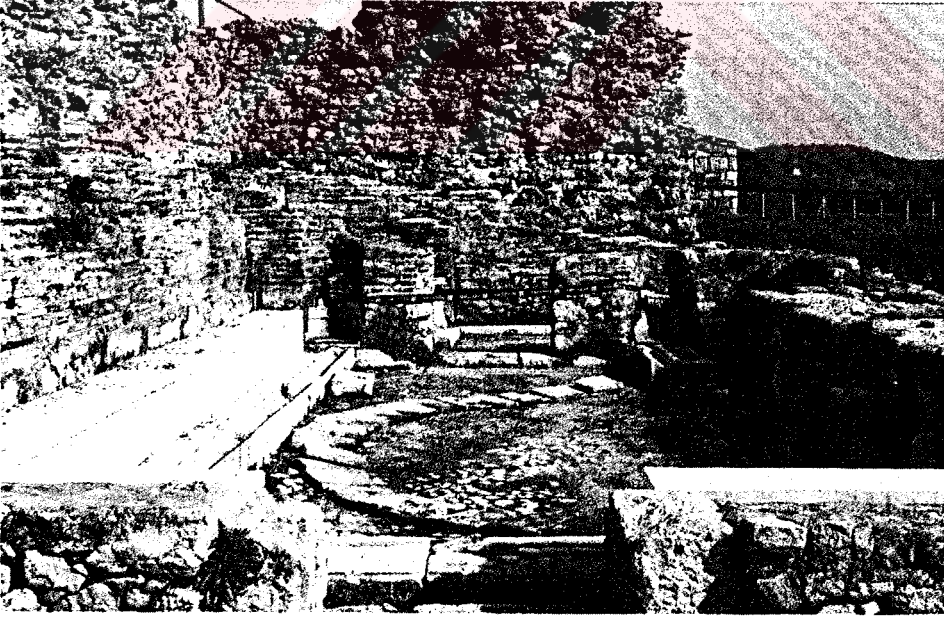
MAGNESIA LATRINASI

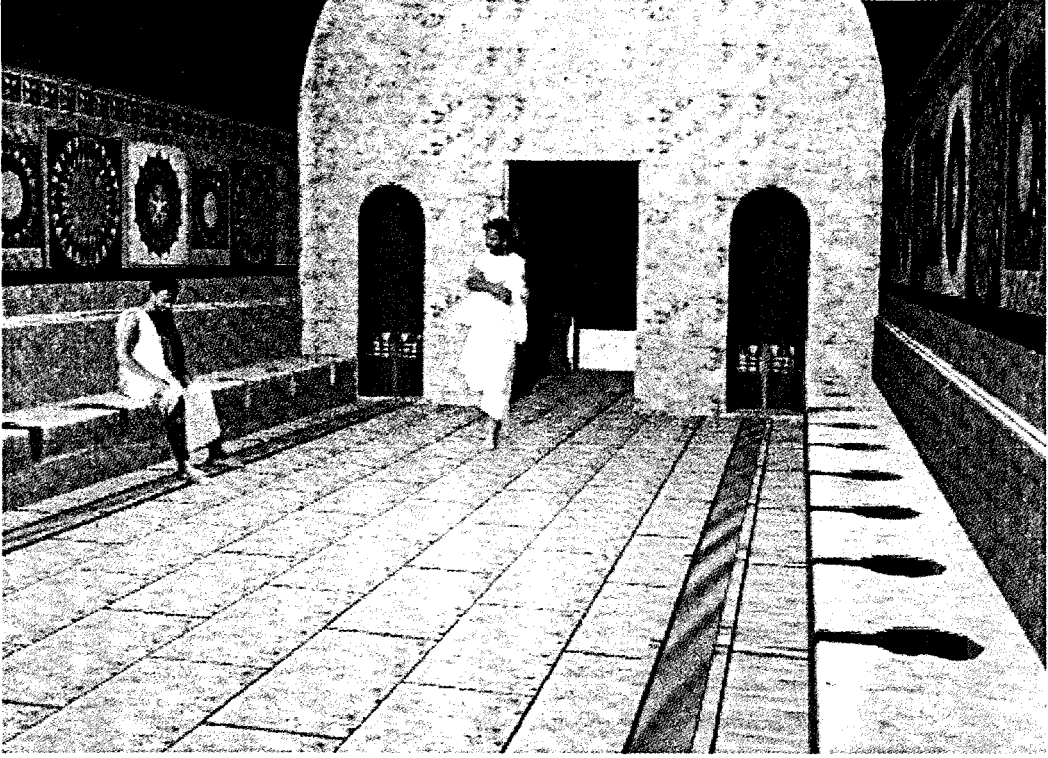
Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil – 51 Magnesia Latrinası oturma bankı.

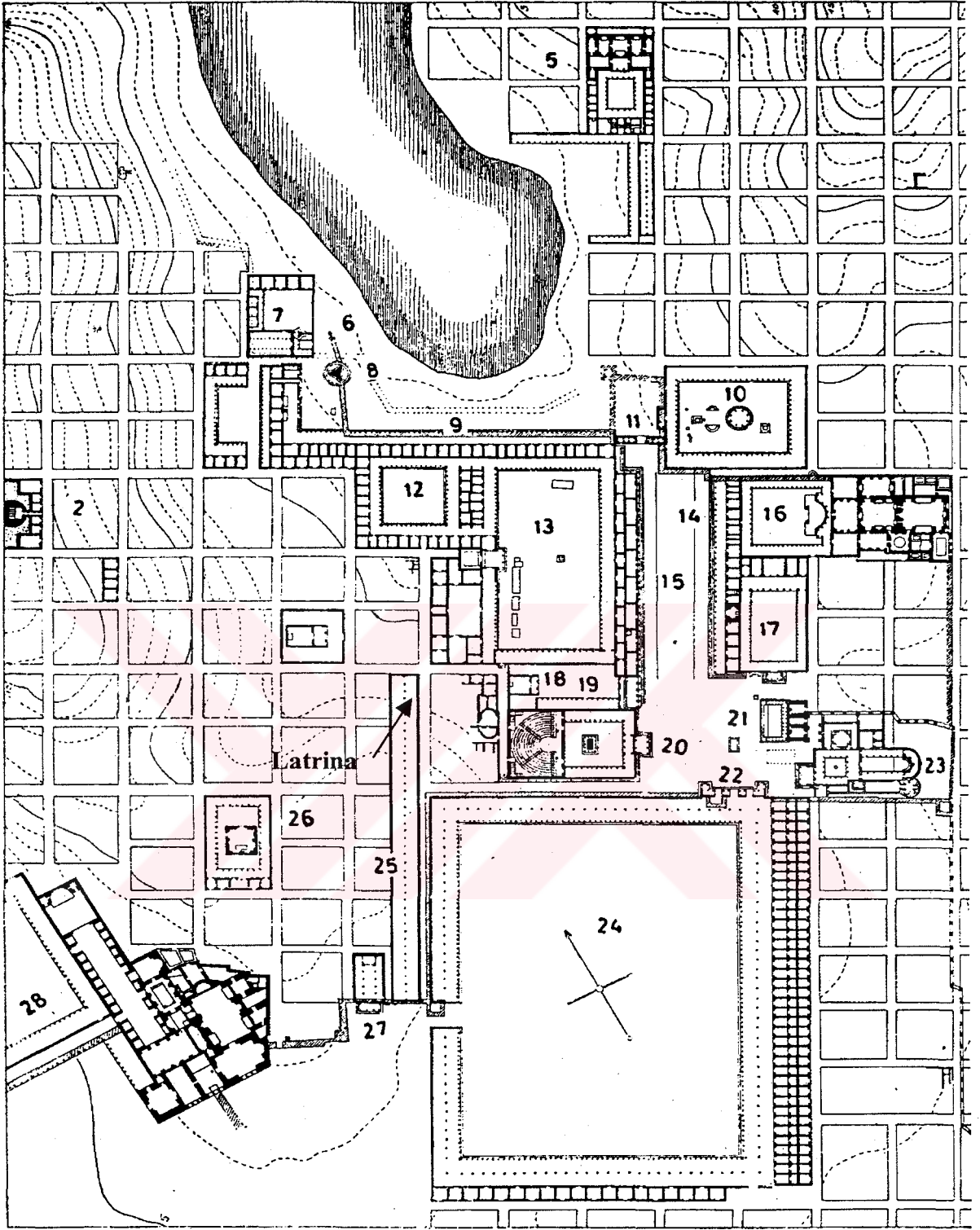
Şekil – 52 Magnesia Latrinası'nın restore edilmiş oturma bankları.

Şekil – 53 Magnesia Latrinası yeniden canlandırma denemesi.

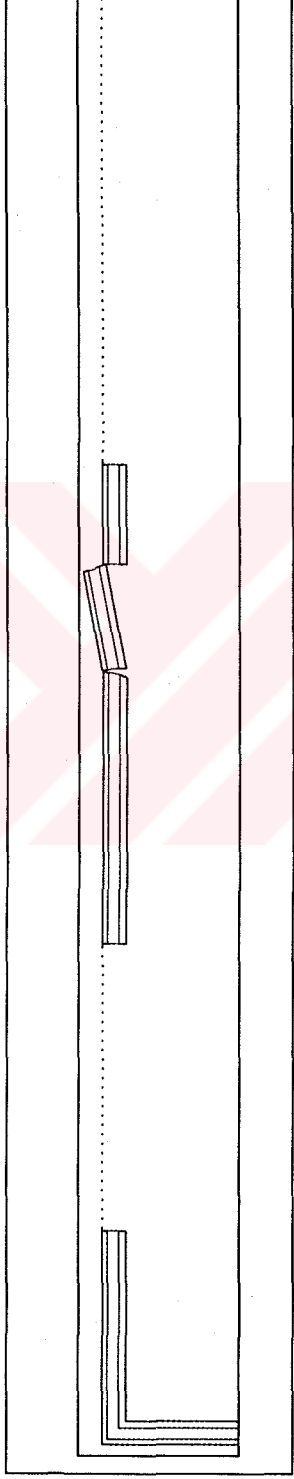

Şekil – 54 Magnesia Latrinası yeniden canlandırma denemesi.

Şekil – 55 Miletos Antik Kenti ve Latrina.

MİLETOS LATRİNASI

Çizen:
M. Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

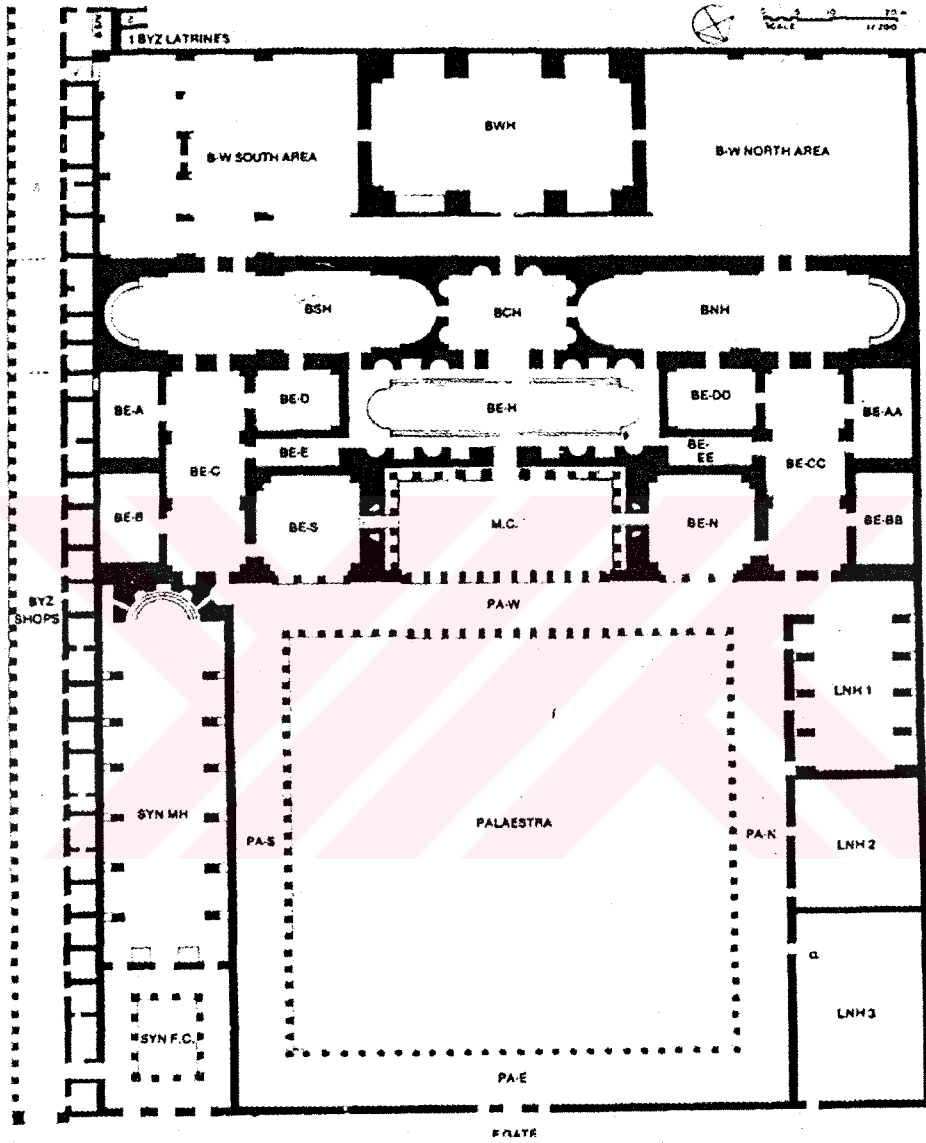

Şekil – 57 Miletos Latrinası.

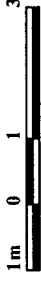
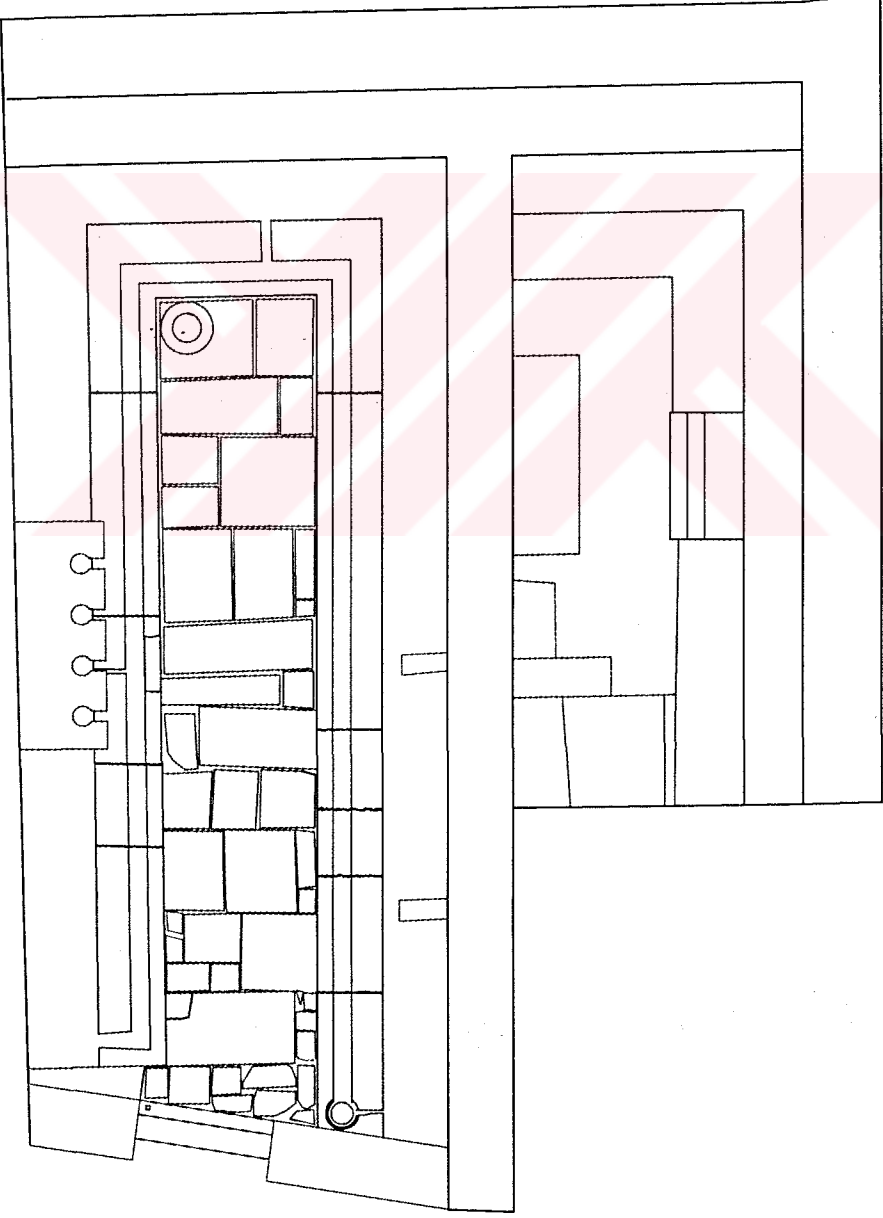
Şekil – 58 Miletos Latrinası temiz su kanalı.

Şekil – 59 Sardes Gymnasiumu ve Latrinalar.

SARDES GYMNASIUMU LATRINALARI

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil – 61 Sardes Gymnasiumu Erkekler Latrinası.

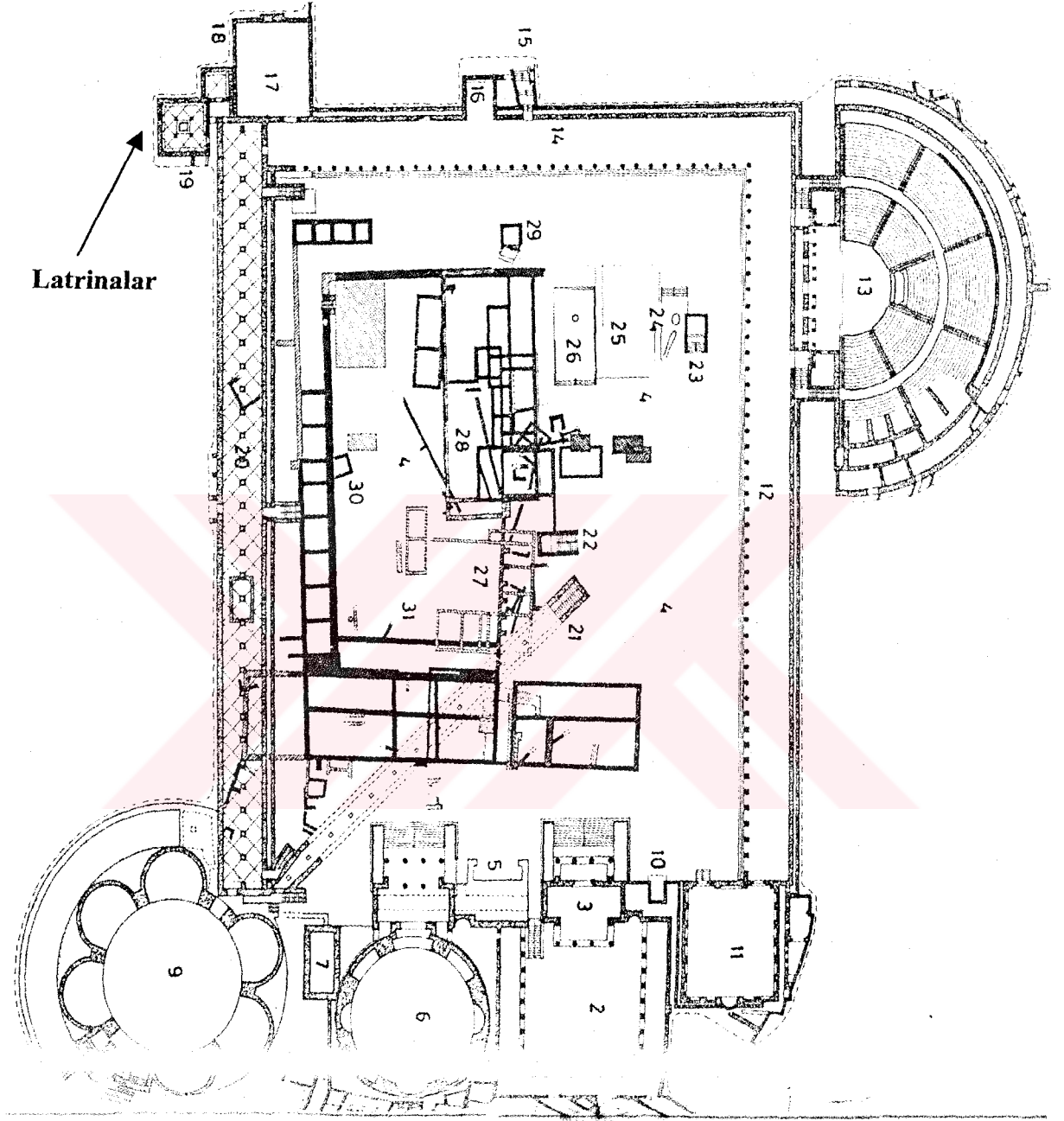
Şekil – 62 Sardes Gymnasiumu Kadınlar Latrinası.

Şekil – 63 Sardes Gymnasiumu Erkekler Latrinası restore edilmiş oturma bankları.

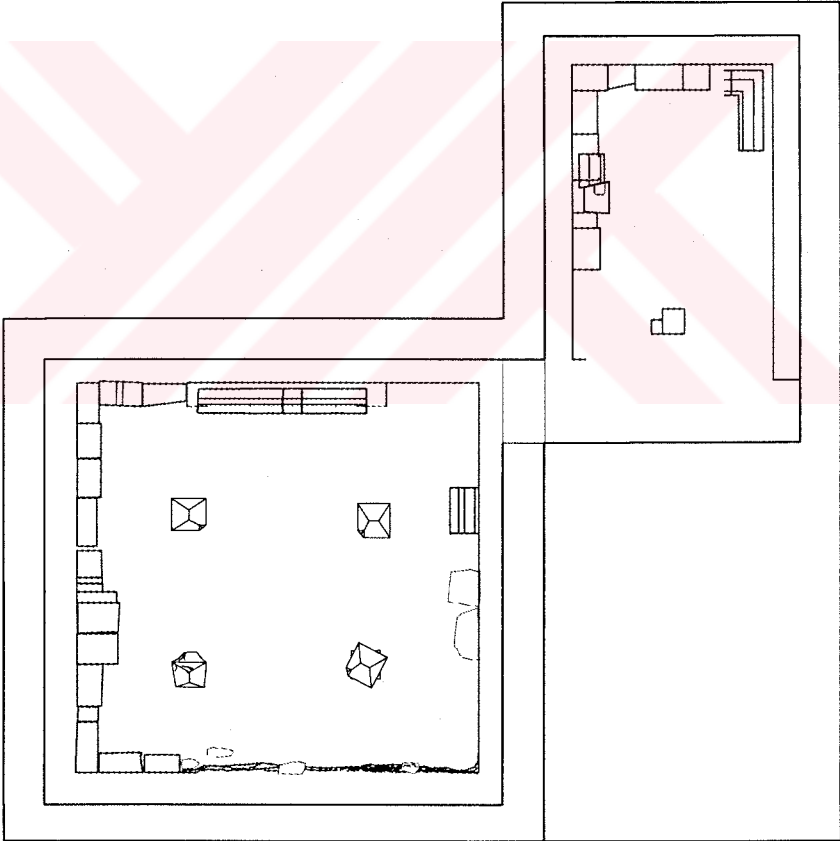

Şekil – 64 Oturma bankları detay.

Şekil – 65 Pergamon Asklepieion ve Latrinalar.

PERGAMON ASKLEPEION LATRINALARI

1m 0 1 3

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil - 66 Pergamon Asklepeion Latrinaları

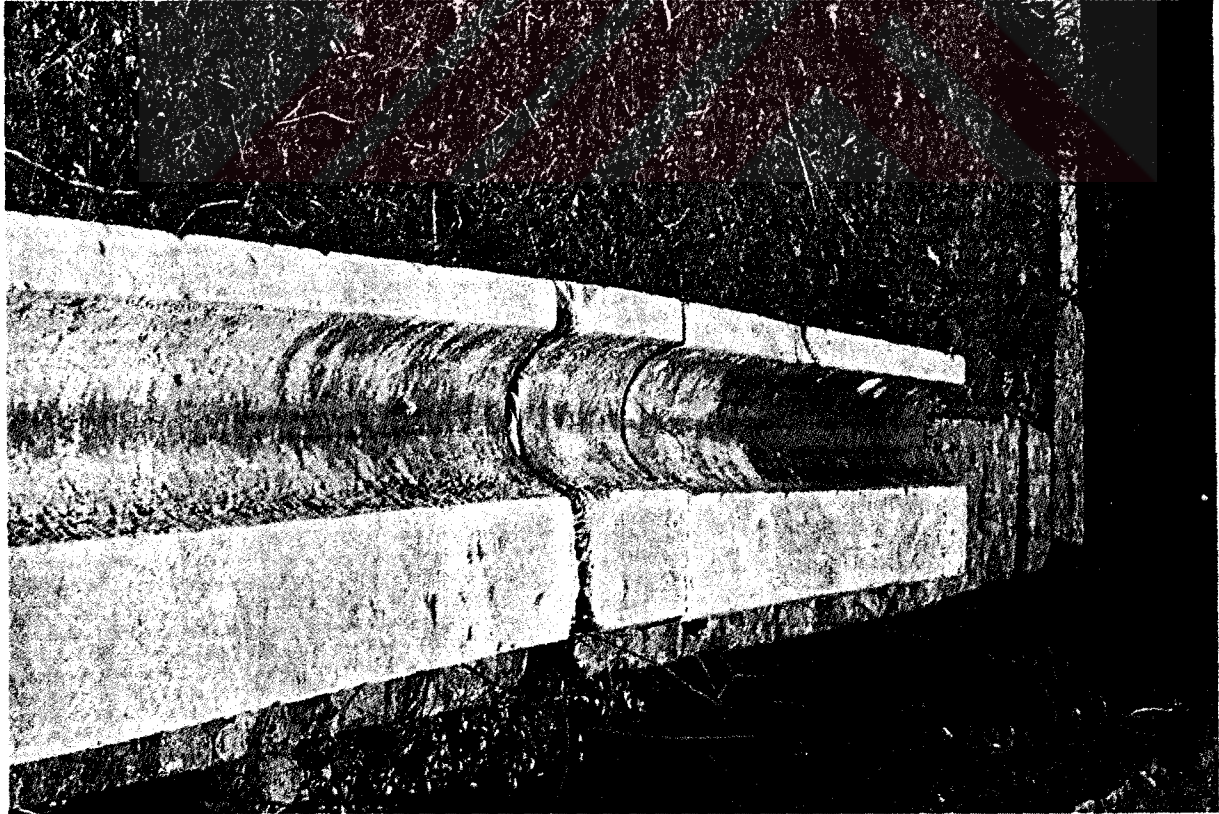
Şekil – 67 Asklepieion Erkekler Latrinası.

Şekil – 68 Asklepieion Kadınlar Latrinası.

Şek – 69 Pergamon Asklepieion Latrinaları andezit duvar örgüsü.

Şek – 70 Asklepieion Erkekler Latrinası temiz su kanalları.

Şekil – 71 Asklepieion Erkekler Latrinası impluviumu ve çatıyı taşıyan sütun başlıkları.

Şekil – 72 Korinth düzenini andıran sütun başlıklarından ayrıntı.

Şekil- 73 Asklepieion Erkekler Latrinası; impluviumdan taşan su temiz su kanallarının altındaki küçük açıklıklardan pis su kanalına ulaşmaktaydı.

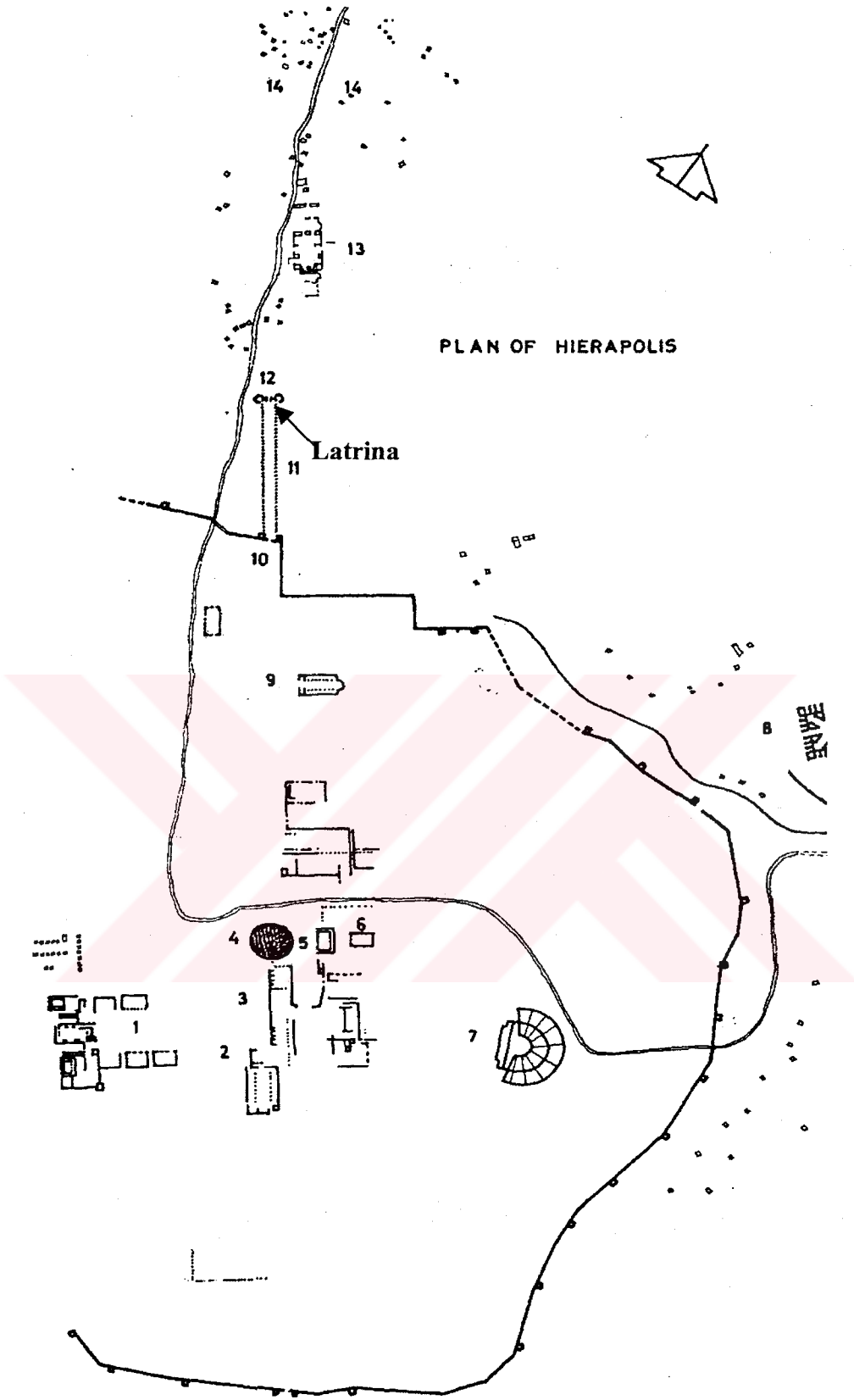
Şek- 74 Asklepieion Latrinalarının tonozlu ortak atık kanalı.

Şekil – 75 Asklepieion Erkekler ve Kadınlar Latrinalarının pis su kanaları birleşme noktası.

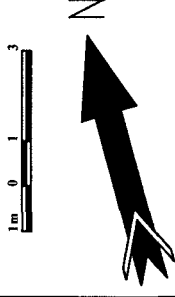
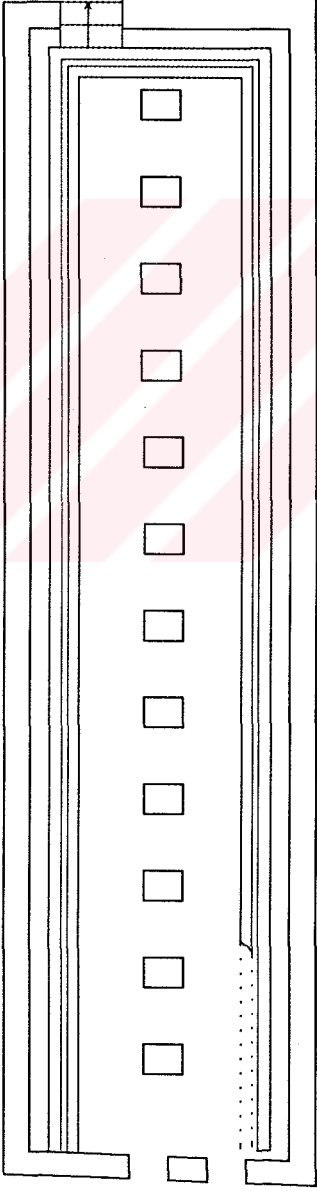

Şekil – 76 Asklepieion Kadınlar Latrinası su taşıma künkleri.

Şekil 77 – Hierapolis Antik Kenti ve Latrina.

HIERAPOLIS LATRINASI

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil – 79 Hierapolis Latrinası.

Şekil – 80 Hierapolis Latrinası ana giriş.

Şekil – 81 Hierapolis Latrinası temiz su kanalı.

Şekil – 82 Hierapolis Latrinası'nda oturma yerlerini taşıyan konsol çıkıntısı.

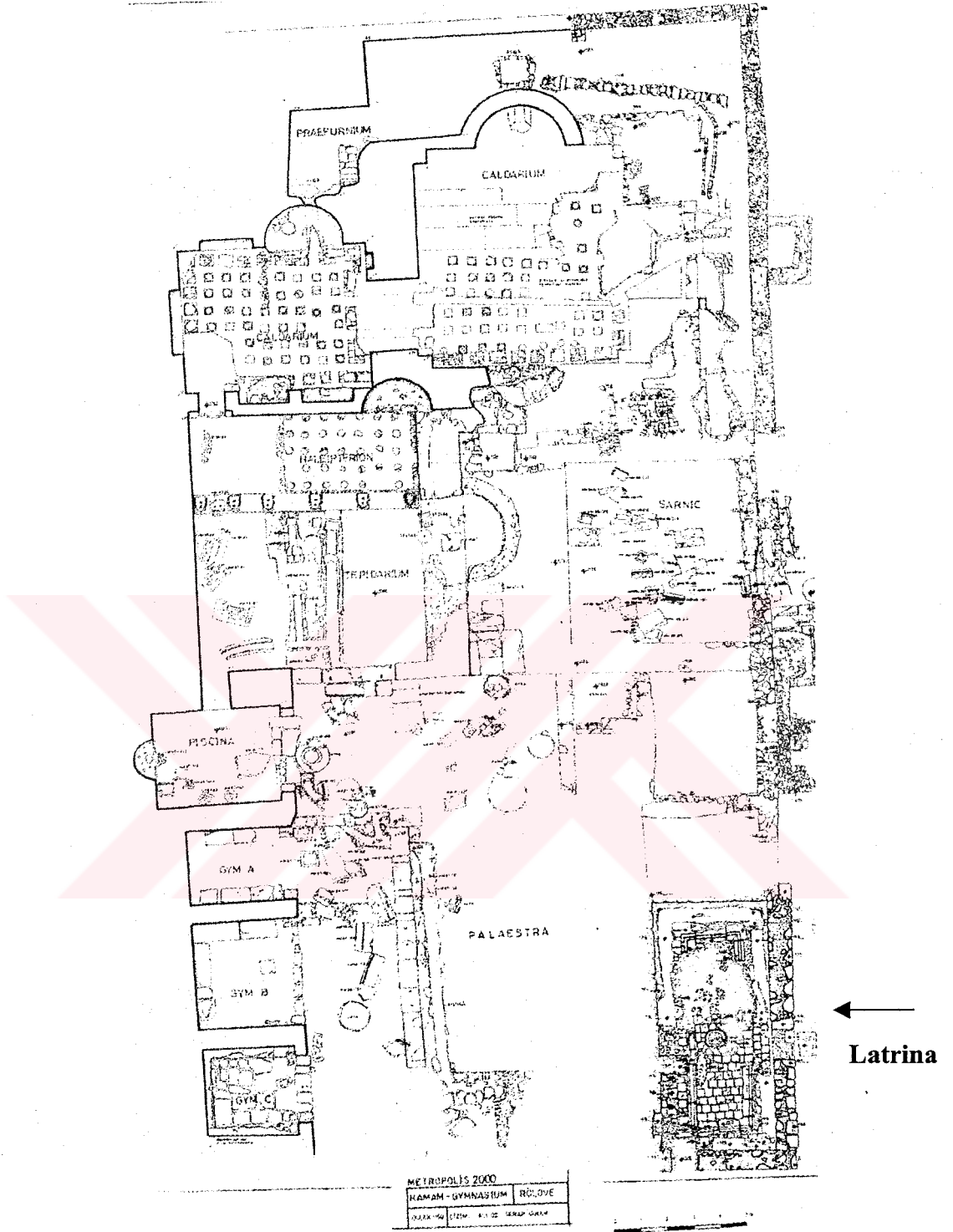

Şekil – 83 Hierapolis Latrinası oturma banklarının geçme yerleri.

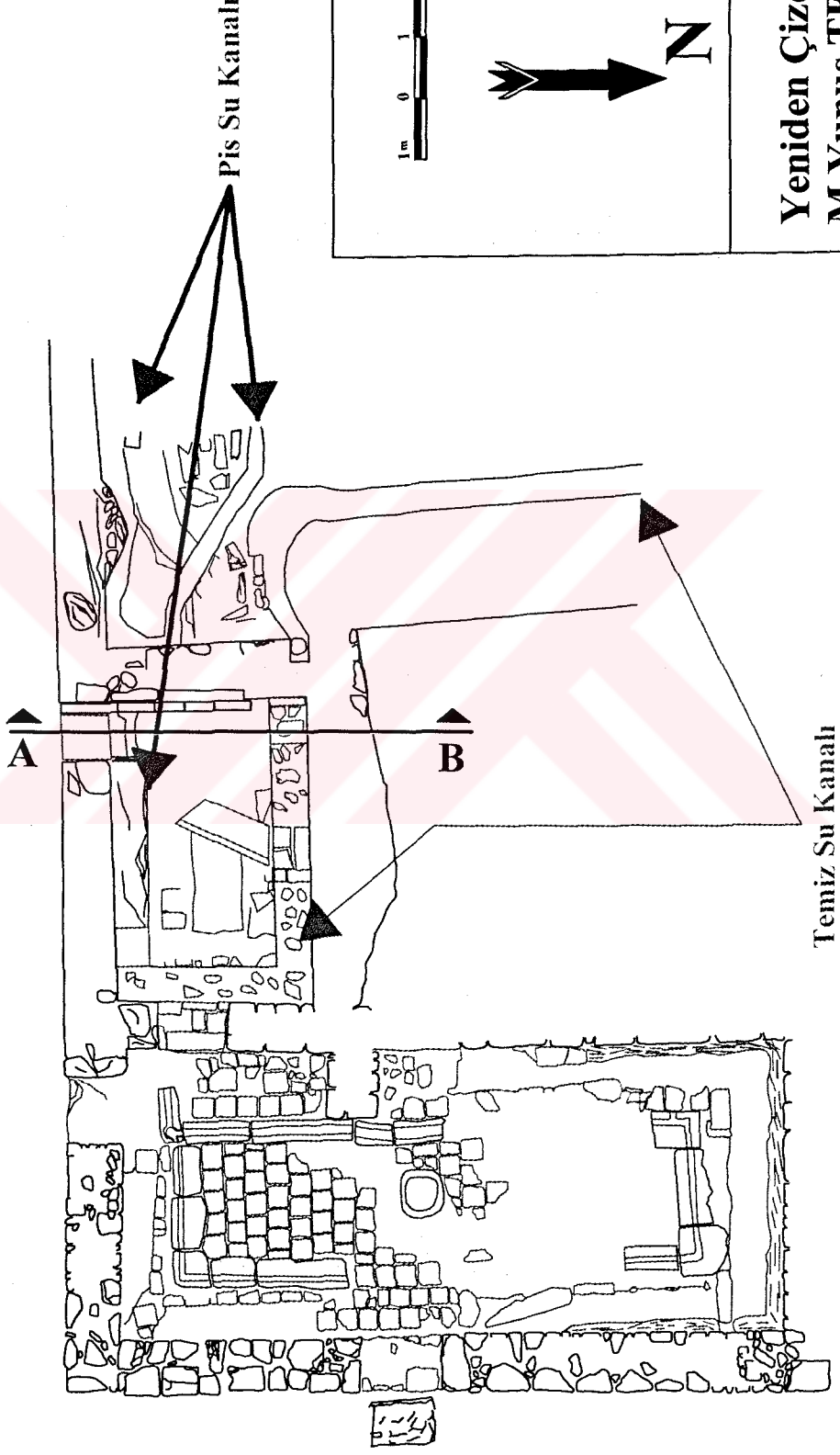
Şekil – 84 Hierapolis Latrinası kalker iç doku.

Şekil – 85 Metropolis Hamam – Gymnasiumu ve Latrina.

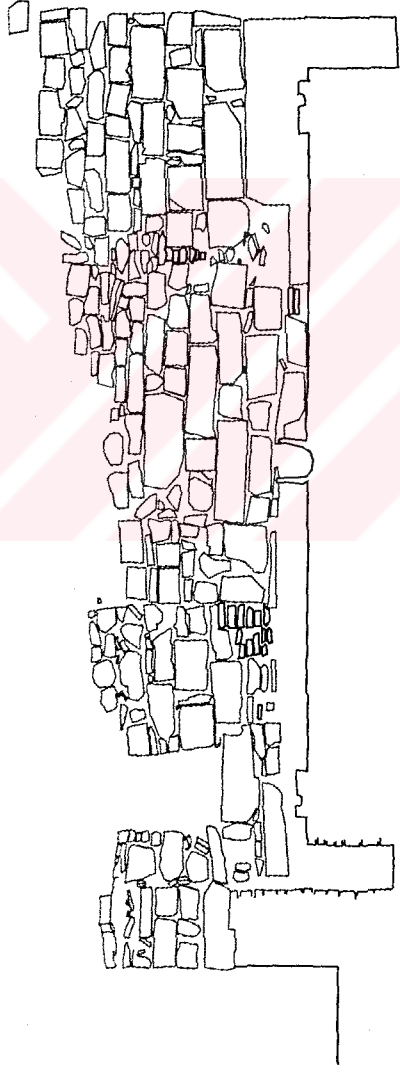
METROPOLİS LATRİNASI

Şekil - 86 Metropolis Latrinası

Yeniden Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

METROPOLİS LATRİNASI CEPHE KESİDİ

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil – 88 Latrina ile akropol yolunun kesiştiği yer ve güneydeki dükkanlar.

Şekil – 89 Metropolis Latrinası ana mekan.

Şekil – 90 Metropolis Latrinası kanal odaları.

Şekil – 91 Metropolis Latrinası birinci kanal odası.

Şekil – 92 Metropolis Latrinası ikinci kanal odası.

Şekil – 93 Metropolis Latrinası ikinci kanal odası örme temiz su kanalı.

Şekil – 94 Metropolis Latrinası ikinci. kanal odası ana kayaya oyulmuş pis su kanalı.

METROPOLİS LATRİNASI İKİNCİ KANAL ODASI

A-B KANAL KESİTİ

A-B KANAL
KESİTİ

ÖLÇEK: 1 / 50

Çizen:
M.Yunus TEKEL
Onur GÜLBAY

Şekil - 95 Metropolis Latrinası İkinci kanal odası kesidi.

Şekil – 96 Latrinadan kanal odalarına giriş.

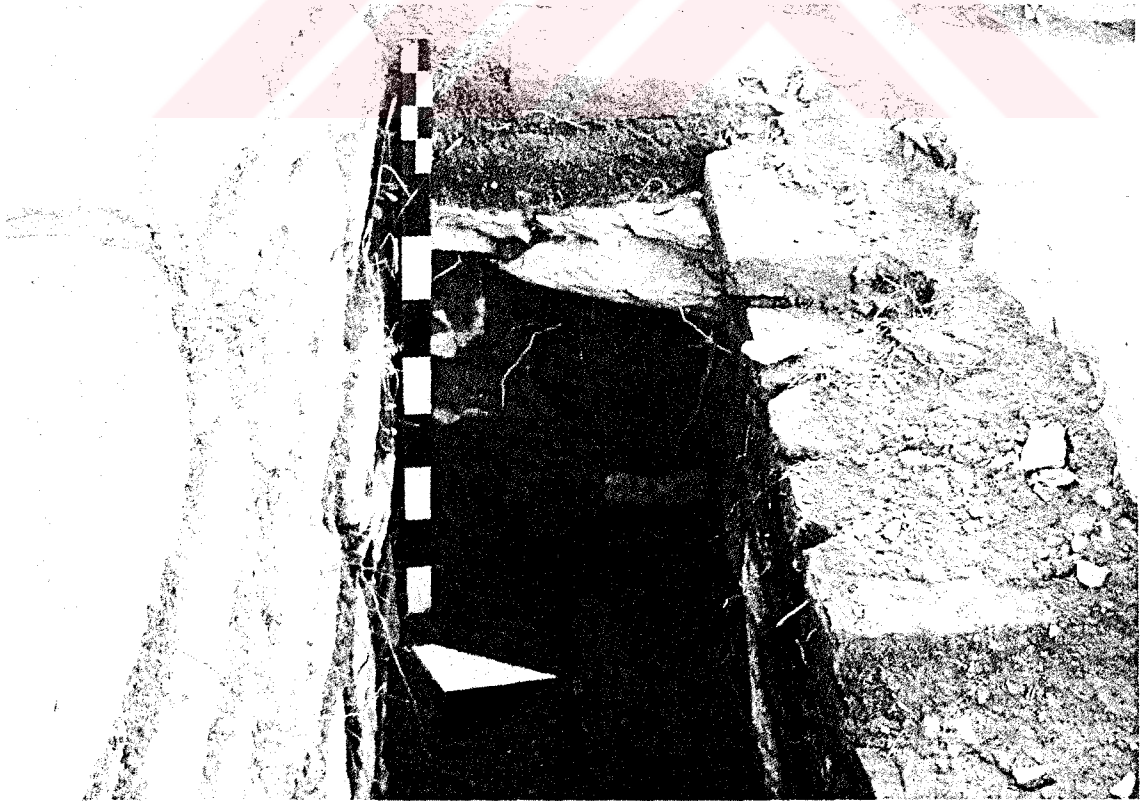
Şekil- 97 Temiz suyun 2. kanal odası kapı girişinin hemen solundan latrinaya girdiği nokta.

Şekil - 98 Metropolis Latrinası'nın Bizans Döneminde tuğla duvar ile kapatılan 2. kanal odası girişi.

Şekil – 99 İki kanal odası arasında bağlantıyı sağlayan künk.

Şekil – 100 Pis su kanalına su akışını sağlayan künk.

Şekil – 101 İkinci kanal odasında bulunan Asklepios Heykeli.

Şekil – 102 Latrinanın ikinci kullanım temiz su kanalı fragmanı.

Şekil – 103 Yuvarlak bir hazne yaparak ikiye ayrılan temiz su kanalları.

Şekil - 104 Latrinanın tuğla taban döşemi.

Şekil - 105 Latrinanın tuğla ve taş örgüyle karışık kuzey duvarı.

Şekil – 106 Latrinada süngerli sopaların konduğu yada su kesilmelerine bağlı olarak yedek su haznesi amaçlı kullanıldığı düşünülen havuzcuk.

Şekil – 107 İngiltre'den Roma suru içi Latrina ve su havuzcukları.

Şekil – 108 Sardes Latrinası pis su destek künkü.

Şekil – 109 HM-G- 02-75 nolu sikke, ön yüz.

Şekil – 109 HM-G -02-75 nolu sikke, arka yüz.

Şekil -110 HM - G-02 -147 nolu sikke, ön yüz.

Şekil -110 HM- G-02 -147 nolu sikke, arka yüz.

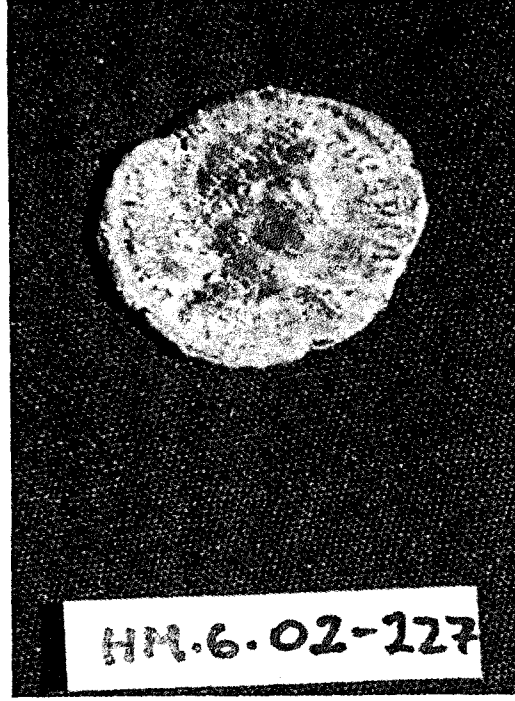

Şekil – 111 HM-G-02-151 nolu sikke, ön yüz.

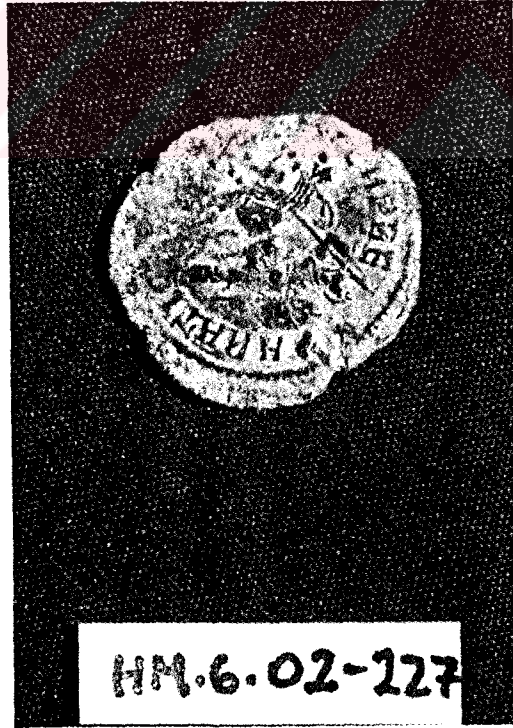

Şekil – 111 HM-G-02-151 nolu sikke, arka yüz.

TC YEREL YETKİLİLERİN MERSİTLERİ İLE
KURULMUŞ BİRİMİN BAŞKANLIĞINDA

Şekil – 112 HM-G-02-227 nolu sikke, ön yüz.

Şekil – 112 HM-G-02-227 nolu sikke, arka yüz.

Şekil – 113 HM-G-02-241 nolu kandil.